بەدواداچوون بۆ

"ڕاپۆرتی ساڵانەی دەستەی سەربەخۆی مافەکانی مرۆڤ"

لەسەر ڕەوشی مافەکانی مرۆڤ لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٢٣

پێشــەکــی

دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤ لە هەرێمی کوردستان ڕاپۆرتی خۆی سەبارەت بە ڕەوشی مافەکانی مرۆڤ لە هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی ٢٠٢٣ بڵاوکردەوە، ڕاپۆرتەکە بەشێوەیەکی گشتی سەرنجەکانی لەسەر بابەتە جیاجیاکانی مافەکانی مرۆڤ خستۆتەڕوو کە دیارترینیان ڕەوشی یاسایی، ڕەوشی بەندیخانەکان و چاکسازییەکانی هەرێم، ڕەوشی ئازادی ڕادەربڕین و بیروڕای ئازاد، ڕەوشی ئافرەتان، ڕەوشی منداڵان، ڕەوشی تەندروستی، ڕەوشی کرێکاران، ڕەوشی پەروەردەو خوێندنی باڵا، ڕەوشــی پێکــهاتــەکان، ڕەوشی ئاوارە و پەنابەران، نەهێشتنی بازرگانیکردن بە مرۆڤ، مــاددە هــۆشبــەرەکــان و کارتێکەرە عەقلییەکان و خاوەن پێداویستی تایبەت و کەم ئەندامانە.

نووسینگەی ڕێکخەری ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان بە هەماهەنگی و پشتبەستن بە داتا و زانیارییەکان لە تۆڕی زانیاری لە وەزارەت و دام و دەزگاکانی حکومەتی هەرێم بەدواداچوونی کردووە بۆ ئەو تێبینی و سەرنجانەی کە لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤدا هاتووە. نووسینگەکەمان ڕاپۆرتێکی ئامادەکردووە کە تێڕوانینێکی هەمەلایەنەیە بۆ مەبەستی هەڵسەنگاندن و بەدواداچوون بۆ ئەو دۆسیانە کە دەستەی ناوبراو ئاماژەی پێکردوون، هەروەها دەکرێت لە چوارچێوەی ئەم هەڵسەنگاندنە تیشک بخرێتە سەر کەموکوڕییەکان، هەنگاوەکان، ئاستەنگەکان و چالاکییەکانی حکومەتی هەرێم لە بوارە جیاجیاکانی مافی مرۆڤ.

حکومەتی هەرێم پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤی ٢٠٢١-٢٠٢٥ ی ڕاگەیاندووە و سەرجەم تێبینی و ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکانی کە لەلایەنی نێودەوڵەتییەوە ئاڕاستەی حکومەتی هەرێم کراوە لە بوارە جیاجیاکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ، لە چوارچێوەی ئەم پلانەدا جێگیرکردووە. حکومەت لە ڕێگەی ئەم پلانە هەرێمییەوە خۆی پابەند کردووە و لە هەوڵدایە کە یاسا، ڕێکارەکان و ڕێنماییەکان بگونجێنێت لەگەڵ پێوەرە نێودەوڵەتییەکان. بۆ ئەم مەبەستەش بە دەیان مێزگەرد، کۆبوونەوە، وۆرکشۆپ و خولی مەشق و ڕاهێنان بۆ دامودەزگاکان ئەنجامدراوە بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان.

ڕەوشی یاسایی

لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆدا چەندین بابەت خراوەتە ڕوو و ئاماژە بە نەبوونی دەستور دەکات لە هەرێمی کوردستان و باس لە کێشەکانی نێوان حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدال دەکات، هەروەها باس لە دیاریکردنی وادەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان دەکات.

سەبارەت بە هەڵبژاردنی خولی شەشەمی پەرلەمانی کوردستان کە لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆی مافەکانی مرۆڤ ئاماژەی پێدراوە، سەرۆکاریەتیی هەرێمی کوردستان ٢٥ی شوباتی ٢٠٢٤ ی دیاریکرد بوو وەک وادەی هەڵبژاردنی خولی شەشەمی پەرلەمانی کوردستان، بەڵام لەم وادەیەدا هەڵبژاردن ئەنجام نەدرا. ئێستاش بەپێی فەرمانی هەرێمی ژمارە ٢٢٢ ی لە ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٦/٢٦ ڕێکەوتی ٢٠٢٤/١٠/٢٠ وەک وادەی هەڵبژاردنی گشتی بۆ خولی شەشەمی پەرلەمانی کوردستان دیاری کراوە.

لەلایەکی دیکە لە ڕاپۆرتەکەدا باس لە دواکەوتنی مووچەی فەرمانبەران، ڕاگرتنی پلە بەرزکردنەوە، دانەمەزراندنی فەرمانبەرانی گرێبەست و دەرنەکردنی ڕێنمایی بۆ بەشێک لە یاساکان ئاماژە پێدەکات. لێرەدا پێویستە ئاماژە بە هەنگاوەکان بکرێت لە پڕۆسەی دەرکردنی یاساکان لە هەرێم کە تا ڕاددەیەکی بەرچاو پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینیوە بەتایبەتی لە جێبەجێکردنی ئەو ڕاسپاردانە و داواکاری نێودەوڵەتی و ڕەنگدانەوەیان لە هەموارکردن و دەرکردنی یاساکاندا. حکومەتی هەرێم پلانی هەرێمی کوردستان بۆ مافەکانی مرۆڤی ڕاگەیاندووە و لە چوارچێوەی ئەم پلانەدا چەندین ڕاسپاردەی نێودەوڵەتی کەوتوونەتە بواری جێبەجێکردن هەندێکیشیان جێبەجێکراون و بەشێکی تریشیان پەیوەندیدارن بە دەسەڵاتەکانی فیدراڵی.

هەر ڕێکەوتنامەیەک کە پەسەند دەکرێت و دەوڵەتی عێراق دەبێتە ئەندام تێیدا، پێویستە لە پەرلەمان یاسای بۆ دەربکرێت بۆ ئەوەی سیفەی ناوخۆیی پێ بدرێت و جێبەجێ بکرێت. دەکرێت لە هەرێمی کوردستانیش ئەم پرۆسەیە ئەنجام بدرێت و بڕیاری جێبەجێکردنی یاساکە لەلایەن پەرلەمانی کوردستانەوە دەربچێت. دەبێت ئاماژە بەوەش بدرێت هەموو ئەو ڕێککەوتنامانەی کە پەیوەستن بە پاراستن و ڕێزگرتنی مافەکانی مرۆڤ لە هەرێمی کوردستاندا کاری پێکراوە، هەوڵدراوە بەگوێرەی پێوەرە نێودەوڵەتییەکان کاری لەسەر بکرێت.

بۆ یەکخستنی سیستمی یاسایی و زامنکردنی گونجانی یاساکان لەسەر ئاستی ناوخۆیی و هەروەها گونجانیان لەگەڵ ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکان لەسەر ئاستی دەرەکی، پەرلەمانی کوردستان بە بەردەوامی پێداچوونەوە بە یاساکان دەکات کە پێویستیان بە هەموارکردنەوە هەیە بۆ دەرچوواندنی یاسای نوێ، کە لەچوارچێوەی پلانی هەرێمی کوردستان بۆ مافەکانی مرۆڤ ئەم پرۆسەیە خێراتر کراوە بۆ ئەم مەبەستەش لیژنەی تایبەتمەند دانراوە لە کەسانی پسپۆڕ و شارەزا بۆ ئەوەی پرۆسەی یاسایی هاوتەریب بێت لەگەڵ پلانی هەرێمی کە هەرێم بە هەرسێ دەسەڵاتەوە پابەندە بە سەقفی زەمەنی لە چوارچێوەی ئەو پلانە نیشتمانییەی کە عێراق لە ناوەڕاستی ساڵی ٢٠٢١ ڕایگەیاندووە.

ئەو یاسایانەی لە ساڵانی ٢٠٢٠ – ٢٠٢٣ لە پەرلەمانی کوردستان دەرچوونە و پەیوەندیدارن بە جێبەجێکردنی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ: ساڵی ٢٠٢٠ (١) یاسا دەرچووە، ساڵی ٢٠٢١ (٩) یاسا دەرچووە، ساڵی ٢٠٢٢ (١٠) یاسا دەرچووە، ساڵی ٢٠٢٣ (٢) یاسا دەرچووە، (٨) یاسا لە پرۆسەی جێبەجێکردن دایە بۆ دەرکردنی، (١٤) یاسا بەرکارە کە لە ساڵانی پێشووتر دەرچووە.

<u>ساڵی ٢٠٢٠:</u>

١. مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقڵییەکان: یاسای مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقڵییەکان لە هەرێمی کوردستان بە ژمارە (١) بۆ ساڵی ٢٠٢٠ی دەرچووە و لیژنەیەکی باڵاش پێکهێنرا بۆ خۆپارێزی لە مادده هۆشبەرەکان.

<u>ساڵی ٢٠٢١:</u>

١. بەرهەمە خۆماڵییەکان: یاسای پاراستنی بەرهەمە خۆماڵییەکان ژمارە (٣)ی ساڵی ٢٠٢١ لە هەرێمی کوردستان دەرچووە.
٢. ئاو و ئاوەڕۆ: یاسای پاراستنی پرۆژە و تۆڕەکانی ئاو و ئاوەڕۆ ژمارە (٣)ی ساڵی ٢٠٢١ لە هەرێمی کوردستان دەرچووە.
٣. بەڕێوەبردن و پاراستنی شوێنەوار: یاسای بەڕێوەبردن و پاراستنی شوێنەوار لە هەرێمی کوردستان بە ژمارە (٥) بۆ ساڵی ٢٠٢١ دەکرا، هەرێمی کوردستان زیاتر لە هەشت هەزار ناوچەی شوێنەواری هەیە، و ئەم یاسایە گرنگی دەدات بە دیاریکردنی شوێن و ناوچە شوێنەوارییەکان لە هەرێمی کوردستان و بوار بە لایەنە پەیوەندیدارەکان دەدات بۆ ئەوەی کار و هەڵکۆڵین و ڕووماڵکردن بکەن.
٤. نۆژەنکردنەوە و پاراستنی کەلەپور و شوێنەوار: یاسای بەڕێوەبردن و پاراستنی شوێنەوار و کەلەپوور ژمارە (٥) ساڵی ٢٠٢١ دەرچووە لە هەرێمی کوردستان.
٥. ماف و ئیمتیازاتی کەمئەندام و خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان: یاسای ژمارە (٨) لە ساڵی ٢٠٢١ هەمواری یەکەمی یاسای ماف و ئیمتیازاتی کەم ئەندام و خاوەن پێداویستییە تایبەتەکانی لە هەرێمی کوردستان دەرچووە.
٦. وەبەرهێنانی پیشەسازی: یاسای ژمارە (١٠)ی ساڵی ٢٠٢١ یاسای بەرکارکردن و هەمواری پیادەکردنی یاسای وەبەرهێنانی پیشەسازی هەردوو کەرتی تایبەت و تێکەڵاوی عێراقی ژمارە (٢٠)ی ساڵی ١٩٩٨ هەموارکراو دەرچووە.
٧. بەرەنگاربوونەوەی گەندەڵی: یاسای ژمارە (١١)ی ساڵی ٢٠٢١ یاسای هەمواری دووەمی یاسای دەستەی دەستپاکی هەرێمی کوردستان – عێراق ژمارە (٣)ی ساڵی ٢٠١١ دەرچووە.
٨. یاسای بزربووەکان: یاسای ژمارە (١٧)ی ساڵی ٢٠٢١ یاسای هەمواری یەکەمی یاسای بزربووەکان لە هەڵمەتەکانی لەناوبردنی بەکۆمەڵی گەلی کوردستان – عێراق دەرچووە.

٩. بەکارهێنانی ئامێرەکانی پەیوەندیکردن: یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرەکانی پەیوەندیکردن ژمارە (٦) ی ساڵی ٢٠٠٨ لە هەرێم دەرچووە، بۆ جێبەجێکردنی یاساکە ڕێنمایی بۆ ڕێکخستنی میکانیزمی فرۆشتنی سیم کارت لە هەرێمدا دەرکرا و لە ڕێککەوتی ٢٠٢١/١٠/١٢ لە ڕۆژنامەی وەقائیعی کوردستان ژمارە (٢٧٢) بڵاوکرایەوە.

ساڵی ٢٠٢٢:

١. قەدەغەکردنی بەکارهێنانی چەک: یاسای ژمارە (٢) ساڵی ٢٠٢٢ یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق دەرچووە.
٢. پاراستنی ئاو: یاسای ژمارە (٤) ساڵی ٢٠٢٢ یاسای بەڕێوەبردن و پاراستنی ئاو لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق دەرچووە.
٣. پرۆگرامەکانی خوێندن: یاسای ژمارە (٦) ساڵی ٢٠٢٢ یاسای دەستەی متمانە بەخشین بە دامەزراوەکان و پرۆگرامەکانی پەروەردە و خوێندنی باڵا لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق دەرچووە.
٤. کاڵای قاچاغ: یاسای ژمارە (٨) ساڵی ٢٠٢٢ یاسای گرتنی کاڵای قاچاغ و قەدەغەکراو لە مامەڵەپێکردن لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق دەرچووە.
٥. گەشتوگوزار: یاسای ژمارە (٩) ساڵی ٢٠٢٢ یاسای گەشتوگوزار لە هەرێمی کوردستان ـعێراق دەرچووە.
٦. چاکسازی: ڕێنمایی ژمارە (٩)ی ساڵی ٢٠٢٢ وەزارەتی کارو کاروباری کۆمەڵایەتی، هەروەها هەموارکردنی ڕێنمایی تایبەت بە کارمەندانی هێزی جێبەجێکردن سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی کۆمەڵایەتی ژمارە (٥) ی ساڵی ٢٠٢١ دەرچووە.
٧. چاودێری نەوجەوانان: یاسای ژمارە (٥)ی ساڵی٢٠٢٢ هەمواری پیادەکردنی یاسای چاودێری نەوجەوانان ژمارە (٧٦)ی ساڵی ١٩٨٣ی هەموارکراو لە هەرێمی کوردستان دەرچووە.
٨. ژینگە: یاسای ژمارە (١١)ی ساڵی ٢٠٢٢ هەمواری یەکەمی یاسای پاراستن و چاککردنی ژینگە لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق دەرچووە.
٩. پەروەردە: یاسای ژمارە (١٣)ی ساڵی ٢٠٢٢ یاسای پەروەردە و فێرکردن لە هەرێمی کوردستان ـعێراق دەرچووە.

دامەزراوە یاساییەکان: یاسای ژمارە (١٧)ی ساڵی ٢٠٢٢ یاسای هەمواری یەکەمی ئەنجومەنی شورای هەرێمی کوردستان ـعێراق دەرچووە.

ساڵی ٢٠٢٣:

١. یاسای کار: لە ١ ئاداری ٢٠٢٣ خوێندنەوەی دووەم بۆ یاسای کار لە پەرلەمانی کوردستان کراوە، لە ئیستادا چاوەڕێ دەکرێ لە وەقائیعی کوردستان بلاوبکرێت تا بچێتە بواری جێبەجێکردن.
٢. پاراستنی منداڵ لە هەرێمی کوردستان: لە ڕێکەوتی ١٢ نیسانی ٢٠٢٣ لە کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیران سیاسەتی پاراستنی منداڵ لە هەرێمی کوردستان پەسەند کرا کە بریتییە لە کۆمەڵێک بەرنامە و ڕێکار بۆ پاراستنی منداڵان لە توندوتیژی و سووکایەتی پێکردن و پشتگوێخستن لە چوارچێوەی ڕێککەوتننامە و ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان.

دەسەڵاتی جێبەجێکردن

جگە لەو (٤٠٠) راسپاردەیەی ئاڕاستەی حکومەتی هەرێم کراون (٤٨) راسپاردەی هاوبەشیش هەیە لە نێوان وەزارەت و دام و دەزگاکانی هەرێم کە کۆی گشتی دەکاتە (٤٤٨) ڕاسپاردە کە ئاراستەی دەسەڵاتی جێبەجێکردن کراون. لە ساڵی ٢٠٢٢، (٢٠٤) ڕاسپاردە جێبەجێکراون، (١٥٩) ڕاسپاردە جێبەجێنەکراون، (٨٥) ڕاسپاردە لە پرۆسەی جێبەجێکردن دابوون. بەراورد بە ساڵی ٢٠٢٣ ڕاسپاردە جێبەجێکراوەکان بەرزبوونەتەوە بۆ (٢٧١) و ڕاسپاردە جێبەجێنەکراون کەم بوونەوە بۆ (٥٦)، ئەو راسپاردانەی لە قۆناغی جێبەجێکردنیشدان گەیشتە (١٢١). رێژەی جێبەجێکردنی راسپاردەکان لە ساڵی ٢٠٢٣ گەیشتە (٧٤,١٪).

پەرلەمانی کوردستان

لە کۆی (٣٧) ڕاسپاردە کە ئاراستەی پەرلەمانی کوردستان کراوە لە ساڵی ٢٠٢٢، (٧) ڕاسپاردە جێبەجێکراون، (٣٠) ڕاسپاردە جێبەجێنەکراون. بەراورد بە ساڵی ٢٠٢٣ ڕاسپاردە جێبەجێکراوەکان بەرزبوونەتەوە بۆ (٨) و ڕاسپاردە جێبەجێنەکراوەکان کەم بوونەوە بۆ (٢٢)، ئەو راسپاردانەی لە قۆناغی جێبەجێکردنیشدان گەیشتە (٧) رێژەی جێبەجێکردنی راسپاردەکانیش لە ساڵی ٢٠٢٣ گەیشتە (٣١,١٪).

دەسەڵاتی دادوەری

لە کۆی (٣٨) ڕاسپاردە کە ئاراستەی دەسەڵاتی دادوەری کراوە لە ساڵی ٢٠٢٢، (١٧) ڕاسپاردە جێبەجێکراون، (١٣) ڕاسپاردە جێبەجێنەکراون، و (٨) راسپاردەش لە پرۆسەی جێبەجێکردن دابوون. بەراورد بە ساڵی ٢٠٢٣ ڕاسپاردە جێبەجێکراوەکان بەرزبوونەتەوە بۆ (٢١) و ڕاسپاردە جێبەجێنەکراوەکان کەم بوونەوە بۆ (٨)، ئەو راسپاردانەی لە قۆناغی جێبەجێکردنیشدان گەیشتە (٩) بەمەش رێژەی جێبەجێکردنی راسپاردەکان لە ساڵی ٢٠٢٣ گەیشتە (٦٧,١٪).

<u>یاسا بەرکارەکان لە هەرێمی کوردستان کە لە ساڵانی پێشووتر پەسەند کراون و پەیوەستن بە پێوەرە نێودەوڵەتییەکان:</u>

١. یاسای سزای لە سێدارەدان: بە گوێرەی یاسای (٢١) بۆ ساڵی ٢٠٠٣ کارکردن بە ماددەکانی (١٥٦-٢٢٨) لە یاسای سزاکانی عێراقی ڕاگیراوە کە تایبەتن بەو تاوانانەی سزاکەیان لەسێدارەدانە. هەروەها ماددە (٢٨٧) لە یاسای بنەماکانی دادگاییکردنی سزایی کاری پێناکرێت کە ئەویش تایبەتە بە سزای لەسێدارەدان بەسەر ئافرەتی دووگیان یان شیردەر بۆ ماوەی دوو ساڵ لە ڕێککەوتنی لەدایکبوونەکەوە. لە هەرێمی کوردستان سزای لەسێدارەدان بەر تەسک کراوەتەوە کە ئەمەش پابەندبوونە بە ڕاسپاردە و داواکارییەکان کە ئاڕاستەی عێراق کراوە. ژمارەی سزادراوانی سێدارە لە چاکسازییەکانی هەرێمی کوردستان تا مانگی حوزەیرانی ٢٠٢٣ گەیشتە (٤٤٤) کەس. لە ساڵی ٢٠٢٢، (٤١) تاوانبار سزای لە سێدارەدانیان بۆ دەرچووە، (١١) یان بیانین. هەروەها (٣) سزای لە سێدارەدان کەمکراوەتەوە بۆ زیندانی هەتاهەتایی.

٢. مافی دەستکەوتنی زانیاری: یاسای مافی دەستکەوتنی زانیاری ژمارە (١١) بۆ ساڵی ٢٠١٣ دەرچووە لە هەرێمی کوردستان بۆ ڕێکخستنی پێشکەشکردنی زانیاری ڕاست و درووست و دەستەبەرکردنی کەشێکی باشتر بۆ ئازادی ڕادەربڕین.
٣. ڕێکخستنی خۆپیشاندان: یاسای ڕێکخستنی خۆپیشاندان لە هەرێمی کوردستان ژمارە (١١) لە ساڵی ٢٠١٠ دەرچووە، بۆ ئەوەی هاووڵاتیان گوزارشت لە ڕاو و بۆچوونی خۆیان بکەن و داواکارییە ڕەواکانیان بە شێوەیەکی ئاشتیانە و دوور لە پشێوی بخەنە ڕوو، هەروەها لەپێناو پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندییە گشتی و تایبەتییەکان لەوەی زیانیان پێنەگات، لە یاساکەدا بنەما و ڕێسا نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە ماف و ئازادییەکانیش لەبەرچاو گیران.
٤. یاسای کاری ڕۆژنامەوانی: یاسای کاری ڕۆژنامەوانی ژمارە (٣٥)ی ساڵی ٢٠٠٧ دەرچووە بۆ پاراستنی ڕۆژنامەنووسان.
٥. چاپەمەنی: یاسای چاپەمەنی لە هەرێمی کوردستان بە ژمارە (١٠)ی ساڵی ١٩٩٣ دەرچووە.
٦. پاراستنی پێکهاتەکان: یاسای ژمارە (٥) بۆ ساڵی ٢٠١٥ دەرچووە لە هەرێمی کوردستان بۆ زامنکردن و پاراستنی مافە سیاسی و مەدەنی و کۆمەڵایەتی و کەلتوری و ئابوورییەکانی پێکهاتەکان بە گوێرەی یاسا ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان و لە ئێستادا ئەم یاسایە بەرکارە.
٧. لە ساڵی ٢٠٠٣ حکومەتی هەرێمی کوردستان (لائحة حقوق القوميات و الاديان و الطوائف الدينية في اقليم كوردستان العراق)ی دەرکرد، کە بەڵگەنامەیەکی گرنگە بۆ پاراستنی مافی پێکهاتەکان لە هەموو ڕوویەکەوە. هەروەها یاساکانی هەڵبژاردنەکان، دیاریکردنی کۆتای پێکهاتەکان، باری کەسی و زمانە فەرمییەکان گوزارشت لە پاراستنی مافی پێکهاتەکان دەکەن.
٨. یاسای نەهێشتنی بازرگانیکردن بە مرۆڤ: یاسای ژمارە (٦) ی ساڵی ٢٠١٨، تایبەت بە (انفاذ)ی یاسای نەهێشتنی بازرگانیکردن بە مرۆڤ ژمارە (٢٨) بۆ ساڵی ٢٠١٢ کە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقی دەرچووە.
٩. یاسای بەرەنگاربونەوەی توندوتیژی خێزانی: بۆ پاراستنی ئافرەتان لە توندوتیژی لە هەرێمی کوردستان یاسای بەرەنگاربونەوەی توندوتیژی خێزانی ژمارە (٨) ی ساڵی (٢٠١١) بەرکارە، بەڵام بۆ ئەوەی زیاتر لەگەڵ بارودۆخی ئێستا گونجاو بێت. لە ئێستادا کار دەکرێت بۆ هەموارکردنەوەی یاساکە و ڕەشنووسی پرۆژە یاسایەك پێشکەش بە پەرلەمانی کوردستان کراوە بۆ گفتوگۆ کردن و دەنگدان لەسەر هەموار کردنی.
١٠. تاوانی کوشتن بە بیانوی شەرەف: لە یاسای لێخۆشبوونی گشتی لە هەرێمی کوردستانی عێراق ژمارە (٤) بۆ ساڵی ٢٠٠٧ دا هاتووە کە ئەم تاوانانە لێخۆشبوونی گشتی نایانگرێتەوە کە سەرۆکی هەرێمی کوردستان دەری دەکات.
١١. جیاکاری لە دژی ئافرەت: ئەو دەقانەی لە خۆدەگرن لە یاسای سزادان وەک ماددە (٣٧٧) هەڵوەشاوەتەوە.
١٢.هاوسەرگیری زۆرەملێ: بە یاسای ژمارە (١٥)ی ساڵی ٢٠٠٨ پەرلەمانی کوردستان چارەسەری کردووە بە هەڵوەشاندنەوەی هەردوو بڕگەی (١-٢) لە ماددەی (٩) و ماددەی (٦)ی لە یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (١١١) ساڵی ١٩٦٩ هەموارکراو.
١٣.مافەکانی قەرەج: لەبەر ڕۆشنایی ڕاسپاردە گشتییەکەی ژمارە (٢٧) بۆ ساڵی ٢٠٠٠ لەبارەی جیاکاری دژی قەرەجەکان حکومەتی هەرێمی کوردستان (٢٦٤) خانووی بۆ قەرەجەکان درووستکردووە، هەروەها قەرەجەکان (٨٥) دەرچووی

زانکۆ و (١١٢٥) قوتابیان لە قۆناغە جیاجیاکانی خوێندن هەیە. بەڵام تا ئێستا قەرەج ناسنامەیان نییە لەکاتێکدا ژمارەیان لە (٣٠٠٠٠) سی هەزار کەس زیاترە.

لەباربردنی کۆرپەلە بە شێوەیەکی یاسایی کە مەترسی بۆ سەر ژیانی دووگیان هەیە: هیچ بنەمایەکی یاسایی نییە بۆ ڕێگەپێدانی بۆ لەباربردن، چونکە ئەم کارە قەدەغەکراوە بەپێی یاسای سزادانی عێراق و فەتوای ئەنجومەنی فەتوای هەرێم. بەڵام لە کاتێک کە سکپڕی مەترسی لەسەر دایک هەبێت لیژنەیەکی زانستی هەیە لە هەموو بەڕێوەبەرایەتییە گشتیەکان لە وەزارەتی تەندروستی کە پێکهاتووە لە پسپۆڕە جیاکان بڕیار دەدات لەسەر بەردەوامی دووگیانی یان لەباربردن. بەپێی بڕیاری لیژنە لە هەرێمی کوردستان (٣٤٦) حاڵەتی لە باربردن هەبووە لە ساڵی ٢٠٢٢.

<u>ئەم یاسایانە لە پرۆسەی دەرکردندان و پەیوەستن بە جێبەجێکردنی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ:</u>

١. یاسای نەهێشتنی ئەشکەنجەدان: سەبارەت بە دانانی پێناسەیەك لە یاسای نیشتیمانیدا بۆ تاوانی ئەشکەنجەدان، لە ڕێکەوتی ١ ئاداری ٢٠٢٣ لە پەرلەمانی کوردستان خوێندنەوەی یەکەم بۆ پێشنیازە یاسای تایبەت بە بەرەنگاربوونەوەی ئەشکەنجەدان و مامەڵەی خراپ کرا.
٢. پرۆژە یاسای بەڕێوەبەرایەتییەکانی چاکسازی: وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی ڕەشنووسی پرۆژە یاسای بەڕێوەبەرایەتییەکانی چاکسازی لە هەرێمی کوردستان ئامادەکردووە و ڕەوانەی ئەنجوومەنی شوڕا کراوە.
٣. هەموارکردنەوەی ڕێنماییەکانی ڕەفتاری پیشەیی پزیشکی بۆ ساڵی ١٩٨٥: پڕۆژەی تایبەت بە هەموار کردنی یاسای ئاکارەکانی پیشەیی پزیشکی لە هەرێم کاری لەسەر دەکرێ.
٤. زیادکردنی ڕێژەی تەرخانکراو لە بودجەدا بۆ کەم ئەندامان: ئەم ڕێژەیە بە گوێرەی ڕاددەی کەمئەندامێتی دیاری دەکرێت لەلایەن لیژنەیەکی پزیشکی تایبەتمەند بە گوێرەی پێوەری تایبەت کە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی دەریدەکات.
٥. نەهێشتنی جیاکاری: وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی پرۆژە یاسایەکی ئامادەکردووە بە مەبەستی دیاریکردنی سزا لەسەر بنەمای ئایین یان باوەڕ.
٦. بیمەی تەندروستی: سەبارەت بە دەرکردنی یاسای بیمەی تەندروستی تایبەت بە هەرێم، وەزارەتی تەندروستی ڕەشنووسی یاسای بیمەی تەندروستی کوردستان ئامادەی کردووە و بەرزکراوەتەوە بۆ ئەنجومەنی شورا.
٧. یاسای تاوانە نێودەوڵەتییەکان: بە هۆی ئەندام نەبوونی عێراق لە دادگای تاوانی نێودەوڵەتی وبەربەستەکانی حکومەتی فیدراڵی، سێ تاوانە نێودەوڵەتییەکە (جینۆساید، تاوانی جەنگ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی) لە یاساکانی عێراقی پێناسە نەکراوە، بۆیە نەتوانراوە تاوانەکانی تیرۆریستانی داعش وەک تاوانی نێودەوڵەتی پێناسە بکرێن، لەگەڵ تیمی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ لێپێچینەوە لە تاوانەکانی داعش (یونیتاد) هەوڵەکان بەردەوامن بۆ دۆزینەوەی چوارچێوەیەکی یاسایی بۆ ئەم تاوانانە.

یاسای پاراستنی منداڵ: وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی پرۆژە یاسای پاراستنی منداڵی ڕەوانەکردووە بۆ ئەنجوومەنی وەزیران، ڕەشنووسی یاساکە لە (٨٢) مادده پێکهاتووە و باس لە دروستکردنی ئەنجوومەنێك دەکات بۆ دانانی ستراتیژ و پلان و سیاسەت بۆ پاراستنی منداڵ و دابینکردنی مافەکانی منداڵ.

<u>هەروەها لە چوارچێوەی پلانی هەرێمیدا:</u>

- سالّی ٢٠٢١: (٧) ڕاپۆڕت، (١٦) لێدوان و (١٩) بەیاننامە لەگەڵ لایەنی نێودەوڵەتی ئاڵوگۆڕ کراوە.
- ساڵی ٢٠٢٢: (١٥) ڕاپۆڕت و (٣٨) لێدوان و بەیاننامە لەگەڵ لایەنی نێودەوڵەتی ئاڵوگۆڕ کراوە.

ساڵی ٢٠٢٣: (٥) ڕاپۆڕت، (٣٩) لێدوان و (١٥) لەگەڵ لایەنی نێودەوڵەتی ئاڵوگۆڕ کراوە.

<u>یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان:</u>

لەبارەی یاسای ژمارە ٢ی ساڵی ٢٠٢٢، واتا یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان: هەروەک لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆ ئاماژە بە ئەرێنی ڕێنماییکان دەکات کە لەلایەن وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێم دەرچووە سەبارەت بە هەڵگرتنی چەکی بێ مۆڵەت بەڵام تێبینیان هەیە لەسەرجێبەجێکردنی ڕێنماییەکان، وەزارەتی ناوخۆ ڕێنمایی و ڕێوشوێنی تایبەتی هەیە بۆ ڕێگریکردن لە هەڵگرتنی چەکی بێ مۆڵەت، هەروەها هەنگاوی کرداری ناوە بۆ کەمکردنەوە و نەهێشتنی. یاسای ژمارە ٢ی ساڵی ٢٠٢٢، واتا یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان، ٢٨ی نیسانی ئەمساڵ لە ڕۆژنامەی وەقایعی کوردستان بڵاو کراوەتەوە و ئێستا کەوتووەتە بواری جێبەجێکردن. لە یاساکەدا مەرج و ڕێکاری نوێ بۆ هەڵگرتنی چەک داندراون و پێدانی مۆڵەتیش گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە.

<u>مافی دەستگەیشتنی بە پارێزەر و پەیوەندی کردن بە خێزانیان:</u>

لە دادگاکان ڕێگری ناکرێت لە دەستگەیشتنی پارێزەران بە پەڕاو و بەڵگەنامەکان. ئەگەر ئەمە ڕوویدات، ئەوا پێچەوانەی یاسایە، بەدەر لەوەی کەسی بەرپرس دادوەرە یان هەر کەسێکی تر. سەبارەت بە مافی دابینکردنی پارێزەر، دادگا پارێزەر دابین دەکات لەسەر تێچووی حکومەت. پێش حکومدان، تۆمەتبار بەهرەمەندە لە مافەکانی بەتەواوی و بەبێ زەوتکردن.

هۆکارەکانی دەستگیرکردن و تۆمەتە ئاراستەکراوەکان ڕوون دەکرێنەوە و کەسوکاری تۆمەتبار لە شوێنی ڕاگرتنی ئاگادار دەکرێنەوە. سەرەڕای ئەم مافە بنەڕەتیانە، ئەگەر تۆمەتبار نەتوانێت پارێزەر بگرێت، دادگا پارێزەر دابیندەکات بۆ سەرپەرشتیکردنی کەیسەکەی هەر لە قۆناغی لێکۆڵینەوە تا دادگاییکردن. لەم ڕووەوە تێچووی دابینکردنی پارێز بۆ تۆمەتباران لە هەرێم گەیشتە (١،٧٠٠،٠٠٠،٠٠٠) (یەک ملیار و حەو سەد ملیۆن) دیناری عێراقی .

تۆمەتباران مافی زەوتنەکراویان هەیە بۆ پەیوەندیکردن لەگەڵ خێزان و پارێزەر دەستبەجێ پاش دەستگیرکردنیان. لە کەیسی ئاوارتە – تیرۆریزم یان تاوانی قێزەون – لەوانەیە پەیوەندیکردن بە خێزان بگاتە دوو هەفتە بەلای زۆرەوە. ڕاگرتنی پێش دادگاییکردن و درێژبوونەوەی ماوەی ڕاگرتن زیاتر بەهۆی هێواشی پرۆسەی کۆکردنەوەی بەڵگە یان

بەردەستنەبوونی شاهید بووە پێش ڕوانەکردنی کەیس بۆ دادگا، لە ساڵی ٢٠٢٢، ڕاگرتنی پێش دادگاییکردن زیاتر نەبووە لە زۆرترین ماوەی سزا بۆ تۆمەتی ئاراستەکراو.

دادگا مافی داوە بە کەسەکان داوای قەرەبوو بکەن. بۆ نموونە، لیژنەی قەرەبووکردنەوە هەیە لە هەر یەکێک لە دادگاکانی تێهەڵچوونەوە، بەپێی یاسای ژمارە ١٥ ساڵی ٢٠١٠ – یاسای قەرەبووکردنەوەی بەندکراوان و حوکمدراوان پاش بێتاوانی یان ئازادکردن، کە پەرلەمانی کوردستان دەریکردوە .

گرنگترین میکانیزم کە لە هەرێمی کوردستان پەیڕەو دەکرێت بۆ جێگیرکردنی پێوەرە نێودەوڵەتییەکان لە دام و دەزگاکانی حکومەت لە بوارەکانی مافی مرۆڤ بریتییە لەوەی کە لە ساڵی ١٩٩٢ــەوە پەرلەمانی کوردستان جاڕنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ و یاسا و ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و منداڵ و ئافرەتانی کردۆتە بنەمایەکی دانپێدانراو و ڕێزلێگیراو و بنەما بۆ داڕشتنی یاساکان.

ناوەڕۆکی ئەو جاڕنامە و ئەو یاسایانە لە ڕۆحی یاساکانی هەرێمی کوردستاندا ڕەنگی داوەتەوە و هەوڵدراوە بنەمایەکی یاسایی دابنرێت کە دژ یان پێچەوانەی مافەکانی مرۆڤ و ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە پاراستنی کەرامەت و مافەکانی مرۆڤ نەبێت. بۆ ئەم مەبەستەش پاڵپشتی تەواوی دەسەڵاتی دادوەری دەکرێت لە هەرێمی کوردستان، ئەم دەسەڵاتە وەك زۆربەی سیستەمە دیموکراسییەکانی جیهان سەربەخۆیە و ئەرکی جێبەجێکردنی یاسایە.

بە مەبەستی چارەسەر کردنی کێشەی دوانەکەوتنی دادبینی لە کەیسەکان لە دادگاکانی هەرێم ڕێوشوێنی پێویست گیراوەتەبەر ئەویش بە دامەزراندنی ژمارەیەک دادوەری نوێ لە ماوەی ڕابردوودا. سەرۆکی ئەنجومەنی دادوەریی لە نزیکەوە سەردانی دادگا جیاجیاکانی هەرێمی کوردستانی کردووە بە مەبەستی بەدواداچوون بۆ چارەسەر کردنی کێشەی کاروباری دادگاکان و کەموکۆڕییەکانیان. لەم بارەیەوە ڕۆژی یەکشەممە ٢٧/٨/٢٠٢٣ بەڕێز نێچیرڤان بارزانی، سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە ڕێوڕەسمێکدا پێشوازی لە (٦٠) دەرچووی پەیمانگەی دادوەری کرد کە (٤٥)یان وەك دادوەر و (١٥)یان وەك جێگری داواکاری گشتی سوێندی یاساییان خواردووە و دەستبەکار دەبن. لەو ژمارەیە (٢٤)یان ئافرەتن و بەسەر ناوچەکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆك و گەرمیاندا دابەش دەبن.

سەرەڕای بوونی سەرپەرشتیاری دادوەریی و ئەندامانی داواکاری گشتی کە وەك چاودێرێکن لەسەر دادگاکان و هەوڵی جددی دەدەن بۆ ئەوەی پابەندبن بە ماوەی دیاریکراو بۆ ئەوەی لەکاتی خۆیدا داواکان جێبەجێبکرێن، بەڵام چەندین هۆکار هەن کە کاریگەریان هەیە لەسەر دواکەوتنی کاری دادبینییەکان وەک: زۆریی ژمارەی کەیسەکان و زۆربوونی ڕێژەی تاوان کە ئەمەش لە دەرەوەی دەسەڵاتی ئەنجومەنی دادوەریدایە.

ڕەوشی بەندیخانەکان و چاکسازییەکانی هەرێم

چاکسازی ئافرەتان و منداڵانی هەولێر

بۆ جێبەجێکردنی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان لە چوارچێوەی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ، ڕێکخەری ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان سەردانی چاکسازی ئافرەتان و منداڵانی هەولێری کرد. لە کۆبوونەوەیەکدا لەگەڵ یاریدەری بەریوەبەری گشتی چاکسازی کۆمەلایەتی چەندین بابەت تاوتویٚ کران سەبارەت بە ڕەوشی چاکسازییەکەیان و ئەو خزمەتگوزاریانەی کە لە چاکسازییەکان بۆ بەندکراوان دابین دەکرێن. بەشێک لە سزادراوان داواکارن بۆ زیادکردنی کاتی پەیوەندی تەلەفونی لەگەڵ کەسوکار و خێزانەکانیان، بۆ ئەوەی پانتاییەکی فراوانتریان هەبێت لە پەیوەندیکردن و پاراستنی تایبەت خێزانی. لەم ڕووەوە دەکرێت کابینەی زیاتری تەلەفۆناتیان بۆ دابین بکرێت لە چاکسازییەکان.

ڕێکخراوە نیودەوڵەتیەکان دەتوانن ڕۆڵبگێڕن لە هاوکاری کردنی چاکسازییەکان، بەتایبەت لە دابینکردن و دروستکردنی شوینی فراوانتر بۆ حەوانەوەی سزادراوان. هەماهەنگی زیاتر لەگەڵ فەرمانگەی ڕێکخراوە ناحکومییەکان، فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوە و بەڕێوەبەری گشتی هاوکاری و هەماهەنگی پەرەپێدان لە وەزارەتی پلاندانان بۆ ئەوەی پرۆپۆزەڵی پێویست لەم ڕووەوە پێشکێش بکرێت بۆ هاوکاری کردن، هەروەها داوا لە وەبەرهێنەران (خێرخوازان) بکریت بۆ بەشداری کردن لە هاوکاری کردن و دابینکردنی بەشێک لە خزمەتگوزارییەکان بۆ چاکسازییەکان، بۆ ئەم مەبەستەش دەکرێت لە ڕێگەی دەستەی وەبەرهێنان بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی پەیوەندی لەگەڵ وەبەرههێنەراندا بکرێت.

بۆ ئەوەی چاکسازییەکان ڕۆڵی دووبارە شیاندنەوە (اعادة تأهيل) ببینن، حکومەت لە ڕێگەی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بەرنامە ڕێژی کردووە بۆ دروستکردنی سەنتەرێک بۆ جیاکردنەوەی ئالودەبووانی ماددەی هۆشبەر لەگەڵ سزادراوانی دیکە. دروستکردنی سەنتەری دووبارە شیاندنەوە بۆ ئالودەبووانی ماددەی هۆشبەر هەنگاوێکی گرینگە لایەنە پەیوەندیدارەکانی حکومەت لە پەیوەندی و هەماهەنگی بەردەوامدان بۆ ئەم مەبەستە.

قەرەباڵغی چاکسازییەکان:

هەوڵەکانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی کۆمەڵایەتی بەردەوامە لەپێناو کەمکردنەوەی قەرەباڵغی ناو چاکسازییەکان، لەوانە دروستکردنی بینا و باڵەخانەی نویٚ بەم شێوەی خوارەوە:

- پرۆژەی بینایەی نوێی چاکسازی ئافرەتان و منداڵان هەولێری لەبواری جێبەجیکردندایە، پرۆژەکە بە گوژمەی (١,٤٨٠,٧٠١,٠٠٠) دینار لەلایەن کۆمپانیایەک جێبەجیٚ دەکرێت، تەواوکردنی پرۆژەکە (٣٦٥) رۆژ دەخایەنێت، بە تەواو بوونی کارەکانی تا ڕاددەیەکی زۆر کێشەی جەنجاڵی چاکسازییەکان چارەسەر دەکرێت.
- ڕەزامەندی وەرگیراوە بۆ درووستکردنی بینایەی نوێی چاکسازی گەوران لە شاری هەولێر کە شوێنی (٥٠٠٠) کەسی تێدا دەبێتەوە.
- لە ڕێکەوتی ١١ی حوزەیرانی ٢٠٢٣ ئەنجومەنی وەزیران بڕیاریدا بە دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی چاکسازی گەوران سەر بە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی لە سنووری ئیدارەی گەرمیان.
- ڕەزامەندی وەرگیراوە بۆ درووستکردنی بینایەی چاکسازی ئافرەتان لە دهۆك، سلێمانی، هەروەها چاکسازی نەوجەوانانی هەولێر، دهۆك، سلێمانی کە ڕێژەی ئەنجامدانی بەم شێوەیەی خوارەوە بوو.

دروستکردنی باڵەخانەی چاکسازی ئافرەتان و منداڵان لە هەولێر	
ساڵی ٢٠٢١ - ٢٠٢٢	جێبەجێکراوە بە ڕێژەی ٢٦%
ساڵی ٢٠٢٣	جێبەجێکراوە بە ڕێژەی ٦٠%

لەبارەی شەڵتەرەکانی داڵدەدانی ئافرەتانەوە کە سەر بە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتین تەنها پێنج شەڵتەر هەیە، ٣ شەڵتەر لە هەریەك لە پاریزگاکانی هەولێر ،سلێمانی، دهۆك، هەروەها ٢ شەڵتەر لە هەریەك لە ئیدارە سەربەخۆکانی گەرمیان و راپەڕین کە بۆ ماوەی ٧٢ کاتژمێر ئافرەتان لەوێدا دەمێننەوە دواتر دەگوازرێنەوە. تا ڕێکەوتی ٢٠٢٤/١/٤ ژمارەی دوا ئاماری ئافرەتانی هەرەشەلێکراو کە لەو پێنج شەڵتەرە داڵدە دراون بریتین لە ٦٤ ئافرەت: هەولێر : ٣٤ ئافرەت سلێمانی : ٢٠ ئافرەت دهۆك: ١٠ ئافرەت گەرمیان راپەڕین.

<u>تایبەت بە بەرێوەبردنی چاکسازییەکان و سەنتەرەکانی ڕاگیرکردن</u>

- درووستکردنی سەنتەری پزیشکی لە گشت چاکسازییەکان لە ڕووی کارمەندی پزیشکی و تەندروستی و کارمەندانی تاقیگە و تیشك و هۆبەی ددان و هۆڵی داخڵکردنی نەخۆش و دەرمان و ئۆتۆمبێلی فریاکەوتن.
- زامنکردنی سیستمێکی کارا بۆ گەیاندنی هەر حاڵەتێکی ئەشکەنجەدان بە پزیشکی دادی.
- دابینکردنی پزیشکی پسپۆر لە چاکسازییەکان.

<u>مافی ڕاگیراو دەستگیرکراوان</u>

- ➢ دادگاکان لەو سزایانەی کە بڕیاری لەسەر دەدەن بەرانبەر تۆمەتباران، پشت بە یاساکانی سزادانی عێراقی دەبەستن، بۆیە ئەو بڕیارانەی کە دادگاکان دەریدەکەن بە شێوەیەکی یاسایی و بەڕێگای تانە لێداندا تێپەڕدەبن و هەر سزایەک لە دادگاکانی هەرێمی کوردستان دەرکرابێت ڕەچاوی دادپەروەری کراوە.
- ➢ لە کاتی دەستگیرکردندا بە پێی بڕیاری دادوەر پاڵپشت بە یاسا ڕەوانەی گرتن و گواستنەوە دەکرێت ئینجا ڕادەگیرێت و گشت مافەکانی پێویستی بۆ دابینکراوە وەک بوونی پارێزەر، پەیوەندی کردن و ئاگادارکردنەوەی کەس و کاری لە هۆکارەکانی دەستگیرکردنی، هەروەها ڕێنمایی پێ دەدرێت بۆ زانینی ئەرک و مافەکانی و شوێنی نووستن و خۆشوشتن و گەرمی ساردی و خواردن و خواردنەوەی تەندروستی بۆ دابینکراوە.
- ➢ بابەتی ئازادکردنی تۆمەتباران بە مەرج ئەوە بە پێی ئەحکامەکانی یاسای بنەماکانی سزاییە و لە دەسەڵاتی دادوەری لێکۆڵینەوەدایە کە هەر کاتێك بە گونجاو بزانێت بۆی هەیە تۆمەتبارەکە بە کەفالەت ئازاد بکات بەڵام هەندێ جار وادەخوازێت بۆ سەلامەتی ژیانی هەردوولایەنی داواکە (چ دادخواز یان تۆمەتبار) و سەلامەتی ڕێکارەکانی لێکۆڵینەوە ئازادبوونی بە کەفالەت دوا بخرێت. سەرەڕای بوونی ئیستیسنا لە یاسای بنەماکانی سزایی کە ئەو تاوانانەی کە سزاکەیان لەسێدارەدانە، ئازادکردن بە مەرج تێیدا نابێت و دادگا بۆی نیە ئازادیان بکات بە شێوەی مەرج.
- ➢ وەزارەتی تەندروستی لە هەوڵدایە بۆ دابینکردنی گشت پێداویستیە تەندروستیەکان بۆ تەواوی سێکتەرە تەندروستییەکان و -بە پێی خشتەی دکتۆرەکان لە نەخۆشخانەی فریاکەوتنەکان و نەخۆشخانەکانی تر دکتۆری پسپۆر و

نیشتەجێ و نیشتەجێی خولاو بە پێی پسپۆری و خشتەکانیان لە دەوامن. وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی بە هاوبەشی نێوانیان خەریکی چارەسەرکردنی ئەو گرفتەن. هەر چەندە لە ڕووی دابینکردنی پێداویستی و دەرمانەوە کاری تەواوییان بۆ کراوە و لیژنەیەکی پسپۆڕی دیکە پێکهێندرا بۆ کارکردن لەسەر ئەو کەیسانەی کە نەخۆشەکانیان درێژخایەنە و باری تەندروستیان خراپە تاوەکو لە ڕێگای سەرۆکایەتی هەرێمەوە چارەنووسیان یەکلایی بکرێتەوە.

- وەزارەتی تەندروستی گرفتی کەمی دەرمانی تا ڕادەیەکی زۆرباش چارەسەر کردووە و خەریکە ئەم گرفتە کۆتایی دێت هەرچەندە گرفتی کەمی دەرمان تەنها لە چاکسازییەکان بوونی نیە بەڵکو نەخۆشخانە و دەرمانخانەکانیشی گرتۆتەوە و گرفتێکی گشتییە لە هەرێمی کوردستان.
- بنکەی تەندروستی لە بەڕێوبەرایەتی چاکسازی ژنان و منداڵانی دهۆک دابینکراوە.

<u>تۆمارکردنی زانیاری ڕاگیراوەکان</u>

سەرجەم چاکسازییەکان تۆمارێکی تەواو ڕێکخراویان هەیە و تێکڕای زانیارییەکان لەبارەی ئەو کەسەوە لەخۆدەگرێت، وەک زانیارییە کەسییەکان، زانیاری یاسایی، تەندروستی، کۆمەڵایەتی، ناونیشان و سەرجەم زانیارییەکان کە پێویستە لە تۆمارەکانی دامەزراوەکەدا هەبن.

<u>یاسای بەڕێوەبردنی چاکسازییەکان</u>

وەزارەتی کارو و کاروباری کۆمەڵایەتی ڕەشنووسی پرۆژە یاسای بەڕێوبەرایەتییەکانی چاکسازی لە هەرێمی کوردستان ئامادەکرد ورەوانەی ئەنجوومەنی شوڕا کراوە. لە چوارچێوەی هەوڵەکانی جێبەجێکردنی پلانی حکومەتی هەرێم بۆ مافەکانی مرۆڤ و داڕشتنی سیاسەتێکی نیشتمانیی تایبەت بە بەڕێوەبردنی چاکسازییەکان، لە ماوەی نێوان ٤-٨ی شوباتی ٢٠٢٤ لە شاری هەولێر وۆرکشۆپێکی فراوان ئامادەبوونی نوێنەرانی لایەنە پەیوەندیدارەکانی حکومەتی هەرێم و حکومەتی ئیتحادی بە سەرپەرشتی لیژنەی خاچی سووری نێودەوڵەتی لە عێراق بەڕێوەچوو.

<u>پاڵپشتی یاسایی و کۆمەڵایەتی نەوجەوانان</u>

بە پاڵپشتی ڕێکخراوی یونیسێف پرۆژەیەکی لە چاکسازییەکانی ئافرەتان و نەوجەوانانی هەولێر و سلێمانی و دهوک ئەنجامدەدات. لەچوارچێوەی پرۆژەکەدا گرێبەست لەگەڵ ژمارەیەک پارێزەر ئەنجامدراوە بۆ دڵنیابوون لە رایی کردنی مامەڵەکانیان لە دادگاکان، هەروەها توێژەران سەردانی ماڵی کەسوکاری سزادراوەکان بۆ دڵنیابوون لە بەردەوامیی پەیوەندی لەگەڵ خێزانەکانیان و زانینی کێشە خێزانییەکانیان بۆ چارەسەر کردنیان. بەپێی هەمان پرۆژە خولی ڕاهێنان و پیشەیی هەیە بۆ نەوجەوانان و منداڵانی چاکسازییەکان بە بەردەوامی وەک خولی دارتاشی، چاککردنەوەی مۆبایل، کارەبا و ئاسنگەری.

بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی کۆمەڵایەتی سەر بە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەپێی پەیڕەوی فەرمانگەی چاکسازی کۆمەڵایەتیی هەرێمی کوردستان ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٨ کار دەکات. هەڵدەستێت بە پێشکەش کردنی خولی راهێنان، خزمەتگوزاری تەندروستی، ڕێکخستنی مۆڵەتی چوونە ماڵەوەی سزادراوان، ڕێکخستنی خوێندنەوەی

کتێب، ژوانگەی خێزانی (خلوة شرعية)، پەیوەندی کردنی سزادراوان بە خێزانەکانیانەوە لە ڕێگای مۆبایل و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، خزمەتگوزاری پەروەردەیی، پاڵپشتی یاسایی و کۆمەڵایەتی بۆ نەوجەوانان و ڕێکخستنی وەرشەی ڕاهێنان.

لەلایەکی دیکەوە بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی کۆمەڵایەتی خزمەتگوزاری چاودێری داهاتوو پێشکەش بەو کەسانە دەکات کە ئازاد دەکرێن و دەگەڕێنەوە نێو خێزانەکانیان، مەبەست لەم خزمەتگوزارییە شیاندنەوەیانە بۆ دووبارە چوونەوە ناو کۆمەڵگا و دۆزینەوەی هەلی کار لە ڕووی ماددییەوە یارمەتیی دەدرێن بە بڕی نزیکەی (١٠٠٠) دۆلار بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوەکان.

<u>ئاماری تایبەت بە چاکسازییەکان بۆ ساڵی ٢٠٢٣:</u>

پوختەی ئامار و چالاکییەکان	
بابەت	ژمارە
کۆی بەندکراوی لە هەر (٦) چاکسازییەکەی هەرێم	٥٢٩٤
ژمارەی قوتابیان لە گشت چاکسازییەکانی هەرێم لە قۆناغی بنەڕەتی تا زانکۆ	٤٠٢ قوتابی
خزمەتگوزاری تەندروستی بۆ سزادراوان (سەردانی سزدراوان بۆ نەخۆشخانەکان)	٥٤٣٣١
سەردانکردنی سزادراوان بۆ کتێبخانە	٦٢٢٥٢
کارکردنی سزادراوان لەناو چاکسازی	٥٩٩
مۆڵەتی چوونە ماڵەوەی سزادراوان (إجازة منزلية)	٢٨٧
ژوانگەی خێزانی (الخلوة الشرعية)	٥٧١٦
خول و ڕاهێنان (کارمەندان - سزادراوان)	١٠٥ خول
سیمینار و ووۆرک شۆپ (کارمەندان - سزادراوان)	٢٧٦
ئازادکردنی بە مەرج	١١٧١ سزادراو
ئەو کەسەی بە لە سێدارە سزا دراون	٤٤٩

<u>کارو چالاکی جۆراو جۆری بەڕێوەبەرایەتی چاکسازیەکان</u>

- کردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی چاکسازی گەوران لە سنووری ئیدارەی گەرمیان.
- لێخۆشبوون لە کرێی خوێندن بۆ ئەو قوتابی سزادراوانەی کە لە زانکۆ و پەیمانگا حکومی و تایبەتەکانی هەرێمی کوردستان دەخوێنن.
- زیادکردنی پێشینەی مانگانەی بەڕێوەبەرایەتییەکانی چاکسازی.
- ئەنجامدانی نەشتەرگەری و قەستەرە و بالۆن و پێدانی چارەسەری پزیشکی بۆ ئەو سزادراوانەی کە نەخۆشی دڵیان هەیە لە چاکسازیەکانی هەرێمی کوردستان بێ بەرامبەر.
- دامەزراندنی (٦٠) پاسەوان بە شێوەی گرێبەست بۆ بەڕێوەبەرایەتییەکانی چاکسازی گەوران لە پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانی، دهۆک.

- کار کردن بۆ کردنەوەی ئەکادیمیای مەشق و ڕاهێنانی کارمەندانی چاکسازی.
- نمایش کردنی فیلم و شانۆگەری لە سەرجەم چاکسازییەکان.
- بەردەوامی سەردانی توێژەران بۆ لای خانەوادەی سزادراوان لە سەرجەم چاکسازییەکان.
- پێشکەشکردنی هاوکاری یاسایی بۆ سزادراوان و ڕاگیراوان بەتایبەتی دابینکردنی پارێزەر بە خۆڕایی لە سەرجەم چاکسازییەکان.
- سەردانی و بەدواداچوونی کارمەندانی یاسایی بۆ دۆسیەی سزادراوان لە شوێنی پەیوەندیدار لە سەرجەم چاکسازییەکان.
- کردنەوەی سەنتەری چارەسەرکردنی دەروونی لە بەڕێوەبەرایەتی چاکسازی گەورانی دهۆک بە هاوکاری سەرۆکایەتی زانکۆی دهۆک.
- دروستکردنی بینایەی بەڕێوەبەرایەتی چاکسازی ئافرەتانی هەولێر کە لە ئێستادا (٦٠%) کارەکانی تەواو بووە.
- دروستکردنی هۆڵی ڕاهێنان لە بەڕێوەبەرایەتی چاکسازی ژنان و منداڵانی هەولێر بە هاوکاری ڕێکخراوی UNODC.
- دروستکردنی هۆڵی ڕاهێنان و چالاکی لە دیوانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی بە هاوکاری ڕێکخراوی یونیسێف.
- جێبەجێکردنی پلانی داڕێژراوی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی بۆ ساڵی ٢٠٢٣ بەرێژەی (٧٢٪) سەرەڕای کەمی بودجە و زۆری ژمارەی سزادراوان و بوونی کەموکوڕی لە بینا و باڵەخانەی چاکسازییەکان.

<u>چاودێری کۆمەڵایەتی لە خانەکانی هەرێمی کوردستان تا حوزەیرانی ٢٠٢٣</u>

چاودێری کۆمەڵایەتی لە خانەکان	
ژمارەی سودمەندان لە خانەکانی هەولێر	١١٣
ژمارەی سودمەندان لە خانەکانی سلێمانی	١١٥
ژمارەی سودمەندان لە خانەکانی دهۆک	٢٠٤
ژمارەی سودمەندان لە خانەکانی هەڵەبجە	٠
ژمارەی سودمەندان لە خانەکانی گەرمیان	٢١
کۆی گشتی	٤٥٣

مەشق و ڕاهێنان بۆ کارمەندانی چاکسازیەکان ٢٠٢٣

ڕاهێنان لە چەکسازیەکان ٢٠٢٣	
ژمارەی سوودمەندی کارمەندان لە خول و ڕاهێنانەکان	١٦٥١
سیمینار و ووۆرک شۆپ بۆ کارمەندان	١٣٩
ژمارەی سوودمەندی کارمەندان	٢٨٣
خول و ڕاهێنانی کارمەندان	٣٦

پرۆسەی خوێندن لە چاکسازیەکان ٢٠٢١ – ٢٠٢٣

وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی، بە هەوڵی هەردوو وەزارەت دەستەبەری خوێندنیان کرد بۆ ژمارەیەک سزادراوان لە زانکۆ و پەیمانگاکانی هەرێمی کوردستان. ژمارەی سوودمەندان لەم پرۆسەیەدا بەم شێوەی خوارەوە بووە:

ژمارەی قوتابیان لە هەر شەش چاکسازیەکانی هەرێمی کوردستان	
ژمارەی قوتابیان ساڵی ٢٠٢١	١٣٥
ژمارەی قوتابیان ساڵی ٢٠٢٢	٤١٢
ژمارەی قوتابیان ساڵی ٢٠٢٣	٣٣٨
ژمارەی قوتابیان کە خوێندنیان تەواو کردووە	٩٠

ڕەوشی ئازادی ڕادەربڕین و بیروڕای ئازاد

هەرێمی کوردستان هەنگاوی باشی بڕیوە و خاوەنی یاساکانی وەک: یاسای ژمارە ١١ی ساڵی ٢٠١٠ یاسای ڕێکخستنی خۆپێشاندان لە هەرێمی کوردستان و یاسای ژمارە ٣٥ ی ساڵی ٢٠٠٧ یاسای ڕۆژنامەگەری کوردستان و چەندین یاسای باشە کە پەیوەندیدارن بە دیاریکردنی ماف و ئازادی ڕادەربڕین. ڕاسپاردەی نێودەوڵەتی لەبارەی ئازادی ڕادەربڕین لە چوارچێوەی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ کۆکراوەتەوە بۆ مەبەستی جێبەجێکردن و ئەو لایەنانەش دەستنیشانکراون بۆ جێبەجێکردنیان لە دامودەزگا پەیوەندیدارەکانی حکومەت و پەرلەمان و دەسەڵاتی دادوەری.

بەپێی یاسای ژمارە (٣٥) ی ساڵی ٢٠٠٧ دەیان کەیس لە دادگاکانی کوردستان یەکلابوونەتەوە، بەشی زۆری ئەم کەیسانە لە بەرژەوەندی ڕۆژنامەنووسان یەکلابووتەوە. ئەنجومەنی دادوەری و داواکاری گشتی لێپرسینەوە و گرتنەبەری ڕێککاری یاسایی تەواو دەکات تایبەت بە پێشێلکارییەکان بەرامبەر ڕۆژنامەنووسان و کەسانی دیکەی نێو دەزگاکانی ڕاگەیاندن، هەروەها بۆ

پاراستنی گردبوونەوەی ئاشتیانە پشت دەبەسترێت بە هێزی ئەمنی ڕاهێنراو لەسەر مامەڵەیەکی دروست لەگەڵ گردبوونەوەکان و بەرپرسیارکردنی ئەم هێزانە لەبەرامبەر زیادەڕەویکردن لە بەکارهێنانی هێزدا لە دژی خۆپیشاندەران بە هیچ شێوەیەک هەڵە و تەسەروفی شەخسی و پێشێلکاری تاکەکەس تەعبیر لە سیاسەت و ستراتیژی حکومەتی هەرێم ناکات.

ڕەوایە بە هۆکاری ئەنجامدانی پێشێلکاری ڕاگەیاندکار دەستگیر بکرێت بەمەرجێک پارێزەری بۆ دابینبکرێت و ڕێوشوێنە یاساییەکان جێبەجێبکرێن. لە چوارچێوەی پلانی هەرێمی کوردستان بۆ مافەکانی مرۆڤ و لەژێر ڕۆشنایی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان، نووسینگەی ڕێکخەری ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان بۆ مەبەستی خێراکردنی جێبەجێکردنی ئەو ڕاسپاردانە ڕێکاری پێویستی ئامادەکردووە تایبەت بە پاراستنی مافی ئازادی ڕادەربڕین و دەستگەیشتن بە زانیاری و ئاراستەی لایەنە پەیوەندیدارەکان کراوە:

<u>ڕێکارەکانی پێویست بۆ خێراکردنی پرۆسەی جێبەجێکردنی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان تایبەت بە پاراستنی مافی ئازادی ڕادەربڕین و دەستگەیشتن بە زانیاری</u>

نووسینگەی ڕێکخەری ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان کە سەرپەرشتی و جێبەجێکردنی پلانی حکومەتی هەرێم بۆ مافەکانی مرۆڤی پێسپێردراوە لە ژێر ڕۆشنایی پێوەر و ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان بە هەماهەنگی لەگەڵ یۆنامی چەندین ڕاسپاردەی ئامادە کردووە لەو ڕاسپاردانەش ڕێکارەکانی پێویست بۆ خێراکردنی پرۆسەی جێبەجێکردنی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان تایبەت بە پاراستنی مافی ئازادی ڕادەربڕین و دەستگەیشتن بە زانیاری.

١) وەزارەتی ناوخۆ:

- ڕێزگرتن لە گردبوونەوەی ئاشتییانە و لێپرسینەوە لە ئەنجامدەرانی سەرجەم پێشێلکارییەکان، دەستەبەرکردنی پاراستنی پێویست بۆ ڕۆژنامەنووسان، پەیامنێران، میدیاکان، بەرگریکارانی مافی مرۆڤ و هتد. پێویستە لە بازنەی یەکەمی هەر خۆپیشاندان و گردبوونەیەکی ئاشتیانەدا، هێزە مەشق پێکراو و ڕاهێندراوەکان ئەرکی پاراستن و ڕەفتارکردنیان لەگەڵ خۆپێشاندەران پێ بسپێردرێت و ڕەچاوی پاراستنی مافە تاکەکەسی و گشتییەکان بکرێت. گرنگیدان بە کردنەوەی خولی ڕاهێنان بۆ هێزە ئەمنییەکان و ئاشناکردنیان بە ستانداردە نێودەوڵەتییەکان لە کاتی مامەڵەکردن لەگەڵ ڕاگەیاندنکاران، چالاکوانان، و داکۆکیکارانی مافی مرۆڤ.
- دڵنیابوون لەوەی کە میکانیزمە کاریگەرەکانی لێپرسینەوە لە کاتی بوونی دەنگۆی پێشێلکارییەکانی دژ بە ئازادی ڕادەربڕین پەیڕەودەکرێت، هەروەها ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی خێرا، کاریگەر، دەستبەجێ و شەفاف لە دەنگۆی سنووردارکردنی گردبوونەوەکان و ئاشکراکردنی ئەنجامی ئەو جۆرە لێکۆڵینەوانە.

٢) وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان

- پێویستە بەدواداچوون بۆ ئەو ڕێنماییانە بکرێت کە پەیوەستن بە جێبەجێکردنی ئەرکی میدیایی و پێدانی زانیاری لە دامودەزگاکانی میری. بە پێچەوانەوە لە ڕووی کارگێڕییەوە هەنگاوی خێرا بگیرێتەبەر بۆ ئەوەی ستانداردە نێودەوڵەتییەکان وەک خۆیان جێبەجێ بکرێن.

- دانانی میکانیزمێک بۆ خێراکردنی پرۆسەی پێدانی زانیاری بە هەماهەنگی لەگەڵ دامودەزگا حکومییەکان، لە هەمان کاتدا هۆکاری پێدان یان پێنەدانی زانیاری لە سەرچاوە فەرمییەکان دیاریبکرێت، هەروەها چاودێری ئەم پرۆسەیە دەکرێت بە هاوبەشی بێت لەگەڵ دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤ وەک لایەنێکی سەربەخۆ.
- هەوڵی باشتر بدرێت بۆ دەستەبەرکردنی یاسای مافی دەستڕاگەیشتن بە زانیاری ژمارە ١١ی ساڵی ٢٠١٣ لە هەرێمی کوردستان و دانانی میکانیزمی بەهێز بۆ جێبەجێکردنی. هاوکات، دامەزراندنی گروپێکی هەماهەنگی بە ئەندامییەتی دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤ و وەزارەتە پەیوەندیدارەکان و کۆمەڵگەی مەدەنی بە مەبەستی بەدواداچوون بۆ پرۆسەی جێبەجێکردنی یاسایەکە.
- بە ڕاوێژ لەگەڵ کۆمەڵگەی مەدەنی، پێویستە زانیارە ڕێگەپێدراو و ڕێگەپێنەدراوەکان جیابکرێنەوە، هاوکات جیاوازی لە نێوان ئەو زانیاریانە بکرێت کە بۆ بەرژەوەندی تایبەت یان گشتین.
- بە ڕاوێژ لەگەڵ دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤ، هێڵە گشتی و سنوورەکانی بەرژەوەندی نیشتیمانی لە پرسەکانی ڕۆژنامەگەری میدیایی و ئەلکترۆنی دەستنیشان بکرێت و دەستنیشانکردنی ئەو زانیاریانەی پەیوەستن بە ئاسایشی نیشتیمانی هەرێمی کوردستان کە ڕێگەپێدراو نییە بزانرێ و بڵاوبکرێنەوە، تا بەرچاوڕوونی یاسایی بۆ ڕۆژنامەنووسان زیاتر بێت.
- هەنگاونان بۆ پێشخستنی کارکردنی ئازادانەی ناوەندە میدیاییەکان، لەوانەش بە جەختکردنەوە لە ڕۆڵی میدیای ئازاد لە کۆمەڵگادا بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ڕۆژنامەنووسان و ئەو کەسانەی پراکتیزەی ئازادییەکانیان لەژێر ڕۆشنایی مافی ئازادی ڕادەربڕیندا دەکەن لەژێر سایەی یاسا و دەوڵەتدا پارێزراون.
- جەختکردنەوە لە چاوپێکەوتن و گفتوگۆی بەردەوامی بەرپرسانی حکومی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسان و میدیاکاران. لەم ڕووەوە، دەستنیشان کردنی فەرمانبەرێک لەلایەن هەر دامودەزگایەکی حکومی بۆ پێدانی زانیاری هاوکار دەبێت بۆ بەرجەستەبوونی ئەم هەنگاوە.
- ئاگادارکردنەوەی دامودەزگا حکومییەکان لە ئەنجامدانی پۆلێنکردنی زانیاری بە جۆرێک هەریەکیان پۆلینی تایبەت بەخۆی هەبێت، ئەمەش مەرجێکی سەرەکییە بۆ پاراستنی مافی هاووڵاتی لە دەستخستنی زانیاری.
- دڵنیابوون لەوەی کە هەموو سنووردارکردنەکانی ئازادی ڕادەربڕین کە لە یاسا ناوخۆییەکاندا هاتووە لەگەڵ ستانداردە نێودەوڵەتییە پەیوەندیدارەکانی مافی مرۆڤدا یەکدەگرنەوە. لەم ڕووەوە، یاسای ڕۆژنامەگەری ژمارە ٣٥ی ساڵی ٢٠٠٧ لە هەرێمی کوردستان سوودمەند دەبێت لە هاوئاهەنگی لەگەڵ یاساکانی دیکە کە مامەڵە لەگەڵ بابەتی ئازادی ڕادەربڕین دەکەن (بۆ نموونە یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە ئەلیکترۆنییەکان).
- لە کاتی بوونی دەنگۆی پێشێلکارییەکان دژی ڕۆژنامەنووسان، لایەنە پەیوەندیدارەکان بە هەماهەنگی لەگەڵ داواکاری گشتی و ئەنجوومەنی دادوەری بەدواداچوون بکەن بە مەبەستی دۆزینەوەی ڕاستییەکان و دەرئەنجامەکانی بۆ ڕای گشتی ڕابگەیەنن، دەکرێت کۆمەڵگەی مەدەنی یان لایەنێکی نێودەوڵەتی، بۆ نموونە یۆنامی، وەک چاودێر بەشدارییان پێبکرێت.
- وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان هەرێمی کوردستان پێگیر بکرێت بە چاودێری کردنی ئەو دەزگا میدیایانەی کە پرۆفیشناڵانە و بێلایەنانە کارناکەن کە سەرەنجام زیان بە ئارامی سیاسی و ئاسایشی کۆمەڵایەتی و ئاسایشی دەروونی هاوڵاتیان دەگەیەنن، هەروەها بە هاوبەشی لەگەڵ داواکاری گشتی داوای گرتنەبەری ڕێوشوێنی یاسایی بکەن بەرامبەر کەس و لایەنە کەمتەرخەمەکان.

- جەخت لە ئاگادارکردنەوەی گوتەبێژ و بەرپرسی ڕاگەیاندنی دامەزراوە فەرمییەکان بکرێتەوە کە وەڵامی داواکاریەکانی میدیاکاران بدەنەوە، و لە ئەگەری بوونی ئاستەنگێک لە وەڵامدانەوەی داواکارییەکان هۆکارەکە بەڕوونی ئاشکرابکرێت.
- جەختکردنەوە لەوەی کە گوتەبێژ و بەرپرسانی راگەیاندنی دامەزراوە فەرمییەکان دەرچووی بەشی راگەیاندن بن یاخود پشتگیری سەندیکای رۆژنامەنووسان بیسەلمێنێت کە ئەزموونێکی چەن ساڵەیان بە بەردەوامی لە بواری راگەیاندندا هەبێت. دەکرێت ئەنجومەنی باڵای ڕاژەی گشتی هەرێم لە چوارچێوەی ڕێکخستنەوەی میلاک و بەپێی وەسفی وەزیفی ئەو ئەرکەی پێ بسپێردرێت.

٣) داواکاری گشتی (وەزارەتی داد)

- پێویستە یاسای کاری رۆژنامەگەری ژمارە ٣٥ی ساڵی ٢٠٠٧ وەک خۆی جێبەجێ بکرێت. بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە سەندیکای ڕۆژنامەنووسان ئاگاداربکرێتەوە لە چۆنییەتی بەڕێوەچوونی کەیسە پەیوەندیدارەکان بە ئەرکی ڕۆژنامەگەری.
- ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی خێرا و گشتگیر بە هەماهەنگی لەگەڵ ئەنجوومەنی دادوەری و لایەنە پەیوەندیدارەکانی تر بۆ ئەو دەنگۆیانەی باس لە ڕوودانی ئەشکەنجە و مامەڵەی خراپ دەکەن بەرامبەر بە ڕۆژنامەڤانان و چالاکوانانی کۆمەڵگەی مەدەنی.
- ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ و ڕوون و بێلایەن لە دەنگۆکانی توندوتیژی جەستەیی یان پێشێلکردنی شکۆی کەسیی دەرهەق بە خۆپیشاندەرە مەدەنییەکان لە کاتی بڵاوەپێکردنی گردبوونەوەکان.
- پێویستە بە هەماهەنگی لەگەڵ ئەنجوومەنی دادوەری و وەزارەتە پەیوەندیدارەکان دایەلۆگ سازبکرێت بە مەبەستی داڕشتنی پێناسەیەک بۆ ناوزڕاندن و بەرجەستەکردنی هاوسەنگییەک بۆ چەمکە یاساییەکە.

٤) وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی

- گرنگیدان بە پرۆگرامەکانی ڕاهێنانی پیشەیی لە بواری وەرگێڕان و زیادکردنی ژمارەی مامۆستایانی زمانی ئاماژە بۆ کەسانی کەمئەندام.
- زیادکردنی ژمارەی سەنتەرەکانی کەم ئەندامان لە هەرێمدا و لەنێویاندا سەنتەرەکانی لاڵ و نابیستان.

٥) پەرلەمانی هەرێمی کوردستان

- یاسای ڕۆژنامەگەری ژمارە ٣٥ی ساڵی ٢٠٠٧ پێویستی بەهەموارکردنە، بە جۆرێک هاوسەنگیەك بخاتەوە نێوان ستاندەرە نێودەوڵەتیەکان و هەلومەرجە لۆکاڵییەکان بە تایبەتی کە ئێستا لە سەردەمی جەنجاڵی سۆشیال میدیا و دیجیتاڵدا دەژین.
- پێویستە یاسای دەستگەیشتن بە زانیاری هەموار بکرێتەوە بۆ ئەوەی یاساکە شەفافتر بێت لەڕووی میکانیزمی پێدانی زانیاری، و ئەو بووژانەوە و بەرەوپێشچوونە بەردەوامانەی کە هەن لە جۆرەکانی میدیای بینراو و بیستراو، بە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانیشەوە.

٦) ئەنجوومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان

- دادگاکان کار بە یاسای ژمارە ٣٥ی ساڵی ٢٠٠٧ بکەن. دەکرێت ئەنجوومەنی دادوەری گشتاندنێک یان ڕێنماییەک بداتە دادگاکان کە جەخت لە کارکردن بە یاسای ڕۆژنامەوانی بکاتەوە لە مامەڵە لەگەڵ کەیسەکانی ڕۆژنامەنووسان کە لە چوارچێوەی ئەرکی ڕۆژنامەگەریدا بێت.
- سوودوەرگرتن لە ئەزموونی سیستەمی دادوەری فیدراڵی سەبارەت بە هەبوونی دادگایەکی تایبەت بە ڕۆژنامەنووسان بۆ مەبەستی ڕێگریکردن لەوەی کە هەر دادگایەک بەجۆرێک مامەڵە لەگەڵ ڕۆژنامەنوسان بکات.
- خێراکردنی پرۆسەی سەرەتایی بۆ یەکلایی کردنەوەی ئەو دۆسیانەی تایبەتن بە کاری ڕۆژنامەگەری و بە ڕەچاوکردنی ڕێنامیی ژمارە ٤ بۆ ساڵی ١٩٨٧ و پاشکۆی یاسای (المرافعات المدنية) ژمارە ٨٣ی ساڵی ١٩٦٩ کە جەخت لە یەکلاکردنەوەی کەیسەکان لە ماوەی کەمتر لە دوو مانگ دەکەن.

<u>میکانیزمی ئازادی کاری ڕۆژنامەگەری</u>

- وەزارەتی ناوخۆ و سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان یاداشتی لێکتێگەیشتنیان ئامادەکردووە بۆ ئاسانکاری کاری ڕۆژنامەوانی بەپێی یاسا.
- وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان و سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان بۆردێکیان پێکهێناوە لەسەر چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ دامودەزگاکانی ڕاگەیاندن.

<u>خولی ڕاهێنان و ڕۆشنبیری سەبارەت بە کاری ڕۆژنامەگەری و ئازادی ڕادەربڕین</u>

- وەزارەتی ناوخۆ بە بەردەوامی ڕێنمایی و خولی ڕۆشنبیری بۆ ئەفسەرو کارمەندانی پۆلیس دەکاتەوە لەسەر جێبەجێکردنی یاسا، بنەماکانی مافی مرۆڤ و دیموکراتی و کۆمەڵگای مەدەنی و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ گشت چین و توێژەکانی کۆمەڵگا.
- نوێنەرایەتی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ هاوکاری عێراق (یونامی)، وۆرکشۆپێکی بۆ چالاکوانان و ڕۆژنامەنووسان و نوێنەرانی لایەنە پەیوەندیدارەکانی حکوومەتی تایبەت بە یاسای ڕۆژنامەگەری و ئازادی ڕادەربڕین ڕێکخست.
- سەندیکای ڕۆژنامەنوسانی کوردستان چەند وۆرکشۆپ و ڕاهێنانی تایبەت بە ماف و ئەرکەکانی ڕۆژنامەنووسان لەکاتی ئەنجامدانی کاری ڕۆژنامەوانییان ئەنجامداوە. دابەشکردنی برۆشەر بۆ ڕۆژنامەنووسان و ڕێکخراوە میدیاییەکان بە بەردەوامی سەبارەت بە سەلامەتی پیشەیی.

ڕەوشی ئافرەتان

کەیسەکانی کوشتن و خۆکوشتن

ئەنجامدانی توێژینەوەیەک دەربارەی حاڵەتەکانی خۆکوشتنی ئافرەتان

یەکێک لە کارە گرنگەکانی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی کە لە ساڵی ٢٠٢٣ ئەنجامیداوە بریتییە لە توێژینەوەیەکی مەیدانی ورد دەربارەی حاڵەتەکانی خۆکوشتنی ئافرەتان لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان بۆ پارێزگای هەولێر (بە ئیدارەی سەربەخۆیی سۆرانەوە)، سلێمانی (بە ئیدارەی سەربەخۆیی ڕاپەرینەوە)، دهۆک (بە ئیدارەی سەربەخۆیی زاخۆوە)، پارێزگای هەڵەبجە، ئیدارەی گەرمیان) لە نێوان ساڵانی ٢٠١٧ تا ٢٠٢٣. گرنگی توێژینەوەکە لەوەدایە کە بۆ یەکەم جارە لەسەر ئاستی هەرێم توێژینەوەیەکی بەم شێوەیە ئەنجام دەدرێت، سەرچاوەکانی وەرگرتنی ئەم داتا و ئامارانەش بریتین لە گشت بنکەکانی پۆلیسی سەر بە وەزارەتی ناوخۆ، بەڕێوەبەرایەتی گشتی توندوتیژی دژی ئافرەتان و بەڕێوەبەرایەتی توندوتیژی دژی ئافرەتان لە شارەکان و پزیشکی دادی.

ئامارەکان بەم شێوەیەی خوارەوە بوون:

ئاماری خۆکوشتنی ئافرەتان لە هەرێمی کوردستان									
شار	٢٠١٧	٢٠١٨	٢٠١٩	٢٠٢٠	٢٠٢١	٢٠٢٢	٢٠٢٣	کۆ	ڕێژە
هەولێر	٣٧	١٤	٢٢	٢٥	٢٠	٢٧	١٥	١٦٠	٢٩٪
سلێمانی	٤٥	٣٣	٤٠	١٠	٢٨	٣٢	٢١	٢٠٩	٣٨٪
دهۆک	٢١	٢٢	١٧	١٤	٢٩	٢٦	٤	١٣٣	٢٤٪
هەڵەبجە	١	٢	١	٢	٠	٢	١	٩	٢٪
گەرمیان	٦	٤	٣	٢	٧	١٠	٦	٣٨	٧٪
کۆی گشتی	١١٠	٧٥	٨٣	٥٣	٨٤	٩٧	٤٧	٥٤٩	١٠٠٪
ڕێژەی سەدی	٢٠٪	١٤٪	١٥٪	١٠٪	١٥٪	١٨٪	٩٪	١٠٠٪	

لەبارەی یاسای ژمارە ٢ی ساڵی ٢٠٢٢، واتا یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان ڕێنماییکان وەزارەتی ناوخۆ ڕێنمایی و ڕێوشوێنی تایبەتی هەیە بۆ ڕێگریکردن لە هەڵگرتنی چەکی بێ مۆڵەت، هەروەها هەنگاوی کرداری ناوە بۆ کەمکردنەوە و نەهێشتنی دیاریدەی چەکداری کە ئەمەش کاریگەری دەبێت لەسەر ژمارەی کەیسەکانی کوشتن و خۆکوشتن.

یاسای ژمارە ٢ی ساڵی ٢٠٢٢، واتا یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان، ٢٨ی نیسانی ئەمساڵ لە ڕۆژنامەی وەقایعی کوردستان بڵاو کراوەتەوە و ئێستا کەوتووەتە بواری جێبەجێکردن. لە یاساکەدا مەرج و ڕێکاری نوێ بۆ هەڵگرتنی چەک داندراون و پێدانی مۆڵەتیش گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە.

لە هەرێمی کوردستاندا ئافرەتان جێگە و پێگەیەکی تایبەتیان هەیە و چەندین یاسای تایبەت بە مافەکانی ئافرەت لە هەرێمی کوردستان دەرچووە و کاریان پێدەکرێت. ئافرەتان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە دەرکردنی بڕیارەکان و لەسەر میلاکی وەزارەتەکان و

ڕێکخراوە مەدەنیەکان بەشداری کارایان پێکراوە و چەندین پۆستی گرنگی وەکو کەسی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان و هەندێک وەزارەت و دام و دەزگای حکومیان پێدراوە، بەردەوام کارکراوە بۆ ئەوەی ڕێژەی ڕەگەزی مێینە لە کەرتی کارکردندا زیاد بکرێت.

بەپێی یاسای ژمارە (٨)ی ساڵی ٢٠١١ (یاسای بەرنگاربوونەوەی توندوتیژی خێزانی) مامەڵە لەگەڵ هەموو جۆرە توندوتیژییەکی خێزانی دەکرێ بۆ پاراستنی ئەندامەکانی خێزان لە هەموو کارێکی نادروست و نەشیاو بە مەبەستی پاراستنی شیرازەی خێزان و لە ناویاندا ڕەگەزی مێینە و منداڵان، چونکە زۆربەی کاتەکان ئەم دوو چینە دەبنە قوربانی ئاژاوە و توندوتیژییەکانی نێو خێزان.

لە ماددەی سێیەم لە بڕگەی دووەمی ئەم یاسایەدا هاتووە: (پێویستە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی لە هەرێم شوێنی حەوانەوە بۆ قوربانیانی توندوتیژی خێزانی دابین بکەن)، لە بڕگەی سێیەمدا هاتووە: قوربانیانی توندوتیژی خێزانی هاوکاری تۆڕی پاراستنی کۆمەڵایەتی دەیانگرێتەوە بۆ جێبەجێ کردنی ناوەڕۆکی ئەم بڕگەیە لە یاساکە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی ڕێنمایی ژمارە (٢) ساڵی (٢٠١٤) بۆ دروست کردنی ماڵی داڵدەدانی ژنانی هەڕەشەلێکراو دەرکرد، بۆ ئەم مەبەستە لە هەرسێ پارێزگای هەرێمی کوردستان فەرمانگەی تایبەت دامەزرا بە ناوی ماڵی داڵدەدان (شـەڵتەر)، کە ماڵێکی نهێنی پارێزراوە تایبەتە بۆ لە خۆگرتنی ژنانی هەڕەشە لێکراو، ئەو ژنانەی کە کێشەی کۆمەڵایەتییان هەیە بە مەبەستی پاراستن و بەدواداچوونی کێشەکانیان و پەرەپێدانی تواناکانیان تا کێشەکانیان بۆ چارەسەر دەبێت و دەگەڕێنەوە نێو کۆمەڵگا و خێزان.

سەبارەت بەو خزمەتگوزارییانەی کە پێشکەش دەکرێن بۆ قوربانیانی توندوتیژی لە شەڵتەرەکان دەتوانرێت بگوترێت بەپێی پرۆگرامی کارکردنی ماڵی داڵدەدان بۆ ئەو ئافرەتانەی دووچاری توندوتیژی ئەبنەوە کاری لەسەر ئەکرێت، هەموو مافەکانی ئەو ئافرەتانەی بەفەرمانی دادوەر ڕوو لەشەڵتەرەکان ئەکەن پارێزراوە.

ئەم ماڵە (شەڵتەرەکان) لەلایەن وەزارەتی کاروکاروباری کۆمەڵایەتی دامەزراون و ژمارەیان (٥) ماڵی داڵدەدانیی ژنانی هەڕەشە لێکراوە لە شارەکانی (هەولێر، سلێمانی، دهۆك، ڕاپەڕین، گەرمیان) لە پارێزگاکان هەمیشەییە، بەڵام لە گەرمیان و ڕاپەڕین تەنیا بۆ ماوەی (٧٢) کاتژمێر کەیسەکان وەردەگرن ئەگەر لەو ماوەیەدا کە کێشەکە چارەسەر نەکرا ئەوا لەلایەن دادگاوە کەیسەکە دەنێردرێتە شاری سلێمانی. شەڵتەرەکان بە فەرمانی دادگای بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی خێزانی کەیس وەردەگرێ و وەزارەتی ناوخۆ ئەرکی پاراستن و پاسەوانیکردنی شەڵتەرەکانی لە ئەستۆدایە. بابەتێکی تر کە بریتیە لە دەستەبەرکردنی پارێزەر بۆ ئەو ئافرەتانەی کە لە شەڵتەرەکان داڵدەدرێن، لە ڕێگەی ڕێکخراوەکانەوە هەوڵدەدرێت پارێزەر بۆ کەیسەکانی ئەو ئافرەتانەی لە شەڵتەرەکان داڵدەدراون دابین بکرێت. توندوتیژی هێڵی گەرم و تیم مۆبایل دوو بەشن لە بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی دژی خێزان و ئافرەت هەیە کە ئەرکی فریاکەوتنی خێرانە بۆ حاڵەتەکانی توندوتیژی و دەستدرێژی، لەم دوو بەشە سکاڵا لە هەواڵدەرەکانی دەوری ڕووداوەکە وەرناگرن، بەڵکو دەبێت دەستدرێژی لێکراو خۆی سکاڵا بکات.

<u>یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان</u>

بەپێی یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٢٢ یاسای چەک لە هەرێمی کوردستان ، مۆڵەتی چەک تایبەتە هەردوو وەزارەتی ناوخۆ و وەزارەتی پێشمەرگەوە، نە بوونی مۆڵەتی چەک بە هەموو شێوەیەک ڕێگە پێنەدراوە و سزای یاسایی لەسەرە.

<u>ڕەوشی خانەکانی داڵدەدانی ئافرەتان</u>

لە ماددەی سێیەم لە بڕگەی دووەمی ئەم یاسایەدا هاتووە: (پێویستە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی لە هەرێم شوێنی حەوانەوە بۆ قوربانیانی توندوتیژی خێزانی دابین بکەن)، لە بڕگەی سێیەمدا هاتووە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی ڕێنمایی ژمارە (٢) ساڵی (٢٠١٤) بۆ دروست کردنی ماڵی داڵدەدانی ژنانی هەڕەشەلێکراو دەرکرد، بۆ ئەم مەبەستە لە هەرسێ پارێزگای هەرێمی کوردستان فەرمانگەی تایبەت دامەزرا بە ناوی ماڵی داڵدەدان (شەڵتەر)، کە ماڵێکی نهێنی پارێزراوە تایبەتە بۆ لە خۆگرتنی ژنانی هەڕەشە لێکراو، ئەو ژنانەی کە کێشەی کۆمەڵایەتییان هەیە بە مەبەستی پاراستن و بەدواداچوونی کێشەکانیان و پەرەپێدانی تواناکانیان تا کێشەکانیان بۆ چارەسەر دەبێت و دەگەڕێنەوە نێو کۆمەڵگا و خێزان.

سەبارەت بەو خزمەتگوزارییانەی کە پێشکەش دەکرێن بۆ قوربانیانی توندوتیژی لە شەڵتەرەکان دەتوانرێت بگوترێت بەپێی پرۆگرامی کارکردنی ماڵی داڵدەدان بۆ ئەو ئافرەتانەی دووچاری توندوتیژی ئەبنەوە کاری لەسەر ئەکرێت، هەموو مافەکانی ئەو ئافرەتانەی بەفەرمانی دادوەر ڕوو لەشەڵتەرەکان ئەکەن پارێزراوە.

بابەتێکی تر کە بریتیە لە دەستەبەرکردنی پارێزەر بۆ ئەو ئافرەتانەی کە لە شەڵتەرەکان داڵدەدرێن، لە ڕێگەی ڕێکخراوەکانەوە هەوڵدەدرێت پارێزەر بۆ کەیسەکانی ئەو ئافرەتانەی لە شەڵتەرەکان داڵدراون بگیرێت. توندوتیژی هێڵی گەرم و تیم مۆبایل دوو بەشن لە بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی دژی خێزان و ئافرەت هەیە کە ئەرکی فریاکەوتنی خێرانە بۆ حاڵەتەکانی توندوتیژی و دەستدرێژی، لەم دوو بەشە سکاڵا لە هەواڵدەرەکانی دەوری ڕووداوەکە وەرناگرن، بەڵکو دەبێت دەستدرێژی لێکراو خۆی سکاڵا بکات.

<u>کۆمەڵێک لە دەزگا و دامەزراوە تایبەتییەکانی ئافرەتان کە کار بۆ پاراستنی مافی ئافرەت دەکەن</u>

- بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاکسازی کۆمەڵایەتی.
- بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاودێری و گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی.
- بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی دژ بە ژنان.
- دەزگای یەکسانی (لە کابینەی چوارەم دامەزرا سەر بە دیوانی ئەنجومەنی وەزیران بوو).
- نووسینگەی وەزیری هەرێم بۆ کاروباری ژنان و ئافرەتان.
- ئەنجومەنی باڵای کاروباری خانمان.

بەڕێوەبەرایەتی گشتی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی دژی ئافرەتان لە (٦) بەڕێوبەرایەتی و (٢٨) نوسینگە و چەندین هۆبە پێکهاتووە کە ساڵانە زیاتر لە سەدان سکاڵا لە بەڕێوەبەرایەتی و نووسینگەکانی سەر بەم بەڕێوەبەرایەتییە تۆمار دەکرێت لە هەرێمی کوردستان.

<u>بڵاوکردنەوەی کەلتووری جیاکارینەکردن بە ژنان</u>

سەبارەت بەم پرسە ئەنجوومەنی باڵای خانمان و گەشەپێدان لەگەڵ وەزارەتی پەروەردە لە هەماهەنگیدایە، لەلایەکی دیکەوە ساڵانە چالاکی (١٦) ڕۆژە و ٨ی مارس ئەنجامدەدات، هەروەها توێژینەوە و کۆڕی ڕێکخستووە سەبارەت بە نەهێشتنی ئەو نەریتانەی زیان بە مافەکانی ژنان دەگەیەنێت.

دابینکردنی یەکەی نیشتەجێبوون

سەرۆکایەتی حکومەتی هەرێم ڕەزامەندی داوە لە سەر پێدانی ژمارەیەک لەو (٢٠) هەزار یەکەی نیشتەجێبوونانەی کە بۆ کەسانی هەژار و کەمدەرامەت تەرخان دەکرێن بۆ وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی. ئەو یەکە نیشتەجێبوونانە بۆ دوو حاڵەت بەکار دەهێنن لەلایەن یەکەمیان بۆ ئەو منداڵانەی کە بێسەرپەرشتن و ١٨ ساڵ تەواو دەکەن، پێیان دەدرێت تا دەگەنە تەمەنی ٢٤ ساڵ و دەبنە خاوەنی خێزان و پیشەی خۆیان و ژیانێک بۆ خۆیان دروست دەکەن، دوای ئەوە لێیان وەر دەگیرێتەوە و دەدرێتە بەو منداڵانەی کە دوای ئەوان ١٨ ساڵ تەواو دەکەن.

دووەمیان بۆ ئەو ئافرەتانەیە کە لە ماڵەکانی داڵدەدانی ئافرەتان ڕووبەڕووی توندوتیژی بوونەتەوە و کێشەکانیان چارەسەر کراوە، بەڵام خێزانەکانیان وەریان ناگرنەوە و بێ لانەن، بۆیە بەشێکیان دەدەینە ئەو ژنانە کە بەشێکی زۆریشیان منداڵیان لە گەڵدایە و هەوڵیش دەدەین کاریان بۆ بدۆزینەوە.

چالاکییەکان لە شەڵتەرەکانی ئافرەتان

هەموو ئەو ئافرەتانەی کە لە نێو ماڵی داڵدەدانی ژنانی هەڕەشەلێکراودا بە بەردەوامی لەڕێی توێژەرانی ماڵەکە و یەکە جیاوازەکانی ماڵ و ئەو ڕێکخراوانەی کە تایبەتمەندن بە کاری ژنان و ئافرەتان خولی شیاندنیان بۆ دەکرێتەوە لە بوارەکانی (بەرگدروو، کاری دەستی، ئارایشتگا ... هتد) و ئامادە دەکرێن بۆ تێکەڵکردنەوە بە ژیانی ئاسایی کۆمەڵگا. بۆ هەموو کەیسێك پارێزەری خۆبەخش کار دەکات بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان.

ماڵی بەساڵاچووان

خانەی بە ساڵاچووان

شوێنی حەوانەوە و پارێزگاریکردن لەو کەسانەیە کە بەساڵا چوون و بێ سەرپەرشتن. بۆ شەش مانگی یەکەمی ساڵی (٢٠٢٣) لە ماڵی بە ساڵاچوان (١٢)بە ساڵاچوو گەڕێندرانەوە بۆ ناو ماڵ و کەس و کاری خۆیان بێگومان ئەمە بە سەرپەرشتی توێژەرانی ئەم ماڵە بووە. لە ماوەی ئەم شەش مانگەدا ڕێژەی بەساڵاچوانی لەم ماڵەدا ڕووی لە زیادبوون کردووە .

پێشکەش کردنی خزمەتگوزاری بە بە ساڵاچووان

بە هەوڵی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و کەسانی خێرخواز بڕیاردرا بە دروست کردنی باڵاخانەیەک بۆ بەساڵاچوانی هەولێر لەسەر ڕووبەری (٧٥٠٠)م کە گشت ستاندارده نێودەوڵەتییەکان لەخۆ دەگرێت.

ڕەوشی منداڵان

بەهۆی بارودۆخی خراپی خێزانی لە هەرێمی کوردستان، منداڵان، بە تایبەت توشی توندوتیژی بوونەتەوە و هەروەها بەهۆی ئەو بارودۆخە خراپەی لەسەر منداڵان هەیە حکومەتی هەرێمی کوردستان لە هەوڵدایە بۆ کەمکردنەوەی بەڵام بەهۆی زیادبوونی کێشە خێزانیەکانەوە منداڵان بەتایبەت ڕووبەڕووی ئەم ڕەوشە بوونەتەوە.

یاسای مافەکانی پاراستنی منداڵ

- ڕەشنووسی پرۆژە یاسای مافەکانی منداڵ، وەزارەت ئامادەی کردووەو رەوانەی ئەنجومەنی وەزیران کراوە بەمەبەستی پەسەندکردنی و رەوانەکردنی بۆ پەرلەمان، لە پرۆژەی یاساکەدا رەچاوی رێککەوتننامەی جیهانی بۆ مافەکانی منداڵ کراوە.
- لە ماددەی ٣/ دووەمی رەشنووسی پرۆژە یاسای پاراستنی مافی منداڵ بەرژەوەندییەکانی منداڵ بە باشترین شێوە جێگیرکراوە.
- لە ماددەی ٣/ سێیەم لە ڕەشنووسی یاسای پاراستنی مافەکانی منداڵ ئاماژە دەکات بەپاراستنی منداڵ لەسەرجەم شێوەکانی توندوتیژی وبەکارهێنان و خراپەی جەستەیی ودەروونی لە رێگای ئەنجامدانی رێککارە چارەسەریەکان.
- لە ماددەی ٣/ چوارەم و ماددە (٩) ی رەشنوسی پرۆژە یاسای مافەکانی منداڵ گرتنەبەری سیاسەتی نیشتیمانی بۆ پاراستنی مافەکانی منداڵان و رەچاوکردنی مافەکانی کەمئەندامان جێگیرکراوە.
- لە ماددەی (٢٥)ی پرۆژە یاسای پاراستنی مافەکانی منداڵ ئاماژە بەو دەستەیە کراوە بەناوی (ئەنجومەنی پاراستنی منداڵ).

پاراستنی مافی منداڵان

- پرۆژەی دادپەروەریی منداڵان کۆتایی پێهاتووە و ئێستا لە قۆناغی کۆتاییدایە
- بەپێی یاسای باری کەسێتی ئەو باوکانەی کە لە خێزانەکانیان جیا بوونەتەوە مافی بینینی منداڵەکانیان هەیە، پێشتر کە لە مانگێکدا دوو جار باوك یان دایك دەیانتوانی منداڵەکانیان ببینن، ئێستا لە هەفتەیەك بۆیان هەیە (٢٤) کاتژمێر بیانبینن. جگە لەمە ئەگەر هەر لایەك ڕێگر بوو بەرانبەر ئەوی تر لە بینینی منداڵەکە و کەسێك خۆی بەستەم لێکراو زانی، دەتوانێت سکاڵا بکات بۆ گەڕاندنەوەی منداڵەکە بۆ لای خۆی.
- پێشنیاری ئەوە کراوە کە شوێنێکی شیاو بۆ ئەنجامدانی ئەو چاوپێکەوتنە دابین بکرێت بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار

نەهێشتنی چەکدار کردنی منداڵان

سەبارەت بە بەڕەنگاربوونەوەی چەکدارکردنی منداڵ و بەشداری نەکردنی لە ململانێی چەکداری، بەپێی یاسای (٣٨)ی ساڵی ٢٠٠٧ یاسای راژە و خانەنشینی پێشمەرگە لە ماددە (٨) یاساکەدا جەخت کراوە کە ئەو کەسەی لە ڕیزی پێشمەرگە وەردەگیرێت نابێ تەمەنی لە (١٨) ساڵ کەمتر بێت.

چاودێری تەندروستی منداڵان

وەزارەتی تەندروستی خزمەتگوزاری خۆی پێشکەش دەکات بە منداڵان لەکاتی لەدایکبوون لە نەخۆشخانەکان و پێدانی ڤاکسینە پێویستەکان، هەروەها چاودێری کردنی گەشەی منداڵان لە ڕێگەی چاودێرییان لە بنکەکانی تەندروستی ئەمە جگە لە چاودێری ڕەوشی خواردنیان کە دەبێت تەندروست بێت.

بەرنامەی چاودێری تەندروستی منداڵ

بەرنامەی ڕێکخستنی خێزان بەرنامەیەکە بۆ ئافرەتان دوای منداڵ بوون پیشکەش دەکرێت بەمەبەستی پاراستنی تەندروستی دایك و منداڵ و کەمکردنەوەی مردنی دایکان و ئەو منداڵانەی کێشیان کەمە.

دابینکردنی یەکەی نیشتەجێبوون بۆ ئافرەتان

سەرۆکایەتی حکومەتی هەرێم ڕەزامەندی داوە لە سەر پێدانی ژمارەیەک لەو (٢٠) هەزار یەکەی نیشتەجێبوونانەی کە بۆ کەسانی هەژار و کەمدەرامەت تەرخان دەکرێن بۆ وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی. بەشێک لەو یەکە نیشتەجێبوونانە بۆ ئەو منداڵانەی کە بێسەرپەرشتن و ١٨ ساڵ تەواو دەکەن، پێیان دەدرێت تا دەگەنە تەمەنی ٢٤ ساڵ و دەبنە خاوەنی خێزان و پیشەی خۆیان و ژیانێک بۆ خۆیان دروست دەکەن، دوای ئەوە لێیان وەر دەگیرێتەوە و دەدرێتە بەو منداڵانەی کە دوای ئەوان ١٨ ساڵ تەواو دەکەن.

لەلایەکی دیکە وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان بە فەرمانی کارگێری ژمارە ٥٤٦ لە ٢٠٢٠/٦/٢٢ بڕیارێکی ئاڕاستەی سەرجەم تەلەفزیۆنەکان کرد کە پێویستە پێوەی پابەندبن بریتییە لەمانە: بە هیچ جۆرێک لە کاتی پەخشی بەرنامەی خێرخوازییەکاندا نابێت ڕوخساری منداڵ دەرکەوێت تەنانەت ئەگەر باوانیشی ڕەزامەندیان پیشان دا. هاوکات وەزارەتی ڕۆشنبیری چەند ئاگادارییەکی بڵاوکردووتەوە لەوان.

- وەستاندنی ڕوماڵکردنی سواڵکردنی منداڵ لەبەر ڕەچاوکردنی مافی منداڵ و کەرامەتی خێزانەکانیان بەپێی ڕێککەوتننامەی مافی منداڵ ساڵی ١٩٨٩ و پرەنسیپەکانی ڕێکخراوی یونیسێف.
- بڵاونەکردنەوەی ئەو منداڵە دۆزراو یا خود فڕێ دراو لە سەرجەم کەناڵە ناوخۆییەکان، چونکە پێچەوانەی یاسای چاودێری نەوجەوانانە و ڕێگا نادرێت بە بڵاوکردنەوەی ئەو جۆرە هەواڵانە.

قەدەغەکردنی سواڵکردن

بە ڕەچاوکردنی دوا هەمواری یاسای چاودێری نەوجەوانان (قانون رعاية الاحداث ژمارە ٧٦ ساڵی ١٩٨٣) بە یاسای ژمارە (٥) ساڵی ٢٠٢٢، سەرۆکایەتی داواکاری گشتی بە هەماهەنگی لە گەڵ بەڕێوەبەرایەتییەکانی پۆلیسی پارێزگاکان بەردەوام کار دەکات بۆ نەهێشتنی دیاردەی سواڵکردن، لەم ڕووەوە ژمارەی ئەو کەیسانەی لەساڵی ٢٠٢٣ تۆمار کراون تایبەتن بە سواڵکردن گەیشتە (٣٢٧) کەیس.

نەهێشتنی توندوتیژی دژی منداڵان

ئەو منداڵانەی توندوتیژیان بەرامبەر کراوە لە چوارچێوەی مافی کەسی دۆسیەکانیان هاتووە و ڕەوانەی نووسینگە و بەڕێوەبەرایەتیەکانی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی دەکرێت، بەڵام ئەگەر منداڵەکە تۆمەتباربێت دۆسیەکانیان دەچێتە پۆلیسی نەوجەوانان واتە؛ ئەو کەیسە پەیوەنداره بە چەند لایەنێکی دیاریکراو و هاوبەشە لەنێوان: بەڕێوەبەرایەتیەکانی بەرەنگاربوونەوەی توندوتیژی و وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و پۆلیسی نەوجەوانان وهێزەکانی پۆلیس بەردەوام هۆشیاری بڵاودەکەنەوە هێزەکانیان چاوکراوەن، بەشێوەیەکی بەردەوام خولی شیاندن و ڕاهێنان بۆ ئەندامەکانیان ئەنجام دەدەن. پۆلیسەکان ئامادەدەکرێن بۆ ئەوەی مامەڵەی پێویست بکەن لەگەڵ شوێنە گشتیەکان و گەشتیاریەکان بۆرێگری کردن لەنەهێشتنی توند و تیژی دژی منداڵان و بەکارهێنانیان بۆ کاری لەش فرۆشی و فرۆشتن.

ڕەوشی تەندروستی

سەبارەت بە نەبوون یان کەمی دەرمان لە بنکەکانی تەندروستی تایبەت بە چارەسەرکردنی نەخۆشانی شێرپەنجە، حکومەتی هەرێم لەڕێگەی سندوقی کۆمەك بۆ توشبووانی شێرپەنجە لە ماوەی چوار ساڵ (٢٠١٩ تاکو ٢٠٢٢) لەگەڵ ئەو بودجەی لەئەنجومەنی وەزیران تەرخانکرابوو ٢٢٤،٤٦٨،٩٦٣،٠٠٠ دینار بۆ دابین کردنی دەرمان خەرجکراوە و ئێستا دەرمان دابینکراوە و نەخۆشانی شێرپەنجە چارەسەری وەردەگرن. لەساڵی ٢٠٢٣ تاوەکو ٣٠-٦-٢٠٢٣ (١٦،١١٦،٣٣٣،٠٠٠) دینار خەرجکراوە لەسندوقی شێرپەنجە بۆ دابین کردنی دەرمان، هەروەها لە ئەنجومەنی وەزیران بۆ شەش مانگی رابردوو ٩،٦٠٠،٠٠٠،٠٠٠ نۆ ملیار و شەشسەد ملیۆن دینار تەرخانکراوە بۆ دابین کردنی چارەسەری پێویست بۆ نەخۆشانی شێرپەنجە. بە بەراورد بە وولاتانی تر ڕێژەی شێرپەنجە لە هەرێمی کوردستان کەمترە، سەرەڕای ئەوەی لە کۆی گشتی ئەو داتایانە و حاڵەتانەی کە تۆمارکراون ٣٩٪ یان هی دەرەوەی سنوری هەرێمە، رێژەکە بریتییە لە ١١٣،٦ بۆ هەر ١٠٠،٠٠٠ هاوڵاتی و رێژەی ستانداردی جیهانی شێرپەنجە ١٩٧ بۆ هەر ١٠٠،٠٠٠ هاوڵاتی.

لەلایەکی تر سەبارەت بە کەمی دەرمانی پێویست لە بنکە و نەخۆشخانە حکومیەکان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لایەنی سەرەکی دابین کردنی دەرمان و پێداویستی پزیشکی بۆ نەخۆشخانە و بنکە تەندروستیەکان وەزارەتی تەندروستی حکومەتی فیدراڵە و زۆرجار نەناردنی بەشی پێویست یان دواکەوتن لە ناردنی دەرمان دەبێتە هۆکار بۆ نەمانی دەرمان، و ئەو بودجەیەی کە تەرخانکراو بۆ بەرێوەبەرایەتیە گشتیەکان بەشی دابین کردنی هەموو جۆرە دەرمانەك ناکات لە بنکەکاندا، هەروەها ئەنجومەنی وەزیران لە مانگی تەمووزی ٢٠٢٣ لەڕێگەی وەزارەتی تەندروستی گرێبەستی دابین کردنی دەرمانی بەشێوەی مەرکەزی واژوو کردووە وەك هەنگاوی یەکەم ١٥٦ جۆر دەرمان دابین دەکرێت ئەمەش بۆ یەکخستنەوەی نرخ و کوالێتی لە گشت شوێنێکی کوردستان و چارەسەرکردنی کێشەی کەمی دەرمان لە بنکە تەندروستییەکاندا.

هێنانی دەرمان بۆ هەرێمی کوردستان بەپێی رێنمای ژمارە (٩) ساڵی ٢٠٢٣ بڵاوکراو وەقائعی کوردستانی ژمارە ٢٩٩ رێکخراوە، وەزارەتی تەندروستی هەمووهەوڵێک دەدات بۆ رێگریکردن لە هاوردەکردنی دەرمانی ماوەبەسەرچوو و ڕێگە پێدراو نییە، بە پێی ڕێنماییەکانیش لە کاتی هاوردەکردنی دەرمان دەبێت بە لایەنی کەم نیوەی ماوەی Shelf Life ڕەت نە دابێت واتا ماوەی بەسەرچوونی دەرمانەکە زۆر مابێت.

سەبارەت بەو ڕێنمایی و سزایانە کە هەیە لەکاتی پابەند نەبوون و کەمتەرخەمی پزیشکان و کارمەندانی تەندروستی بە گشتی، هەروەها دیاریکردنی بەرپرسیارێتی پزیشکان و کارمەندانی تەندروستی و کاتی سەرپێچی کردنی ئەرکەکان، هەبوونی کەمتەرخەمی بریتیە لە چەند یاسا و ڕێنماییەك وەك:

١ -یاسای دەست دانە پیشەی دەرمانسازی ژمارە (٤٠) ی ساڵی ١٩٧٠
٢ -یاسای تەندروستی گشتی ژمارە (٨٩) ی ساڵی ١٩٨١
٣ -یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (١١١) ی ساڵی ١٩٦٩ ی هەمووارکراو
٤ -یاسای بەرزەفتکردنی فەرمانبەرانی دەوڵەت ژمارە (١٤) ی ساڵی ١٩٩١
٥ -یاسای بەرەنگاربوونەوەی مادده بێهۆشکەرەکان و کارتێکەرە عەقلیەکان ژمارە (١) ساڵی ٢٠٢٠
٦ -یاسای ماف و ئەرکەکانی نەخۆش ژمارە (٤) ساڵی ٢٠٢٠
٧ -پەیڕەوی دەستدانە پیشەی تەندروستی (نظام ممارسة المهن الصحية) ژمارە (١١) ی ساڵی ١٩٦٢

سەبارەت بە مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقلییەکان لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەرەکان کە لە لایەن وەزیری تەندروستییەوە سەرپەرشتی ئەم لیژنەیە دەکرێت بەردەوامە لە کارەکانی و لە سەرەتایی ساڵی ٢٠٢٣ چەندین کۆبوونەوەی ئەنجامداوە لە بەروارەکانی ٢٠٢٣/١/١٠ و ٢٠٢٣/٢/١٦ و٢٠٢٣/٥/٩ و ٢٠٢٣/٦/٦ و ٢٠٢٣/ ٧/٢٤ کۆبوونەوە کراوە.

<u>لە خوارەوە ڕێوشوێن، یاسا، ڕێنمایی، ڕێکار و هەنگاوی پراکتیزی کە گیراوەتە بەر لە جێبەجێکردنی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان دەخرێتە ڕوو:</u>

<u>دەرکردنی یاسای بیمەی تەندروستی</u>

ڕەشنووسی یاسای بیمەی تەندروستی کوردستان ئامادە کراوە و قۆناغە پێویستەکانی بڕیوە و گەیشتۆتە ئەنجومەنی شورا لە وەزارەتی داد.

<u>زیادکردنی بودجەی تایبەت بە کەرتی تەندروستی</u>

لە ٢٠٢٢/٦/٢٠ و ٥/٧/ ٢٠٢٣ وەزارەتی تەندروستی داواکاری بۆ ئەنجومەنی وەزیران بەرزکردەوە بە مەبەستی زیاد کردنی بودجەی تایبەتی وەزارەت، لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە داواکە پەسند کراوە.

<u>دەستەبەرکردنی ڕاهێنان بۆ ئەو کەسانەی لە بواری پزیشکی کار دەکەن</u>

لە پرۆگرامی خوێندنی کۆلێژی پزیشکی وانەی نەخۆشییە دەروونییەکان بەوردی دەخوێندرێت، هەروەها پزیشکی تازە دەرچوو ئەم ڕاهێنانەیان پێدەکرێت سەرەڕای ئەوەی کە پزیشکی نیشتەجێی دێرینی دەروونی بەشێك لە ڕاهێنانەکانیان بریتییە لە چۆنیەتی دەستنیشان کردن و چارەسەرکردن ئالوودەبووان.

<u>هەمووارکردنی لیستی خشتەکانی مادده هۆشبەرەکان</u>

بەپێی ماددی (٤٦/ بڕگەی دووەم) لە یاسای بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەر و کارتێکەرە عەقڵییەکان ژمارە (١) ساڵی ٢٠٢٠ دەسەڵات دراوە بە وەزیری تەندروستی بە گۆڕینی خشتەی ماددەکان لەم ڕووەوە بڕیاردرا بە:

- دانانی ماددەی (Methamphetamine/ کریستال) لە خشتەی ژمارە (١) و لابردنی لە خشتەی ژمارە (٦)ی یاسای بەرەنگاربوونەوەی ماددەی هۆشبەرە و کارتێکەرە عەقڵییەکان بەپێی بەیانی ژمارە (٣) لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/١/١٩.
- هاوپێچکردنی دەرمانی (Garbamazepine, Trihexphenidyl, Gabaentin, Pregabalin)، بۆ خشتەی ژمارە (٨)ی یاساکە بەپێی بەیانی ژمارە (٣) لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/١/١٩.
- هاوپێچکردنی دەرمانی تڕامادۆڵ بۆ خشتەی ژمارە (٨)ی یاسای بەرەنگاربوونەوەی ماددەی هۆشبەرە و کارتێکەرە عەقڵییەکان بەپێی بەیانی ژمارە (٦) لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٢/٢٤.

<u>توندکردنی چاودێری لەسەر بە قاچاغبردنی مادده هۆشبەرەکان لە ڕێی دەروازە سنوورییەکان</u>

ڕێکارەکانی هاوردەکردنی مادده کۆنترۆڵکراوەکان بە ڕێکارێکی زۆر توند لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی عێراق و ڕێکخراوی (INCB) گیراوەتەبەر بۆ هاوردەکردنی دەرمانە کۆنترۆڵکراوەکان و دوای گەیشتنیشیان بە هەرێمی کوردستان و تا بەکارهێنانی لەلایەن نەخۆشەوە لەژێرچاودێری ووردی دەزگا پەیوەندیدارەکانە.

سەبارەت بە پێشینەی کیمیای کۆنترۆڵکراو کە وەك ماددەی سەرەتایی بۆ درووستکردنی ماددەی هۆشبەر بەکاردەهێنرێت بەبیانووی بەکارهێنانی لەبواری پیشەسازی نەوت بەپێچەوانەی ڕێکارە یاساییەکان، بۆ کۆنترۆڵکردنی ئەم بابەتە وەزارەتی تەندروستی هەریەکە لە وەزارەتی ناوخۆی هەرێم و وەزارەتی سامانە سروشتیەکانی ئاگادار کردۆتەوە کە ئەو ماددانەی کە لە لیستە هاوپێچەکانی یاسایی ژمارە (١)ی ساڵی (٢٠٢٠)دا هاتووە پێویستە ڕێگەپێدانیان لە وەزارەتی تەندروستی وەربگیرێت، بەڵام تاوەکو ئێستا کار بەو نوسراوە نەکراوە.

<u>دامەزراندنی سەنتەری تەندروستی بۆ چارەسەرکردنی ئالوودەبووان و بەکارهێنەرانی مادده هۆشبەرەکان</u>

- وەزارەتی تەندروستی بە نوسراوی ژمارە (٢٠٥٦٢) لە ٢٠٢٣/٩/١٨ داوای دابینکردنی (١٠) دە ملیار دینار کراوە بۆ درووستکردنی دوو سەنتەری چارەسەری ئالوودەبووان لە شاری سلێمانی و دهۆك، ئەنجومەنی وەزارەت بە نووسراوی ژمارە (١٢٩٠٨) لە ٢٠٢٣/١٠/١٢ ڕەزامەندی سەرەتایی داوە، لە ئێستادا بەڕێوەبەرایەتی کاروباری ئەندازە لە وەزارەتی تەندروستی سەرقاڵی دانانی دیزاین و دەرخستەی هەردوو سەنتەرەکەیە.
- لە شاری هەولێر بریار وایە کە وڵاتی ئیمارات تێچوی نۆژەنکردنەوە و ئامادەکردنی و گۆڕانکاری دوو قوتابخانە و بنکەیەکی تەندروستی دابین بکات لە شارۆچکەی شەقڵاوە.
- ڕەزامەندی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران وەرگیراوە بە درووستکردنی سەنتەرێك لە شاری هەولێر بە بری (٤,٨٠٠,٠٠٠,٠٠٠) چوار ملیار هەشت سەد ملیۆن دینار کە وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی کاری تێدا دەکات.
- بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی سەنتەری شیاندنەوەی بەکارهێنەران و ئالوودەبوانی ماددەی هۆشبەر تایبەت بە چاکسازیەکانی سنوری پارێزگای سلێمانی کرایەوە.

- بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بەرنامەی چارەسەری کۆنترۆڵکردنی عەقڵی ئالوودە بووانی مادده هۆشبەرەکان لە چاکسازیی گەورانی دهۆک، ئەم پرۆژەیە لە ڕێکەوتی ٢٢ی ئابی ٢٠٢٣ کارا کراوە، ئامانجی پرۆژەکە بریتییە لە کار کردن بۆ گۆڕینی هزری ناعەقڵانی و نێگەتیڤ دەربارەی مادده هۆشبەرەکان و زیاد کردنی توانای مامەڵە کردن لەگەڵ گرفتە دەروونییەکان.

ئالنگارییەکانی بەردەم کردنەوەی سەنتەرەکانی شیاندنەوەی ئالوودە بووان:

- قەیرانی دارایی لە هەرێمی کوردستان و نەبوونی بودجەی پێویست بۆ ئەم پرۆژانە.
- کەمی ژمارەی توێژەرانی دەروونی و کۆمەڵایەتی ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە پرۆژەی شیاندنەوەی کاتێکی زیاتر بخایەنێت.
- زیادبوونی بەردەوامی ژمارەی بەکارهێنەران و ئالوودە بووان.
- لە ئێستادا دام و دەزگاکان زیاتر سەرقاڵی ڕێگری کردنن لە تەشەنەسەندنی دیاردەی ئالوودەبوونن.

تێکهەڵکێشکردنی ماددەی هۆشبەرەکان لە پرۆگرامەکانی خوێندن

وەزارەتی تەندروستی لەم دواییەدا هەوڵەکانی چڕکردۆتەوە بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی پەروەردە بۆ ئەوەی بابەتی زیانەکانی ماددەی هۆشبەر و خۆپارێزی بخرێتە نێو پرۆگرامەکانی خوێندن.

پەرەپێدانی پلانی خۆپارێزی لە ماددەی هۆشبەرەکان بۆ لایەنە جیاوازەکان

لەم رووەوە لێژنەی باڵا بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەرەکان ئەم هەنگاوانەی ناوە:

- درووستکردنی چەندین کورتە فیلم بە هەماهەنگی لەگەڵ فەرمانگەی میدیاو زانیاری و لە کەناڵە بینراوەکان و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بڵاو دەکرێنەوە، هەروەها دروستکردنی چەندین فلێکس کە تێچووی تەواو لەلایەن سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران دابینکراوە.
- پێکهێنانی لێژنەیەك لە وەزارەتی تەندروستی بە فەرمانی وەزاری ژمارە (٢٤٣٣٦) لە ٢٠٢٣/١١/٢٠ بۆ بەرزکردنەوی ئاستی هۆشیاری دایك و باوکان لە قۆناغە سەرەتاییەکانی تووشبوونی گەنجان کە بە شێوەی نامیلکە بڵاودەکرێتەوە.
- پێکهێنانی لێژنەیەك تایبەت بە هەڵمەتی هۆشیاری نیشتیمانی کە نوێنەری هەموو وەزارەت و فەرمانگە پەیوەندیدارەکانی تێدایە.

پاڵپشتیکردن بۆ ئەنجامدانی دیراسەت و توێژینەوە

لێژنەی باڵا بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەر و کارتێکەر عەقڵییەکان کاری جددی کردووە بۆ گرنگیدان بە توێژینەوەی زانستی، لەم ڕووەوە بە فەرمانی وەزاری ژمارە (٧٩٠٦) لە ٢٠٢٣/١١/٢٨ لێژنەی تایبەت پێکهاتووە بۆ ئامادەکردنی ئەنجامدانی کۆنفرانسێکی زانستی بە هاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی خوێندنی باڵا.

دەستەبەرکردنی چاودێری دەروونی بۆ قوربانییەکانی توندوتیژی جنسی دژ بە منداڵان

- سەنتەری تایبەت بە هاوکاری ڕێکخراوی یونسێف دابینکراوە لە هەولێر (٢) و دهۆك و سۆران بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ تووشبووانی توندوتیژی و قۆستنەوەی جنسی ئافرەتان و منداڵان کە تیایدا پزیشك و توێژەری دەروونی و کۆمەڵایەتی لەو شوێنانە کار دەکەن، گشت ئەو پزیشك و توێژەری دەروونی و کۆمەڵایەتییانە راهێنانی تەواویان بۆ کراوە .لەم سەنتەرانە خزمەتگوزاری پزیشکی و دەروونی پێشکەش دەکرێت و لە حاڵەتی پێویست ڕەوانەی نەخۆشخانە دەکرێت.
- بڕیارە بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی سێ نەخۆشخانەی دەروونی درووست بکرێن، وەزارەتی تەندروستی ئەرکی چارەسەری نەخۆشەکان لە ئەستۆ دەگرێت، وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتیش چاودێرییان دەکات.

پرۆگرامی چاودێری تەندروستی بۆ کەسانی کەم دەرامەت

وەزارەتی تەندروستی خزمەتگوزاری تەندروستی بە خۆڕایی و بە نرخی ڕەمزی پێشکەش بە کەسوکاری شەهید و کەمئەندام و خاوەن پێدوایستی تایبەت دەکات بۆ نمونە (٤٥٠٢) نەشتەرگەری قەیسەری لە نەخۆشخانەکانی حکومی و (٧٨٠٢) منداڵ بە شێوەی سروشتی لە نەخۆشخانەی حکومی لە دایکبوون و چەندان نەشتەرگەری تر، دانیشتووان (١٤،٤٩٩،١٥٢) جار سەردانی دەزگای تەندروستییەکانی حکومی کردووە، هەروەها (٥١٤،٧٨٩) هاووڵاتی لە نەخۆشخانە حکومییەکان نوستوون.

هەماهەنگی لەگەڵ لایەنی نێودەوڵەتی و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی

- ڕێکەوتنێکی گرنگی لێکتێگەیشتنی هاوبەش لە نێوان ڕێکخراوی (Swiss Cross) خاچی سویسری، دەزگای خێرخوازی بارزانی و وەزارەتی تەندروستی واژوو کرا بۆ ئەنجامدانی نزیکەی هەزار نەشتەرگەری بۆ قوربانییانی جەنگ، ئاوارە و پەنابەران و ڕووداوەکان، سووتان و کێشە دەگمەن و زگماکییەکان.
- ئەمەش هەنگاوێکی گرنگی پتەوکردنی پەیوەندی نێودەوڵەتییە بۆ پەرەپێدان و پێشخستنی کەرتی تەندروستی، دابینکردنی پێداویستی نەشتەرگەری، کردنەوەی سەنتەرەکانی نەشتەرگەری ڕێککاری، هەماهەنگی بۆردی کوردستانی بۆ بەرزکردنەوەی توانا و ئاستی پزیشکی پسپۆڕانی هەرێمی کوردستان و دروستبوونی ناوەندی چارەسەری لەسەر ئاستی عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.
- پڕۆژەی پاڵپشتی نەشتەرگەرییە ئاڵۆز و دەگمەنەکان بە ڕێکاری نوێ و سەردەمیانە و بە بەرنامەیەکی تۆکمە دەست پێدەکات . بە ئامانجی چارەسەر کردنی ئاسەواری ڕووداوەکان بۆ کەمکردنەوەی ڕێژەی پەککەوتن بەهەماهەنگی لەگەڵ دەزگای خێرخوازی بارزانی بە هێنانی تیمی پزیشکی بۆ چارەسەرکردن و ئەنجامدانی نەشتەرگەری و بەهێزکردن و ئاڵوگۆڕی توانای پزیشکانی کوردستان بۆ ئەوەی نەخۆش لە هەرێمی کوردستان پێویستی بە دەرەوەی وڵات نەبێت و زۆربەی حاڵەتەکانی نەخۆشی لەناو هەرێمی کوردستان چارەسەر بکرێن و ئەم لایەنانەی خوارەوە دەگرێتەوە:
    - نەشتەرگەری ئێسک و شکان و جومگە و حەوز و ئەژنۆ.

- نەشتەرگەری جوانکاری و شیاندنەوە دوای سووتان.
- نەشتەرگەری ڕووخسار و شەویلاگ.
- نەشتەرگەرییەکانی دەست و ڕێککاری.
- نەشتەرگەری ڕێککاری بۆ نەخۆشی زگماکی شەقی لێو و مەڵاشوو.
- نەشتەرگەری ڕێککاری سینگ دوای نەشتەرگەری دڵ و شێرپەنجە.

- بەپێی ناوەڕۆکی ڕێککەوتنەکە بڕیارە لە داهاتوو کار لەسەر دوو بواری دیکەی نەشتەرگەری بکرێت، ئەوانیش ئەنجامدانی نەشتەرگەری دڵ بۆ منداڵان و گەوران، لەگەڵ دامەزراندنی سەنتەرێک بۆ چارەسەری شێرپەنجەی سینگ و مەمک.

<u>هەموارکردنەوەی ڕێنماییەکانی ڕەفتاری پیشەیی پزیشکیی ساڵی ١٩٨٥</u>

پڕۆژەی تایبەت بە نوێکردنەوەی یاسای ئاکارەکانی پیشەیی پزیشکی لە هەرێم کاری لەسەر دەکرێ. بەشی توێژنەوەی زانستی لە وەزارەتی تەندروستی سەلامەتی نەخۆش و ڕەزامەندی ئازاد و هۆشیارانەی کەمئەندامان بە هەند وەردەگرێت. لەماوەی ڕابردوو دوای تاوتوێکردنی ڕێکار و ڕێنماییە نێودەوڵەتییەکان سەبارەت بە مافی مرۆڤ و ڕێکارەکانی بەشداری پێکردنی کاندیدەکان بۆ توێژینەوە، وەزارەتی تەندروستی جەخت دەکاتەوە لەسەر ئەوەی هەموو داواکاری توێژینەوەکان لەڕێگای زانکۆ یا دەزگایەکی باوەرپێکراو بێت و دەبێت هەموو توێژینەوەکان پرۆپۆزەڵیان لەگەڵدابێت بۆ ئەوەی لە وەزارەت ڕێگە بە توێژەر بدرێت داتا لە دەزگاکانمان کۆبکاتەوە دوای پێداچوونەوەی پرۆپۆزەڵەکان و دڵنیابوونەوە لە توێژینەوەکە. بۆ ئەم مەبەستەش وەرگرتنی فۆرمی تایبەت ئامادە کراوە.

<u>پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی بۆ ئافرەتان و کچانی کەمئەندام</u>

ئەم خزمەتگوزاریانەی خوارەوە پێشکەش بە کچان و ئافرەتانی خاوەن پێداویستی تایبەت دەکرێت بەبێ بەرامبەر و لەژێر چاودێری پزیشکی تایبەت و کەسانی پەیوەندیدار و شارەزا لەم بوارەدا:

- چاودێری و ڕێنمایی کردنی تەندروستی بۆ کچان و ئافرەتانی دووگیان لە سەنتەر و بنکە تەندروستییەکانی چاودێری خێزانی لە هەرێمی کوردستان بە چاودێری پزیشکی پسپۆڕ.
- خزمەتگوزاری شیاندنەوەی پزیشکی و ڕێنمایی کردنیان لە سەنتەرەکانی تایبەت بە شیاندنەوەی پزیشکی و چارەسەری سروشتی .
- دابینکردن و درووستکردنی کەلوپەلی تایبەت بە خاوەن پێداویستی تایبەت وەك (Orthosis-Prothesis) لە سەنتەرەکان(کە ژمارەیان چوار سەنتەر)ە سەر بە وەزارەتی تەندروستی کە لەلایەن خاچی سووری نێودەوڵەتییەوە ئامادە کراوە.
- دابینکردنی کورسی کارەبایی بۆ کەسانی خاوەن پێداویستی تایبەت لە هەرێمی کوردستان.

<u>پێشکەش کردنی خزمەتگوزاریی تەندروستیی ددان بۆ منداڵانی خاوەن پێداویستیی تایبەت</u>

بۆ یەکەم جار بەشێکی تایبەت بە پسپۆڕیی ددان بۆ خاوەن پێداویستیی تایبەت لە شاری هەولێر کراوەتەوە کە لەلایەن پزیشکی پسپۆڕی ددان، خزمەتگوزارییەکان بێ بەرامبەر پێشکەش دەکات بەتایبەتی بۆ تووشبووانی (ئۆتیزم، داون، ئیفلیجی مێشک). لەو بەشەدا ڕۆژانی دووشەممە نەشتەرگەری ئەنجام دەدرێت و تا ئێستا چەندین دەیان نەشتەرگەری کراوە و زیاتر لە (٢٠٠) منداڵ ئەو مەبەستە ناویان تۆمار کردووە. بۆ ئەم مەبەستەش ناوی منداڵی خاوەن پێداویستیی تایبەت لە ڕێگەی نەخۆشخانەی هێلیناوە تۆمار دەکرێت.

<u>کەمکردنەوەی خەرجییەکان لە نەخۆشخانەکانی کەرتی تایبەتدا</u>

ئەم بابەتە کاری زۆری لەسەر کراوە، بۆ نموونە پەیڕەوی ڕێکخستنەوەی کەرتی گشتی و تایبەتی تەندروستی دوای دوو ساڵ کارکردن لەلایەن لێژنەی تایبەت ئامادە کراو، دوای ڕەزامەندی ئەنجومەنی وەزارەتی تەندروستی بەرز دەکرێتەوە بۆ ئەنجومەنی وەزیران کە ئەم خاڵانەی خوارەوە لەخۆ دەگرێت:

- دانانی نرخ و ئەستێرە و پلەبەندی نەخۆشخانە تایبەتەکان.
- ڕێکخستنەوەی شایستەی دارایی پزیشک و کارمەند ونەخۆشخانە.
- چەسپاندنی میلاک و هەیکەلیەی نەخۆشخانە تایبەتەکان.

<u>ڕێککاری تایبەت بە ڕەچەتەی پزیشکی</u>

لێژنەیەک دانراوە لە وەزارەتی تەندروستی بۆ دانانی ڕێنمایی تایبەت بە ڕەچەتە و چۆنیەتی سەرفکردنی دەرمانە کۆنترۆڵکراوەکان لە نەخۆشخانە حکومی و ئەهلییەکان، کارەکانی ئەم لیژنەی لە قۆناغی کۆتاییدایە.

<u>چاودێری کردنی تەندروستی منداڵان</u>

وەزارەتی تەندروستی خزمەتگوزاری پێشکەش دەکات بە منداڵان لەکاتی لەدایکبوون لە نەخۆشخانەکان و پێدانی ڤاکسینە پێویستەکان، هەروەها چاودێری کردنی گەشەی منداڵان لە ڕێگەی بنکەکانی تەندروستی، ئەمە جگە لە چاودێری ڕەوشی خواردنیان کە دەبێت تەندروست بێت.

لە سەرەتای ساڵی نوێی خوێندن، لێژنەیەکی وەزارەتی تەندروستی بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی پەروەردە سەردانی قوتابخانەکان دەکەن بە مەبەستی زیادکردنی ئاستی رۆشنبیری تەندروستی قوتابیان، بە ئەنجامدان پشکنین قوتابیان لۆ پاراستنی تەندروستی قوتابیان. لە سەرەتای ساڵی خوێندن تانکی ئاوی خواردنەوەی قوتابخانەکان خاوێن دەکرێتەوە و ڕێگە بە فرۆشتنی ئاوی خاوین لە ناو فرۆشگای قوتابخانەکان دراوە.

<u>پێکهاتە و تایبەتمەندییەکانی ستیکەری نوێ دەرمان</u>

١. تەکنەلۆجیای دژە ساختە

تەکنەلۆجیای بەکارهاتوو لەم ستیکەرە لە جۆری نانۆ مەگنەتیکە کە تەکنەلۆجیایەکی نوێیە و داهێنانی کۆمپانیایەکی کۆرییە کە بە ناوی خۆی تۆمار کردووە، ئەمەش وایکردووە کە ئەم کۆمپانیایە ببێتە تاکەی سەرچاوەی ئەم تەکنەلۆجیایە

له سەرتاسەری جیهان. کۆمپانیای Sticker Technology وەکو تاکە بریکاری کۆمپانیا کۆرییەکە لە هەرێمی کوردستان و تەواوی عێراق ئەم تەکنەلۆجیایەی لە ستیکەری نوێی دەرمان بەکارهێناوە کە ئەمەش یەکێکە لە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم سیتکەرە کە بە هیچ شێوەیەك ساختە ناکرێت.

٢. کارکردن بە شێوازی ئۆفلاین

تایبەتمەندی مادەی بەکارهاتوو لەم ستیکەرە ئەوەیە کە بە نزیك کردنەوەی موگناتیس لە بەشی (MTX) ڕەنگی ستیکەرەکە دەگۆڕێت. بەم هۆیەوە هاووڵاتی لە کاتی کڕینی دەرمان دەتوانێت بە سوود وەرگرتن لە موگناتیس و ستاندی فێرکاری کە ئێستا لە تەواوی دەرمانخانەکان بەردەستە یا خود بە بەکارهێنانی هەر موگناتیسێکی ئاسایی تر لە شێوەی ئۆفلاین دڵنیا بێت لەوەی کە دەرمانەکە ساختە نییە.

٣. کارکردن بە شێوازی ئۆنلاین

ئەم ستیکەرە QR کۆدی لەسەر چاپ دەکرێت کە ڕاستەوخۆ بەستراوە بە سیستەمی KMCA. بۆیە هاووڵاتی دەتوانێت بە سکان کردنی کۆدی زانیاری تەواو وەربگرێت لەسەر ناوی دەرمان و ژمارەی باج و وڵاتی سەرچاوە و ماوەی بەسەرچوون و نرخ و باری بەرهەم بە هەر سێ زمانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی.

٤. کوالیتی ستیکەر و هەبوونی بڕین (cut) لەسەر ستیکەرەکە

باشترین جۆر و بەرزترین کوالیتی ستیکەر بەکارهاتووە بۆ چاپی ستیکەر دەرمان و لە هەمان کاتدا چەندین بڕین لە ناو ستیکەر هەیە کە دوای لکاندنی ستیکەر لەسەر دەرمانەکە بە هیچ جۆرێك لێی نابێتەوە و کاتی هەوڵدان بۆ لێکردنەوەی دەدرێتەوە. ئەمەش وادەکات کە کەس نەتوانێت ستیکەری دەرمانێك بۆ دەرمانێکی تر بەکار بهێنێت.

٥. جێگر کردن و یەکخستنی نرخ

بەڕێوەبەرایەتی KMCA نرخی دەرمان دیاری دەکات و دواتر ئەو نرخە لەسەر ستیکەر چاپ دەکرێت. بەمەش نە تەنها نرخی دەرمان گران نەبووە، بەڵکو بۆتە هۆی ئەوەی نرخی دەرمان لە تەواوی دەرمانخانەکان یەك بخرێت و دەرمانخانەکان نەتوانن بە ئارەزووی خۆیان دەرمان بفرۆشن.

٦. زانیاری لەسەر ستیکەر

جگە لە نرخی دەرمان زانیاری لەسەر ناوی دەرمان و کۆمپانیای هاوردەکار و ژمارەی باج و ژمارەی داواکاری لەسەر ستیکەر چاپ دەکرێت.

<u>چاودێری کردنی دەرمان لە دەرمانخانە، کۆمپانیا، نۆرینگە و کۆگاکانی دەرمان</u>

بۆ کۆنترۆڵکردنی هێنان و دەستبەسەرداگرتنی دەرمان دەرمانی ساختە و ماوە بەسەرچووە، تیمەکانی وەزارەتی تەندروستی چاودێری ئەو شوێنانە دەکەن کە تایبەتمەندن بە هاوردەکردنی دەرمان و فرۆشتنی لە بازاڕەکان و سزادانی سەرپێچیکاران لەم ڕووەوە.

<u>ئاماری سەردانەکانی چاودێری بازاڕ</u>

لە درێژەی هەڵمەتەکانی لیژنەی چاودێریکردنی دەرمان لە وەزارەتی تەندروستی چەندین چالاکییان ئەنجامداوە لە هەرێمی کوردستان بۆ چاودێری کردنی بازاڕ لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/١/١ تا ٢٠٢٣/١٢/٧ بەم شێوەیەی خوارەوە:

خشتەی ١١ ئاماری سەردانەکانی چاودێری بازار

دەرمانخانە	سەردان	٢٨٦
	داخستن	٦٣
کۆمپانیا	سەردان	١٠٨
	داخستن	٢٠
نۆرینگە	سەردان	٧٨
	داخستن	٢٩
کۆگای دەرمان	سەردان	٦٨
	داخستن	١١

خشتەی ١٢ بڕی پارەی دابینکراو لە لایەن حکومەتی ئیتیحادیەوە بۆ هەرێم

دەرمان بە دینار	پێداویستی پزیشکی بە دینار	پێداویستی تاقیگەی بە دینار	کۆی گشتی بە دینار
١٤٧،٩٠٠،٦٣٣،٥٢١	١٨،٠٧٤،٨٨٢،٨٧٤	١،٧٨٥،٤٣٨،٠٥٩	١٦٧،٧٦٠،٩٥٤،٤٥٤

هەماهەنگی نێوان وەزارەتی تەندروستی حکومەتی هەرێم و وەزارەتی تەندروستی فیدراڵ

١. لە ڕووی خۆپاراستنی تەندروستی: دابینکردنی کوتان و ڕێگەگرتن لە درووستبونی کەمی ژمارەی کوتان. لەلایەکی ترەوە ئاماری هەفتانە و مانگانە نەخۆشییە گوازراوەکان بۆ بەغدا دەنێردرێت لە ڕێگای بەرنامەی Epi Info، و بەردەوام ئاڵوگۆڕی داتا دەکرێت سەبارەت بەو نەخۆشیانەی کە پێویستە دەم و دەست لێیان ئاگاداربکرێتەوە (Immediately Notifiable Disease).

٢. لە ڕووی تەندروستی چارەسەری: لە ساڵی ٢٠٢٣ حکومەتی ئیتیحادی (٥٠٠) پێنج سەد کورسی کارەبایی دابینکردووە بۆ سەنتەرەکان پەلی دەستکرد لە هەرێم، هەروەها دەرمان و پێداویستی پزیشکی و تاقیگە بەم بڕەی کە لەم خشتەی خوارەوە هاتووە دابین کراوە.

٣. لە ڕووی پلانی تەندروستییەوە:

- تۆمارکردنی لە دایکبووان و مردووان، ئەنجامدانی پرۆژەی بە ئەلیکترۆنیکردنی تۆماری لە دایکبوون لە ڕێگای سیستەمی (CRVS Civil Registration and Vital Statistics).
- ڕووپۆشێک بۆ هەڵسەنگاندنی مرۆیی و خزمەتگوزارییەکان لە ڕێگای سیستەمی هیرامس بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی فیدراڵ بە پاڵپشتی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی وەزارەتی تەندروستی.
- بە ئەلیکترۆنیکردنی ئاماری تەندروستی بە پاڵپشتی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی فیدراڵ.

- ئاماری تەندروستی وورد ساڵانە بۆ وەزارەتی تەندروستی فیدراڵ دەنێردرێت.

<u>تەندروستی و سەلامەتی خۆراک</u>

بەڕێوەبەرایەتی پاراستنی تەندروستی و سەلامەتی خۆراک، یەکێک لە ئەرکە سەرەکییەکانی سەلامەتی خۆراک ئەمەش لە ڕێگەی پشکنینی گشت ماددەیەکی خۆراکیی کە هاوردەی هەرێمی کوردستان دەکرێت لە ڕیگەی تاقیگەکانی خۆراک کە بوونیان هەیە لە گشت خاڵە سنوورییەکان و بازگەکان و ڕێگە گرتن لە هێنانی هەر خوراکێکی خراپ و ماوە بەسەرچوو.

چاودێری کردنی بازاڕەکان بۆ لەناوبردن و ڕاگرتنی هەر ماددەیەکی خۆراکی بەسەرچوو کە پێشکەشی هاووڵاتیان دەکرێت لە ڕێگەی تیمەکانی چاودێری تەندروستی لە وەزارەت و بەڕێوەبەرایەتییە تەندروستیەکان.

<u>تایبەت بە بەخشین و چاندنی ئەندامانی جەستەی مرۆڤ</u>

- ئامادەکردن و دارشتنی ڕێنمایی پێویست دەربارەی چۆنیەتی گرتنەبەری پرۆسەکانی هەڵگرتنی ئەندامانی جەستەی مرۆڤ، چۆنیەتی مامەڵەکردنی گونجاو لەگەڵ بانکە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە ئەندامانی جەستەی مرۆڤ تا نەچێتە قاڵبی بازرگانی کردن بە مرۆڤەوە.
- کار بە مادده (١١)ی یاسای ناوبراو ناکرێت کە تایبەتە بەوەی لیستێک ئامادەبکرێت کە ناوی بەخشەران و وەرگران لە خۆ بگرێت، لە ئیستادا هەر کەس لە ڕووی داراییەوە بەتوانا بێت دەتوانێت نەشتەرگەری ئەنجام بدات.
- ڕێکخستنی نەشتەرگەری چاندنەوەی ئەندامانی جەستە بەتایبەتی چاندنی گورچیلە، جگەر، خانە/پێست و چاندنەوەی مۆخی ئێسک بۆ پاراستنی هاووڵاتیان لە مامەڵەی خراپ و ئیستیغلال کردن. لەبەر ئەوەی زۆرینەی نەشتەرگەرییەکان لە نەخۆشخانە تایبەتەکان ئەنجامدەدرێن و زۆرینەی لە دەرەوەی هەرێمی کوردستان.
- کاراکردنی میکانیزمی پەیوەندیدارەکان لە ڕێگەی پێکهێنان یاخود چالاککردنی لێژنەی ناوەندی و لاوەکییەکان لەسەرجەم پارێزگاکانی هەرێمدا.
- پێویستە کارکردنی لێژنەکان بە دامەزراوەیی بکرێت و پرۆتۆکۆڵ و پێوەری تایبەت بە کارکردنی بگرێتەبەر بۆ ڕەزامەندی بەخشین لەسەر نەشتەرگەری چاندن و بەخشین.
- ئامادەکردنی لیستی سوودمەندان و پێشینەدان بە سوودمەندان بەپێی مەترسی و پێویستی هەر حاڵەتێک، ئەمەش پێویستی بە هەماهەنگی لە نێوان لێپرسراوانی تەندروستی لە نەخۆشخانەکاندا هەبێت.

<u>بۆ جێبەجێکردنی ڕێکارەکان وەزارەتی تەندروستیی تایبەت بەخشین و چاندنی ئەندامانی جەستەی مرۆڤ ئەم هەنگاوانەی ناوە:</u>

- سەبارەت بە ماددەی (١١) لە یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠١٨ تایبەت بە بەخشین و چاندنی ئەندامانی لەش ڕێکارەکانی تایبەت بە بەخشینی ئەندامەکان لە دوای مردن (مردنی مێشک)، تا ئێستا ئەم پرۆگرامە لە عێراق و هەرێم نەچووەتە واری جێبەجێکردنەوە لەبەر چەند هۆکار و بەربەستی ئایینی، کەلتووری و کۆمەڵایەتی.

- بۆیە پێویستە لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکان وەک وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، یەکێتی زانایانی ئایینی و لیژنەی فەتوای هەرێم، بۆ ئەوەی نەخشە ڕێگایەک بۆ چۆنیەتی دانانی نەخشە ڕێگایەک بە مەبەستی جێبەجێکردنی.
- سەبارەت بە ڕێکارەکانی دامەزراندنی بانکی ئەندامەکانی، تەنیا هەڵگرتنی گلێنەی چاوە کە تەنیا لە بەخشەری مردوو وەردەگیرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی تا ئێستا پرۆسەی بەخشینی ئەندامەکان لە مردوو نەکەوتۆتە واری جێبەجێکردنەوە، بۆیە ناکرێت ئەم بانکە دابمەزرێت.
- سەبارە بە ڕێکخستنی کاری نەشتەرگەری چاندنی ئەندامەکان لە هەرێمی کوردستان لەبەر ڕۆشنایی بڕگە و ماددەکانی یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠١٨ تایبەت بە بەخشین و چاندنی ئەندامانی لەش جەستەی مرۆڤ، وەزارەتی تەندروستی وەک لایەنی سەرەکی بۆ جێبەجێکردنی ئەم یاسایە ئەم ڕێکارانەی گرتۆتە بەر:
  - دەرکردنی ڕێنمایی ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٨ تایبەت بە بەخشین و نەشتەرگەری چاندنی گورچیلە.
  - دەرکردنی ڕێنمایی ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٢٢ تایبەت بە بەخشین و نەشتەرگەری چاندنی جگەر.
  - دەرکردنی ڕێنمایی تایبەت بە بەخشین و نەشتەرگەری چاندنی جگەر.
  - پێکهێنانی لیژنەی باڵای بەخشین و چاندنی ئەندامەکان لە دیوانی وەزارەت بە سەرۆکایەتی بەڕێز وەزیری تەندروستی و ئەندامیەتی ب. گ کاروباری تەندروستی، راوێژکار و ژمارەیەک پزیشکی پسپۆڕ و راوێژکار لە بواری نەشتەرگەری چاندنی ئەندامەکان و پسپۆڕی یاسایی بۆ دانانی سیاسەت، پلان و ڕێنمایی چاودێری و جێبەجێکردنی ئەم پرۆگرامە.
  - دانانی راوێژکاری وەزارەت و پزیشکی راوێژکاری نەشتەرگەری چاندنی گورچیلە وەکو بەرپرسی پرۆگرامی بەخشین و چاندنی ئەندامەکان لە دیوانی وەزارەت، لە هەمان کات نوێنەری هەمیشەیی وەزارەتە لە لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان و نەهێشتنی بازرگانی کردن بە مرۆڤ لە وەزارەتی ناوخۆی هەرێم.
- وەزارەتی تەندروستی بە نووسراوی ژمارە (١٣٤٩٩) لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٦/٥ داوای لە سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران کردووە بە دامەزراندنی ناوەندێکی نیشتمانی بۆ پرۆگرامەکانی بەخشین و نەشتەرگەری چاندنی ئەندامەکان لە شاری هەولێر، سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران بە نووسراوی ژمارە (١٥٣٥٥) لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/١١/٢٦ ڕەزامەندی لەسەر ئەم پرۆژەیە دەربڕیوە و لە ئێستادا چاوەڕێ وەڵامی وەزارەتی دارایی و ئابوورین بۆ تەرخان کردنی بودجەی پێویست.
- بۆ بڕیاردان و ڕەزامەندی لەسەر بەخشینی ئەندامەکان و ئەنجامدانی نەشتەرگەری چاندنی لە هەرسێ پارێزگای هەولێر، دهۆک و سلێمانی لیژنەی تایبەت پێکهێنراوە کە بێجگە لە پزیشکی پسپۆڕ نوێنەرانی ئاسایش و پۆلیس، ڕەگەزنامە و مشورەتکاری یاسایی تێیدا ئەندامن.
- ئەندامانی ئەم لیژنە (٦) مانگ جارێک دەگۆڕێن و کارەکانی بەپێی بڕگەکانی ڕێنمایی ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٨ ڕێکخراون.

- سێ سەنتەری حکومی لە پارێزگاکانی هەولێر، دهۆک و سلێمانی هەن کە بەردەوامی نەشتەرگەری چاندنی ئەندامەکان ئەنجام دەدەن و ژوانی ئەنجامدانی نەشتەرگەرییەکان لە ١-٢ تێپەڕ ناکات. هەروەها مۆڵەت بە (٥) نەخۆشخانەی تایبەت دراوە (٣) لە هەولێر، (١) لە دهۆک و (١) لە سلێمانی بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگەری چاندنی گورچیلە
- ئامادەکاری بۆ چاندنی گلێنەی چاو لە هەولێر کراوە، بەڵام لەبەر نەبوونی بەخشەر دوای مردن لە هەرێمی کوردستان، بۆیە هاوردەکردنی گلێنەی چاو تەنیا لە دەرەوە بەردەستە.
- سەبارەت بە نەشتەرگەری چاندنی جگەر لەبەر بەردەست نەبوونی ئەم خزمەتگوزارییە لە ئێستادا نەشتەرگەری چاندنی جگەر تەنیا لە نەخۆشخانە تایبەتەکانی ناوخۆ یان لە دەرەوەی هەرێم ئەنجام دەدرێن حکومەتی هەرێمی کوردستان کۆی تێچو و خەرجیەکانی ئەم نەشتەرگەرییە بو هاووڵاتیان خەرج دەکات کە بو هەر نەخۆشێک (٣٢,٠٠٠) دۆلاری ئەمریکییە.
- بۆ چاندنی ئەندامەکانی تری جەستە وەک گورچیلە و جگەر پێویست بە دامەزراندنی بانک ناکات لەبەر ئەوەی راستەوخۆ و دوای چەند کاتژمێرێک لە وەرگرتنی ئەم ئەندامانە لە بەخشەر پێویستە پرۆسەی نەشتەرگەری چاندنی ئەم ئەندامانە بۆ نەخۆش ئەنجام بدرێت. بۆ زانین ئەم ئەندامانە بۆ ماوەی چەند کاتژمێرێک لە شوێنێکی پاک و سارد لە (٤ پلەی سیلیزی)دا دەپارێزرێن.
- بۆ ڕێگری کردن لە بازرگانی کردن بە ئەندامانی جەستە و کڕین و فرۆشتن کردن پێیان، حکومەتی هەرێم بڕی (٥) تا (٧) ملیۆن دینار وەک پێشینە دەبەخشێتە ئەو کەسانەی کە ئەندامانی خۆیان دەبەخشن بەتایبەتی گورچیلە.

<u>**تێبینی:**</u> زۆربەی هەرە زۆری ئەو نەخۆشانەی نەشتەرگەری چاندنی گورچیلە ئەنجام دەدەن هاووڵاتیان ناوەڕاست و خوارووی عێراقن کە کەسی خۆبەخش لەگەڵ خۆیان دەهێنن.

<u>تایبەت بە مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقڵیەکان</u>

- ئەنجامدانی کۆبوونەوە لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی فیدراڵی و سەندیکای دەرمانسازان و پزیشکان بۆ دانانی ڕێنمایی لەبارەی سەرفکردنی دەرمانەوە.
- دیاریکردنی ڕێککاری تایبەت بە ڕەچەتەی پزیشکان و فرۆشتنی مادده یان کارتێکەرە عەقڵییەکان لەلایەن دەرمانسازەکانەوە.
- دەستەبەرکردنی ڕاهێنانی پێویست بۆ دەرمانسازان بۆ دیاریکردنی ئەو ماددانەی دەبنە هۆی ئالوودەبوون.
- دامەزراندنی سەنتەرە تەندروستییەکانی تایبەت بە چارەسەرکردنی ئالوودەبووەکان و بەکارهێنەرانی مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقڵییەکان.
- پێویستە چارەسەری دەروونی و پزیشکی بۆ ئالوودەبووان دەستەبەر بکرێت بۆ دووبارە ئامادەکردنەوەیان لەناو کومەڵگا.

- ئامادەکردن و ڕاهێنانی پزیشك و دەرمانساز و کارمەندانی تەندروستی و هاندانیان لە ڕووی ماددی و مەعنەوییەوە بۆ چارەسەرکردنی ئالوودەبووان و گەڕاندنەوەی توانای تەواوی تەندروستیان لە ڕووی جەستەیی و عەقڵی و کۆمەڵایەتییەوە.
- دەستەبەرکردنی ڕۆشنبیری تەندروستی لەسەر ئاستی چاودێری تەندروستی سەرەتایی بۆ زیادکردنی هۆشیاری گشتی بە مەترسییەکانی ئەو ماددانەی دەبنە هۆی ئالوودەبوون.
- ئامادەکردنی پرۆژەی پەرەپێدانی دامەزراوە تەندروستییەکانی تایبەت بە دیراساتی ستراتیژی و توێژینەوەی زانستی.

<u>تایبەت بە مافەکانی کەمئەندامان و کەسانی خاوەن پێداویستی تایبەت</u>

- پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییەکانی خۆپاراستن و چارەسەرکردن و دووبارە ڕاهێنانەوە.
- زامنکردنی ئەوەی سەرجەم ئافرەتان و کچانی کەمئەندام خزمەتگوزاری تەندروستی بە کواڵیتی بەرزەوە بۆیان دەستەبەر دەکرێت، لە نێویاندا خزمەتگوزارییەکانی تەندروستی جنسی و منداڵخستنەوە، و دەستەبەرکردنی ڕێکاری گونجاو و کارئاسانیکردن بۆیان.
- داڕشتنی سیستمێکی کارا بۆ ئەنجامدانی پشکنینی پزیشکی بۆ کەسانی خاوەن پێداویستی تایبەت کە گومانی ئەوەیان لێدەکرێت ڕووبەڕووی توندوتیژی بوونەتەوە.

<u>ڕەوشی کرێکاران</u>

بۆ پاراستنی مافی کرێکاران یاسای کاری عێراقی ژمارە (٣٧)ی ساڵی ٢٠١٥ کاری پێدەکرێت، مافی کرێکارانی بیانی پارێزراوە بەپێی یاسای ژمارە (٤)ی ساڵی (٢٠١٢) ئەوانیش یاسای خانەنشین و دەستەبەری کۆمەڵایەتی بۆ کرێکاران کە کرێکارانی بیانیش دەگرێتەوە بە مەبەستی پاراستنی مافەکانیان لە چوارچێوەی یاسا و ڕێنماییەکان. لە پارێزگاکان دادگای کار هەیە کە تایبەتمەندە بە یەکلاکردنەوەی کێشەی کرێکارەکان چ خۆماڵی بێت یان بیانی. بە مەرجێک ئەو کرێکارانە بە ڕێگای یاسایی بێنە هەرێم و بە ئاگاداری وەزارەت و بەپێی ڕێوشوێنە پەیڕەو کراوەکان، بەڵام وەزارەت بەرپرس نییە لەو کرێکارە بیانییانەی بە شێوەی نایاسایی و قاچاخ دێنە نێو هەرێمی کوردستانەوە. بەشێوەیەکی گشتی کرێکاری بیانی هەموو ئەو مافانەیان هەیە کەوا کرێکاری خۆماڵی هەیەتی لە ڕێنمایی ژمارە (٢ی ساڵی ٢٠١٥) کە لەلایەن وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی دەرچووە دیاری کراوە.

پێدانی نشینگە بە کرێکارانی بیانی بەپێی ڕێنمایی ژمارە (٢ی ساڵی ٢٠١٥) کاری لەسەر دەکرێت، پاش ئەوەی کۆمپانیاکە یان خاوەن کار داواکاری پێشکەش دەکات بۆ دابین کردنی کرێکار و جۆری پسپۆرییەکەی دیاری دەکات لە ڕۆژنامەی فەرمی بڵاوی ئەکاتەوە بۆ ماوەی ١٥ ڕۆژ ئەگەر لە کرێکاری ناوخۆی دەست نەکەوت پەنا دەبات بۆ هێنانی کرێکاری بیانی پاش ڕەزامەندی وەزارەتی کار و وەزارەتی ناوخۆ ڕەزامەندی کاری یاسایی بۆ ئیقامە ئەنجام دەدات، کە خاوەن کار یا کۆمپانیاکە کەفالەتی بۆ دەکات. لە ئێستادا پێشنیار دەکرێت کە ڕێگە بە هێنانی کرێکاری بیانی نەدرێت.

ڕەخساندنی هەڵی کار یەکێکە لە پێشینەی کارەکانی حکومەتی هەرێمە بۆ بێکاران بە هاوکاری ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان بە کردنەوەی خولی ڕاهێنان بۆ بێکاران و یارەمەتیدانیان بە پێدانی یارمەتی ماددی بۆ ئەوەی ببن بە خاوەن کاری خویان، مافی کارکردن لە کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێم بۆ ١٣٨ هەزار کرێکار دەستەبەرکراون و نزیکەی ١٠٠ هەزار هەلی کاری نوێ بۆ هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان ڕەخسێندراوە.

پاش دەرچوونی بڕیاری ژمارە (١٧٢) لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە، وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی ڕێنمایی ژمارە (٨) ی ساڵی ٢٠٢٢ی دەرکرد کە تایبەتە بە بوونی کرێکاری بیانی لە هەرێمی کوردستان، بەپێی ڕێنماییەکە پێویستە ڕێژەی کرێکارانی ناوخۆ لە گشت کەرتەکان نابێ لە (٧٥%) کەمتر بێت، نزیکەی (١٣٠٠) خولی پیشەیی جۆراوجۆر ئەنجامدراوە بۆ هاووڵاتیان بەتایبەتی چینی گەنجان بەمەبەستی ئامادەکردنیان بۆ بازاڕی کار و خستنە سەرکاریان، ڕەخساندنی هەلی کار لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆی مافەکانی مرۆڤدا بە وردی سەرنجی لەسەر خراوەتەڕوو، حکومەتی هەرێم ئەم بوارەی فەرامۆش نەکردووە و بەردەوامە چ لە ڕووی یاسا و ڕێنماییەکان بێت یان کردنەوەی پڕۆژەکانەوە بێت هەلی کاری زیاتر بۆ هاونیشتیمانیانی هەرێم بڕەخسێنێت. یاداشتی لێکتێگەیشتن لەنێوان هەردوو وەزارەتی خوێندنی باڵا و وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی هەیە بەمەبەستی کردنەوەی بەشی پیشەیی و گرنگی پێدانی بۆ ئامادەکردنی هاووڵاتیان بۆ بازاڕی کار.

<u>زامنکردنی مافی کرێکار:</u>

- هێڵی گەرمی (٥٥٠٠) تایبەت بە کرێکاری بیانی بۆ پەیوەندیکردن و چارەسەرکردنی کێشەکانیان تەرخان کراوە.
- چاپکردنی (٢٠٠٠٠) پڕۆشەر بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی بەمەبەستی هۆشیارکردنەوی کرێکارن لەبارەی مافەکانیانەوە.
- بەپێی یاسای کار نابێت کرێکار لە ٨ کاتژمێر زیاتر کاربکات، شەوانیش ٧ کاتژمێر، هەروەها کەمترین موچەی کرێکار ٤٥٠ هەزار دینار دەبێت.
- بۆ یەکەمجار(١٢) پشکێنەری کار دامەزراون کە پێشتر نەبوون.

<u>دەستەبەری کۆمەڵایەتی</u>

- بۆ پاراستنی بەڵگەنامە و دۆسیەی کرێکارانی دەستەبەرکراو، کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان دەستیکردووە بە ئەلیکترۆنیکردنی دۆسیەکانی دەستەبەری کۆمەڵایەتی لە سەرجەم بەڕێوەبەرایەتییە گشتییەکانی دەستەبەری کۆمەڵایەتی لە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی.
- وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی پلانی ستراتیجی بۆ ساڵی ٢٠٢٢ - ٢٠٢٦ داڕشتووە و لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە پەسەندکراوە کە تەوەرێکی سەرەکی تایبەتە بە کارکردن و دەستەبەری کۆمەڵایەتی بۆ کرێکاران.
- لیژنەکانی پشکنینی دەستەبەری کۆمەڵایەتی کە هەر لیژنەیەک لە پشکێنەرێک و نوێنەری ژووری بازرگانی و سەندیکای کرێکاران پێکدێن، سەردانی پڕۆژە دەستەبەرکراوەکان و دەستەبەرنەکراوەکانیش دەکەن بۆ بەدواداچوونی پڕۆسەی کارکردن (٢٢٦٥١) سەردانیان هەبووە و ژمارەی کرێکارانی دەستەبەرکراو گەیەندراوەتە (١٣٨٩٢) کرێکار، لە (٢٧٣٥٠) پڕۆژەدا.

- ➢ داهاتی سندووقی دەستەبەری کرێکاران، لە ٧٤ ملیارەوە زیادکراوە بۆ زیاتر لە ١٩٤ ملیار دیناری ساڵانە، (٣٢٦٣) کرێکاری بیانی و (٢٤٧٩) کرێکاری خۆماڵی خانەنشین کراون، (٢٠٦٢٧) کرێکاریش پاداشتی کۆتایی خزمەتیان وەرگرتووە.

<u>دانانی مەرجەکانی کارکردنی نەوجەوانان</u>

بۆ جێبەجێکردنی ماددەکانی یاسای کار بە دیاریکردنی کەمترین تەمەن بۆ کارکردن، پشکێنەرەکانی کار بەدواداچوون دەکەن لەکاتی سەردانیکردنیان بۆ شوێنەکانی کارکردن، و دڵنیابوون لە تەمەنی یاسایی کارکردنی منداڵ و نەوجەوانان.

<u>مەرج و ئاستی تەمەنی کارکردنی نەوجەوانان:</u>

- ➢ لە یاسای کار پێناسەی کرێکاری نەوجەوانی کردووە کە هەر کەسێک گەیشتبێتە تەمەنی (١٥) ساڵ و تەمەنی (١٨) ساڵی تەواو نەکردبێت.
- ➢ یاسای کار نزمترین ئاستی تەمەنی کارکردن لە هەرێم دیاریکردووە کە (١٥) ساڵە.

بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو منداڵانەی بێ سەرپەرشتن و لەسەر شەقامەکان کار دەکەن، وەزارەت یاداشتێکی لێکتێگەیشتنی واژووکردووە لەگەڵ رێکخراوی منداڵپارێزی کوردستان بۆ بەدواداچوون و چاودێری کردنی ئەو منداڵانە و دیاریکردنی رێگە چارەیەك بۆ چارەسەرکردنی ئەو دیاردەیە.

<u>مافی کرێکارانی بیانی</u>

کرێکارانی بیانی لە هەرێمی کوردستان هەمان مافی کرێکاری هاونیشتمانیان هەیە، ئەمەش بەدی دەکرێت لەکاتی دەستەبەرکردنیان و وەرگرتنی شایستە داراییەکانی دەستەبەری کۆمەڵایەتی، هەروەها لە کاتی بوونی هەر کێشەیەک و پێشکەش کردنی سکاڵا بۆ بەردەم دادگا بە یەکسانی بەدواداچوون بۆ سکاڵاکانیان دەکرێت.

یەکێتیی سەندیکای کرێکارانی کوردستان

یەکێتی سەندیکای کرێکارانی کوردستان وەک لایەنێکی پەیوەندیدار بۆ پاراستن و جێگیر کردنی مافەکانی کرێکاران و باشترکردنی کارو بژێوی ژیانیان و بەرز کردنەوە وشیاری رێکخراوەیی و رۆشنبیری و پیشەییە لەلای کرێکاران لەپێناو و پاراستنی مافەکانی کرێکاران چەند هەنگاوی ناوە لەوانە:

- ڕەشنوسی یاسای کاری هەرێمی کوردستان.
- ڕەشنوسی یاسای خانەنشینی و دەستەبەری کۆمەڵایەتیدا کردووە.
- بەشداری بەردەوامی مانگانە لە ئەنجومەنی کارگێری خەزنەی خانەنشینی و دەستەبەری کۆمەڵایەتی بۆ کرێکاران هەیە.
- بەشداریکردنیان لە چەندین کۆبونەوە و دیبەیت و وۆرکشۆپی تایبەت بە کرێکاران.
- بەشداریکردنیان لە دیاریکردنی کرێ (دوو ساڵە ئەم لیژنەیە کۆبونەوەی ئەنجام نەداوە).
- بەشداریکردنیان لە لیژنەی داناسی (کەمترین کرێی کرێکاری ناکارامە).

بەدواداچون و گەیاندنی سکاڵای کرێکاران

بۆ مەبەستی داکۆکی کردن لە مافەکانیان و چارەسەرکردنی کێشەکانیان لە شوێنی کار چ لەناو بارەگاکانی سەندیکاکان و یاخود گەیاندنی بە دادگا، لێرەدا ئاماری ئەو سکاڵایانە دەخەینە ڕوو:

خشتەی ٦٢ ژمارەی کەیسی کرێکاران

لق	کەیسی دادگا	لە ناو بارەگای سەندیکا چارەسەرکراون
هەولێر	_	٧٥
سلێمانی	١٦	٣٨
دهوک	_	٣١٠
هەڵەبجە	_	١١٠
سوران	_	٥
گەرمیان	٣	١٠٠
زاخۆ	٧	١٣٩
کۆی گشتی	٢٦	٧٧٧

زیادکردنی کرێی کرێکاران

سەندیکا پێشنیاری کردووە کە کرێی کرێکاران زیاد بکرێت لە (٣٥٠,٠٠٠) بۆ (٥٢٠,٠٠٠) دینار، چونکە لە کاتی خانەنشین بوونی کرێکارەکە لە کەمی مانگانەکەی بۆ هەژمار دەکرێت.

کێشەکانی سەندیکا لەو لیژنە هاوبەشانەی تێیدا ئەندامە

- سەندیکای کرێکاران ئەندامە لەو لیژنەیەی کە بەپێی یاسای ژمارە (٣٩) ی ساڵی ١٩٧١ خانەنشینی و دەستەبەری کۆمەڵایەتی دامەزراوە و پێکهاتوون لە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و ژووری بازرگانی پیشەسازی، نوێنەرانی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی مووچەی مانگانەیان بۆ خەرج دەکەن لەسەر سندوقی دەستەبەری خانەنشینی کرێکاران، ئەو پارەیەی دەشیدەنەوە نوێنەرانی کرێکارانی سەندیکا زۆر کەمە. لەم بارەیەوەش چەندین جار نوسراوی فەرمیمان داوە بە سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران و وەزارەتی کار، ئەنجومەنی کارگێری لە ڕێگای وەزارەتی کارەوە بۆ وەزارەتی دارایی، بەڵام تەوەکو ئێستا هیچ وەڵامێکی فەرمی نەبووە.
- لە یاسای کاردا تەندروستی و سەلامەتی پیشەیی لەبەرچاو گیراوە، بۆ ئەم مەبەستەش لیژنەی تایبەت پێکهێنراوە، بەڵام لە واقیعدا لە هەرێمی کوردستان ئەم بەشە کارا نییە کە سەر بە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتییە، وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی لیژنەی لاوەکی پشکنینی کاری ڕاسپاردوون بە ئەنجامدانی کارەکان.

- لە کاتی ئامادەکردنی پڕۆژە یاسای کار سەندیکا پێشنیار کرد ناوەند یاخود سەنتەرێکی نیشتیمانی بۆ تەندروستی سەلامەتی پیشەیی دابمەزرێت، بەڵام پێشنیارەکەمان لەبەر چاو نەگیرا، بۆیە پێویستە ئەم سەنتەرە دابمەزرێت، لەبەر ئەوەی لە حکومەتی ئیتحادی ناوەندێکی نیشتیمانی هەیە بۆ تەندروستی و سەلامەتی پیشەیی.

ئاماری گیان لە دەستدان و برینداربوونی کرێکاران

لە ساڵی ٢٠٢٣ ژمارەی گیان لە دەستدان و برینداربوونی کرێکاران لە هەرێمی کوردستان بریتی بوو لە (٥٣) کرێکار لەوانە (٢٥) بریندار و (٢٨) گیان لە دەستدان بەم شێوەیەی خوارەوە:

خشتەی ٦٣ ئاماری گیان لە دەستدان و بریندار بوونی کرێکاران

لق	ناوخۆ	دەرەوە	سەرجەم
هەولێر	٦	٥	١١
سلێمانی	١٦	٨	٢٤
دهوک	٦	١	٧
هەڵەبجە	_	_	_
سوران	_	_	_
گەرمیان	١٠	_	١٠
زاخۆ	١	_	١
کۆی گشتی	٣٩	١٤	٥٣

بەڕێوەبەرایەتی بەکار خستن بۆ دۆزینەوەی هەلی کار

سەندیکای کرێکاران پێشنیار دەکات کە بەڕێوەبەرایەتی بەکار خستن لە هەرێمی کوردستان لە سنوری هەموو یەکە ئیدارییەکان وەکو نووسینگەش بێت بکرێنەوە کە لە ڕێگەیاندا زۆرترین خەڵکی بێکار هەلی کاریان دەستکەوێت دوای ئەوەی ناویان تۆمار دەکرێت، لە ئێستاشدا بە هۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردن ئەم بیرۆکەیە بە ئاسانی جێبەجێدەکریت، بەمەش ڕێژەی بێکاری بە ئاسانی دیاری دەکرێت.

یاسا بەرکارەکان تایبەت بە کرێکاران

لە هەرێمی کوردستاندا (٣) یاسای تایبەت بە کرێکاران بەرکارن:

- یاسای کار ژمارە (٧١) ساڵی ١٩٨٧.
- یاسای خانەنشینی و دەستەبەری کۆمەڵایەتی ژمارە ٣٩ی ساڵی ١٩٧١.

- یاسای ڕێکخستنی سەندیکای ژمارە ٥٢ی ساڵی ١٩٨٧ بەڵام لە هەر سێکیان وەکو خۆی جێبەجێناکرێت چونکە هەرسێکیان پەیوەندیان بە (کەرتی تایبەت، تێکەڵاو، هەرەوەزی) هەیە.

سەبارەت بە ژمارەی ئافرەتان کە لە کەرتی تایبەت کار دەکەن (٢٨٣٦) ئافرەتی خۆماڵی و (٣٢٥) ئافرەتی بیانی کە لە بەڕێوەبەرایەتیەکانی دەستەبەری کۆمەڵایەتی دەستەبەر کراون ،بەو شێوەی خوارەوە:

شار	کرێکاری ئافرەتی خۆماڵی	کرێکاری ئافرەتی بیانی	کۆی گشتی
هەولێر	٥١١	٢٧٨	٧٨٩
سلێمانی	١٥٤١	٣	١٥٤٤
دهۆك	٥٦٣	٢٧	٥٩٠
سۆران	٢٢١	١٧	٢٣٨
کۆی گشتی	٢٨٣٦	٣٢٥	٣١٦١

لە ئێستادا لە بەرنامەی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی دایە بۆ ساڵی ٢٠٢٤ لە ڕێگەی لێژنەکانی پشکنین و تۆمارکردنی ژمارەی کرێکاران بۆ دەستەبەری کۆمەڵایەتی ژمارەی ئەو کارمەندانەی کە کەمئەندامن تۆمار بکرێن بە دیاریکردنی (ڕەگەز، تەمەن، جۆری کەمئەندامی، جۆری کار)، چونکە تاکو ئێستا ئەو جۆرە ئامارە بەردەست نەبووە.

ڕەوشی پەروەردەو خوێندنی باڵا

ڕەوشی پەروەردە و فێرکردن لە هەرێمی کوردستان بەراورد بە ساڵانی ڕابردوو قوتابخانەکان باشتربوون لە ڕووی پابەندبوون بە دەوام و بواری فێرکردن. کەم وکورتی هەیە لە بینای قوتابخانە، بەڵام لەم کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێم زیاتر لە ٤٩ قوتابخانە بە هاوکاری ڕێکخراوەکان وخێرخوازان دروست کراوە.

ڕێژەی مامۆستا لە ناوەندەکانی خوێندن کەم نیە بەڵام بە هۆی سیستەمی دامەزراندنی ناوەندی کە شێوازی دابەشکردنەکەی لە ژێر سیستەمێکی کۆنترۆڵپێکراو نیە بۆیە وا مەزەندە دەکرێت کە ڕێژەی مامۆستا کەم بێت لە کاتێکدا ئەم دۆخە نەک تەنها لە هەرێمی کوردستان بەڵکو ئەوە کێشەی هەموو ئەو وڵاتانەیە کە سیستەمی دامەزراندنی ناوەندی پەیڕەو دەکەن.

#	پ.گ	پەروەردە	هەمیشەیی	گرێبەست	وانەبێژ	کۆی گشتی	کۆی بەشە وانەی ئێستا	بەشە وانەی ستاندەر	جیاوازی بەشە وانە	جیاوازی مامۆستا
به شێوەیەکی گشتی ژمارەی مامۆستایان به پێی پەروەردە وبەشە وانە تەنها لە قۆناغی بنەڕەتی										
تێبینی : هەر مامۆستایەک 22 بەشەوانەی بۆ حساب کراوە، نەک 24 وهیچ لەو ژمارانە بەڕێوەبەر ویاریدەدەری لەگەڵ نیه										
1	سلێمانی	پ.پ.ڕۆژئاوا	8,893	19	529	9,441	121,984	207,702	85,718	3,896
2	سلێمانی	پ.پ.ڕۆژهەڵات	4,906	6	619	5,531	72,746	121,682	48,936	2,224
3	گەرمیان	پ.پ.کەلار	3,663	0	654	4,317	50,147	94,974	44,827	2,038
4	هەولێر	پ.پ.ناوەندی هەولێر	8,472	4	482	8,958	152,405	197,076	44,671	2,031
5	هەڵەبجە	پ.پ.هەڵەبجەی شەهید	2,623	0	119	2,742	26,573	60,324	33,751	1,534
6	دهۆک	پ.پ.ڕۆژئاوا	3,459	1	153	3,613	48,350	79,486	31,136	1,415
7	کەرکوک	پ.خوێندنی کوردی کرکوك	3,417	22	82	3,521	47,147	77,462	30,315	1,378
8	گەرمیان	پ.پ.خانەقین	1,306	0	0	1,306	6,823	28,732	21,909	996
9	دهۆک	پ.پ.ڕۆژهەلات	2,987	0	471	3,458	56,593	76,076	19,483	886
10	هەولێر	پ.پ.کۆیە	1,891	0	534	2,425	35,500	53,350	17,850	811
11	سلێمانی	پ.پ.ڕانیە	2,453	0	532	2,985	48,939	65,670	16,731	761
12	سلێمانی	پ.پ.پشدەر	1,380	1	611	1,992	31,412	43,824	12,412	564
13	هەولێر	پ.پ.دەشتی هەولێر	3,728	151	288	4,167	80,731	91,674	10,943	497
14	دهۆک	پ.پ.سمێل	2,268	86	880	3,234	62,069	71,148	9,079	413
15	سلێمانی	پ.پ.چەمچەماڵ	1,657	4	658	2,319	42,095	51,018	8,923	406
16	هەولێر	پ.پ.شەقلاوە	1,946	32	433	2,411	44,234	53,042	8,808	400
17	سلێمانی	پ.پ.شارەزوور	922	0	208	1,130	16,317	24,860	8,543	388
18	دهۆک	پ.پ.ئامێدی	1,551	0	476	2,027	36,143	44,594	8,451	384
19	گەرمیان	پ.پ.کفری	719	0	235	954	13,513	20,988	7,475	340
20	سلێمانی	پ.پ.دەربەندیخان	748	0	99	847	12,420	18,634	6,214	282
21	هەولێر	پ.پ.دەورووبەر	2,330	16	287	2,633	52,270	57,926	5,656	257
22	هەولێر	پ.پ.سۆران	1,325	0	739	2,064	39,799	45,408	5,609	255
23	سلێمانی	پ.پ.شارباژێر	310	0	399	709	10,038	15,598	5,560	253
24	سلێمانی	پ.پ.سەیدسادق	578	2	452	1,032	18,450	22,704	4,254	193
25	سلێمانی	پ.پ.دوکان	733	3	392	1,128	21,060	24,816	3,756	171
26	هەولێر	پ.پ.ڕواندوز	377	0	143	520	7,860	11,440	3,580	163
27	هەولێر	پ.پ.خەبات	738	145	791	1,674	33,551	36,828	3,277	149
28	هەولێر	پ.پ.مەخموور	678	0	133	811	14,565	17,842	3,277	149
29	هەولێر	پ.پ.مێرگەسۆر	496	1	578	1,075	21,296	23,650	2,354	107
30	هەولێر	پ.پ.چۆمان	317	0	242	559	10,606	12,298	1,692	77
31	سلێمانی	پ.پ.پێنجوێن	288	11	250	549	10,412	12,078	1,666	76
32	سلێمانی	پ.پ.قەرەداغ	116	0	131	247	4,318	5,434	1,116	51
33	دهۆک	پ.پ.شنگال	432	0	855	1,287	28,136	28,314	178	8
34	دهۆک	پ.پ.تلکێف	311	0	144	455	10,329	10,010	-319	-15
35	دهۆک	پ.پ.شێخان	654	1	838	1,493	33,387	32,846	-541	-25
36	دهۆک	پ.پ.زاخۆ	1,828	2	1,166	2,996	67,571	65,912	-1,659	-75
37	دهۆک	پ.پ.ئاکرێ	1,013	8	1,664	2,685	61,616	59,070	-2,546	-116
38	دهۆک	پ.پ.بەردەرەش	896	6	1,235	2,137	50,840	47,014	-3,826	-174
کۆی گشتی			72,409	521	18,502	91,432	1,502,245	2,011,504	509,259	23,148

ئەو خشتەییەی خوارەوە ڕێژەی مامۆستایە بۆ قوتابی:

پێکهاتەی فەرمانگە	ژمارەی مامۆستا	ژمارەی قوتابی	ژمارەی قوتابی بۆ هەر مامۆستایەک
ب.گ.پ.هەولێر	30111	556426	18
ب.گ.پ.سلێمانی	30704	447976	14
ب.گ.پ.دهۆك	21021	486557	23
ب.گ.پ.گەرمیان	7259	78104	10
ب.گ.پ.هەڵەبجە	3223	25043	7
ب.خوێندنی کوردی کرکوك	5025	85310	16

دابینکردنی پێداوەستییەکان:

- ئێستا لە هەرێمی کوردستان زیاتر لە ١١٦٠٠٠ هەزار مامۆستا هەیە وە ٣٥ هەزار وانەبێژ هەیە.
- سەبارەت بە ئامێری فینکەرەوە ٢٢٧٨٤ ئامێر هەیە لە قوتابخانەکان
- ئامێری کامێرای چاودێری لە زۆربەی قوتابخانەکان هەیە کە ژمارەیان ٣٩٥١٨ ئامێرە
- (٨٠) ناوەندی خوێندن دروستکراوە.
- (١٣٠٠) قوتابخانە نۆژەن کراوەتەوە.
- دروستکردنی ١٢٧ پۆلی خوێندن لە قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان ڕاگەیاندرا.
- وەزارەتی پەروەردە (١٠،٠٠٠) دە هەزار ڕێبەری ژینگەیی چاپ کردووە کە مامۆستایان پشتیان پێ دەبەستن بۆ سوود وەرگرتن سەرەڕای خولی ڕاهێنان کە بە مامۆستایان کراوە.

سیستەمی نوێ پەروەردە جەخت لە سەر تێکەڵکردنەوەی منداڵانی خاوەن پێداویستی تایبەت دەکات. ئەم تێکەڵکردنەوەیە و جیانەکردنەوەی وەکو کێشە نابینرێت، پێچەوانەوە یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی سیستەمی پەروەردە نوێ چونکە هەر خودی جیاکردنەوەی کەسانی خاوەن پێداوستی تایبەت لە سیستەمی پەروەردەی گشتی، واتای ئەوەیە کە چینایەتی بە شێوەیەکی خۆرسکانە دروست بێت. بە مەش کەسانی خاوەن پێداویستی تایبەت بە شێوەیەکی سیستەمی لە کۆمەڵگا دوور دەخرێنەوە.

خوێندنی پێکهاتەکان

فەلسفەی پێکەوەژیان و لێبوردەیی لە پرۆگرامەکانی خوێندن بەدیٛ دەکرێت ئەم دوو بابەتە لە پۆلی یەکەم و دووەمی بنەرەتی باس کراوە، هەروەها لە کتێبی کارامەیی و بەها کۆمەڵایەتییەکان لە پۆلی (١) تاوەکو (٩)ی بنەرەتی کتێبی مافی مرۆڤ و کتێبەکانی زمان باسکراوە. هەروەها مافەکانی مروڤ لە پرۆگرامەکانی خوێندن لە پۆلی (١٠) ی ئامادەیی بابەتێکی بۆ دیاریکراوە.

لە هەرێمی کوردستان (١٨) قوتابخانە بە تورکمانی و (٤٩) قوتابخانەی سریانی هەیە، هەروەها دەستەیەکی تایبەت لە پەروەردەی پارێزگای دهۆک هەیە بۆ سەرپەرشتی کردنی ئایینی ئێزدیاتی، لە ساڵی (١٩٩٩) قوتابیانی ئێزیدی لە ناوچەکانی خۆیان وانەکە دەخوێنن لە قۆناغی یەک تا دوازدەی بنەڕەتی.

هەلی کار لە کەرتی خوێندن لە وەزارەتی پەروەردە:

حکومەتی هەرێم گرینگی بە قوتابخانە ئەهلییەکان دەدات بەڵام لە ڕێگەی جێبەجێکردنی یاساوە ڕێگە لەوە گیراوە کەرتی خوێندنی حکومی فەرامۆش بکرێت و لەهەمان کاتدا دەرفەتی هەلی کاری زیاتر ڕەخسێندراوە لە کابینەی نۆیەم. لە پێناو زامنکردنی کوالیتی خوێندن گشت ئەو ڕێکارانەی کە بەسەر قوتابخانە حکومیەکان جێبەجێدەکرێت هەمان ڕێکاریش بەسەر قوتابخانە ناحکومیەکان جێبەجێدەکرێت. لە لایەکی ترەوە قوتابخانە ناحکومیەکان دەرفەتی هەلی کاریان بۆ هەزاران کەس خوڵقاندووە و پێویستە لەلایەن حکومەتەوە گرنکی پێبدرێت.

- لە کەرتی خوێندنی نا حکومی (١٥٦٦٤) مامۆستا و فەرمانبەری دانەمەزراو هەلی کاریان بۆ ڕەخسێندراوە.
- ژمارەی مامۆستایانی خوێندنی ناحکومی بریتین لە (١٢٠٩٠) مامۆستا.
- ژمارەی مامۆستایانی هەمیشەیی کە دانەمەزراون و میلاکی خوێندنی نا حکومی خۆیانن بریتین لە (١١٥٢٤) مامۆستا وژمارەی مامۆستایانی دامەزراوەی حکومی بریتین لە (٥٦٦) مامۆستا.
- ژمارەی فەرمانبەرانی خوێندنی ناحکومی بریتین لە (٤٢٥٩) فەرمانبەر.
- ژمارەی فەرمانبەرانی هەمیشەیی ناحکومی کە میلاکی خۆیانن و دانەمەزراون بریتین لە (٤١٤٠) فەرمانبەر.
- ژمارەی فەرمانبەرانی حکومی کە لە کەرتی ناحکومیش کار دەکەن بە گوێرەی یاسا، بریتین لە (١١٩) فەرمانبەری حکومی.

لە ساڵی ٢٠٢٣ – ٢٠٢٤ ڕێکارەکانی بەدواداچوون و چاودێریکردن بەردەوام دەبن لەسەر کۆی گشتی ناوەندەکانی خوێندنی ناحکومی و چەندین لێژنەی باڵای هەمیشەیی پێکدەهینرێت لەسەر ئاستی وەزارەتی پەروەردە، هەروەها میکانیزمی نوێ بۆ ئامادەبوونی قوتابیانی پەیمانگە نا حکومییە پێنچ ساڵەییەکان دەگرێتەبەر.

برەودان بە هەلی کار بۆ لاوان لە کەرتی خوێندن و ڕاهێنانی پیشەییەوە

- وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بایەخێکی زۆر دەدات بە بەرەو پێشبردنی خوێندنی پیشەیی، ژمارەی پەیمانگە تەکنیکییە حکومییەکان (١٢) پەیمانگا و زانکۆ پۆلەتەکنیکییەکان لە هەرێمدا (هەولێر، سلێمانی، دهۆك).
- زانکۆ پۆلەتەکنیکییەکان و زانکۆکانی تر کار دەکەن لەسەر ڕێکخستنی خولەکانی خوێندنی بەردوام و برەودان بە گەشەپێدانی کارامەییە پیشەییەکان، کە بەدواداچوون بۆ دەرچووەکان دەکات لە دوای دەرچوونیان و هاوکارییان دەکات بۆ بەدەستهێنانی دەرفەتی کار.
- دەساڵانی ٢٠١٩ تا ٢٠٢٢، (٩٥) دەرفەتی کار لە زانکۆ پۆلەتەکنیکیەکان ڕەخسێنراوە، لە زانکۆکانی تر (٥٦٤) دەرفەتی کار ڕەخسێنراوە.

لەلایەکی دیکەوە سەبارەت بە نۆژەنکردنەوەی قوتابخانەکان لە شار و شارۆچکەکانی هەرێم، حکومەت هەوڵیداوە بەشێوەیەکی یەکسان خزمەتگوزارییەکانی دابینبکات بۆ کەرتی پەروەردە. پرۆژەکان لەبارەی نۆژەنکردنەوە و بیناکردن دەکرێن بە تەندەر واعلان دەکرێن، نۆژەنکردنەوەی چەند قوتابخانەیەک لە لە سنوری ئیدارەی ڕاپەڕین دەستی پێکردوە بەڵام لە ئێستادا پرۆژەکان بەهۆکاری داراییەوە وەستاوە، هۆکارەکەش بۆ نەبوونی سیولەی نەقدی لە ئیدارەی سەربەخۆی ڕاپەڕین و گەنجینەکان ئەگەر پارە بدەن بە

پەروەردەکان ئەوە تەنها ٦٠٪ دەدەن ئەمەش وایکردووە کە ئەندازیارەکان وە بەڵیندەرەکان ئەو ئیجرائاتانە ڕەتکەنەوە لەبەر ئەوەی نرخی دولار جێگیر نیە وە تووشی زەرەر دەبن.

یاسای وەزارەتی پەروەردە

لە پەرلەمانی کوردستان یاسای پەروەردە وفێرکردن ژمارە (١٣)ساڵی ٢٠٢٢ دەرچوو بەپێی یاساکە ژمارەی سەرپێچیکارانی ناوەندی خوێندنی ناحکومی (٢٢) ناوەند بوون کە سزای ماددی لە (١٠) ملیۆن دینار تا (٧٠) ملیۆن دینار و سزای کارگێری پێویست گیراوەتەوەبەر بەرامبەریان بە گوێرەی رێژەی سەرپێچییەکان.

بەپێی یاسای وەزارەتی پەروەردە و سیستەمی پەروەردەیی کە لە ساڵی ٢٠٠٦ دەرچووە خوێندن کراوە بە ئیلزامی تا پۆلی نۆیەمی بنەرەتی. بەپێی بڕیارێکی نوێی وەزارەتی پەروەردە ئەگەر دایباب منداڵەکانیان نەنارده بەر خوێندن ئەوا سزا دەدرێن بە بڕی (٢٠٠،٠٠٠) دوو سەد هەزار دینار.

ژمارەی گشتی قوتابیان لە قوتابخانە حکومی و ناحکومییەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی خوێندنی ٢٠٢٣-٢٠٢٤ بەم شێوەیەیە:

ژمارەی قوتابیان لە هەرێمی کوردستان	
قوتابی کور	٩٩٤٠٣٤
قۆتابی کچ	٩٤١٩٨٤
کۆی گشتی	١٩٣٦٠١٨

ژمارەی قوتابیانی قۆناغی یەکەمی بنەڕەتی لە قوتابخانە حکومی و ناحکومییەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی خوێندنی ٢٠٢٣-٢٠٢٤ بەم شێوەیەیە:

ژمارەی قوتابیان لە هەرێمی کوردستان	
قوتابی نێر	٨٢٦٦٤
قۆتابی مێ	٧٧٥٥٧
کۆی گشتی	١٦٠٢٢١

زیادکردنی بودجەی کەرتی خوێندن

وەزارەتی پەروەردە بۆ بەرەو پێشبردنی کەرتی پەروەردە بۆ ئەوەی سیستمی خوێندن رەنگدانەوەی کەلتوری سەرجەم پێکهاتەکان بێت لە هەرێم داوای بودجەی زیادی کردووە، بەڵام لەبەر دۆخی ئابووری هەرێمی کوردستان و نەبوونی بودجە جێبەجێ نەکراوە، سەرەڕای ئەمەش بەڕێز سەرۆکی حکومەت بودجەیەکی تایبەتی تەرخان کردووە بۆ کەرتی پەروەردە بە بڕی (٢٠) ملیار دینار و ساڵانەش (٢) ملیار دینار تەرخان کراوە بۆ هەمان مەبەست.

دەستەبەرکردنی خوێندن بۆ منداڵان لە ناوچە گوندنشینەکاندا

بەپێی یاسای وەزارەتی پەروەردە هیچ جیاکاریەک ناکرێت لە نێو قوتابخانەکانی شار وگوند هەر بۆیە ژمارەی قوتابی لە گوندەکان(٣٦٢٢٩٥) قوتابی، هەروەها مافی قەرەجەکان لە خوێندن پارێزراوە و (٨٥) دەرچووی زانکۆ و (١١٢٥) قوتابیان لە قۆناغەکانی خوێندن هەیە.

دەستەبەرکردنی دەرفەتی خوێندن بە خۆڕایی

لە کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێم بە هەوڵەکانی وەزارەتی پەروەردە (٢٠،٠٠٠) بیست هەزار منداڵی سەر شەقامی گەڕێندراونەتەوە بەر خوێندن بەپێی پرۆگرامی تایبەت بە ناونیشانی (Back to Learning). هەروەها بۆ ساڵی خوێندن (٢٠٢١–٢٠٢٢) زیاتر لە (١٦٠٣٣٢) قوتابی بۆ پۆلی یەکەمی بنەرەتی پەیوەندیان بە خوێندن کردووە. (١٤) منداڵی ئۆتیزم گەڕاونەتەوە قوتابخانە ئاساییەکان دوای چاکبونەوەیان.

گەڕانەوەی قوتابی لە هەرێمی کوردستان (هەولێر، دهۆک، سلێمانی)					
ساڵ	ئامانج	دەستنیشانکراو	تۆمارکردن لە خوێند ئاسایی	تۆمارکردن لە خوێندنی نائاسایی	نەگەڕانەوە
٢٠٢٠	١٥٦٠٠	١٥٣٩٦	٨١٥٦	٥٢	٧١٨٨
٢٠٢١	٢٦٥٠٠	٢٤٤٨٧	٤٢٨٦	٣٥٩	١٩٨٤٢
٢٠٢٢	٣٠٧٠٤	٢٦١٠٠	٥٣١٠	١٢٦٩	١٩٥٢١
٢٠٢٣					

لە ساڵی ٢٠٢٣ – ٢٠٢٤ ڕێکارەکانی بەدواداچوون و چاودێری کردن بەردەوام دەبن لەسەر کۆی گشتی ناوەندەکانی خوێندنی ناحکومی و چەندین لێژنەی باڵای هەمیشەیی پێکهاتووە و بە شێوازی ئەلیکترونی کارەکانیان ئەنجام دەدرێت لە ڕێگای سیستەمی (e-Parwarda) لەسەر ئاستی وەزارەتی پەروەردە، هەروەها میکانیزمی نوێ بۆ ئامادەبوونی قوتابیانی پەیمانگە نا حکومییە پێنج ساڵییەکان دەگرێتەبەر.

هەماهەنگی لەگەڵ لایەنە نێودەوڵەتییەکان

ئەنجامدانی وۆرک شۆپ و مەشق بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان (ILO) لە ساڵی ٢٠٢٢ تاکو سەرەتای ساڵی ٢٠٢٣، بۆ پشتگیری کردن لە مافەکانی منداڵان لە ڕێگەی پەروەردە و هونەر و میدیا ڕاهێنانەکانی SCREAM دەستنیشانکردنی مەترسییەکان و بارودۆخی ئازاردان و نوێکردنەوەی لیستی جۆرە مەترسیدارەکانی کاری منداڵان، بۆ ئەم مەبەستە (٢٧) کۆبوونەوە و دانیشتن ئەنجامدراوە.

ژمارەی گشتی قوتابیان لە قوتابخانە حکومی و ناحکومییەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی خوێندنی ٢٠٢٣-٢٠٢٤:

خشتەی١٣ ژمارەی قوتابیان لە هەرێمی کوردستان

ژمارەی قوتابیان لە هەرێمی کوردستان	
قوتابی کور	٩٩٤٠٣٤
قۆتابی کچ	٩٤١٩٨٤
کۆی گشتی	١٩٣٦٠١٨

ژمارەی قوتابیانی قۆناغی یەکەمی بنەڕەتی لە قوتابخانە حکومی و ناحکومییەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی خوێندنی ٢٠٢٣-٢٠٢٤:

خشتەی١٤ ژمارەی قوتابیان لە هەرێمی کوردستان

ژمارەی قوتابیان قۆناغی بنەڕەتی لە هەرێمی کوردستان	
قوتابی نێر	٨٢٦٦٤
قۆتابی مێ	٧٧٥٥٧
کۆی گشتی	١٦٠٢٢١

زیادکردنی بودجەی کەرتی پەروەردە زیادکردنی بودجەی کەرتی پەروەردە

وەزارەتی پەروەردە بۆ بەرەو پێشبردنی کەرتی پەروەردە و سیستمی خوێندن داوای زیادکردنی بودجەی وەزارەتی پەروەردە کردووە، لە ئێستادا پلانی حکومەتی هەرێم بۆ مافەکانی مرۆڤ و کەوتۆتە بواری جێبەجێکردن و ژمارەیەک راسپاردە ئاڕاستەی وەزارەتی ناوبراو کراون، گرنگترینیان پاڵپشتی کردن لە خوێندن و کەلتووری پێکهاتەکان، بەڵام لەبەر دۆخی ئابووری هەرێمی کوردستان و نەبوونی بودجەی پێویست جێبەجێکردنی ئەم داوایە دواکەوتووە، سەرەڕای ئەمەش بەڕێز سەرۆکی حکومەت بودجەیەکی تایبەتی تەرخان کردووە بۆ کەرتی پەروەردە بە بڕی (٢٠) ملیار دینار و ساڵانەش (٢) ملیار دینار تەرخان دەکرێت بۆ هەمان مەبەست.

دەستەبەرکردنی دەرفەتی خوێندن بە خۆڕایی

لە کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێم بە هەوڵەکانی وەزارەتی پەروەردە (٢٠،٠٠٠) بیست هەزار منداڵی سەر شەقامی گەڕێندراونەتەوە بەر خوێندن بەپێی پرۆگرامی تایبەت بە ناونیشانی (to Learning Back).

ڕەخساندنی هەلی کار لە کەرتی خوێندن لە وەزارەتی پەروەردە

لە ڕێگەی جێبەجێکردنی یاساوە ڕێگە لەوە گیراوە کەرتی خوێندنی حکومی فەرامۆش بکرێت، لەهەمان کاتدا دەرفەتی هەلی کاری زیاتر رەخسێندراوە لە کابینەی نۆیەم.

- (١٥٥٩٠٤) مامۆستا وفەرمانبەر تەرخان کراوە لە وەزارەتی پەروەردە بۆ خزمەتکردنی منداڵان و زیاتر لە (٣٠) هەزار وانەبێژ.
- لە کەرتی خوێندنی ناحکومی (١٦٣٤٩) مامۆستا و فەرمانبەری دانەمەزراو هەلی کاریان بۆ ڕەخسێندراوە.
- ژمارەی مامۆستایانی خوێندنی ناحکومی بریتین لە (١٢٠٩٠) مامۆستا.
- ژمارەی مامۆستایانی هەمیشەیی کە دانەمەزراون و میلاکی خوێندنی ناحکومین بریتین لە (١١٥٢٤) مامۆستا و ژمارەی مامۆستایانی دامەزراوەی حکومی بریتین لە (٥٦٦) مامۆستا.
- ژمارەی فەرمانبەرانی خوێندنی ناحکومی بریتین لە (٤٢٥٩) فەرمانبەر.
- ژمارەی فەرمانبەرانی هەمیشەیی ناحکومی کە میلاکی خۆیانن و دانەمەزراون بریتین لە (٤١٤٠) فەرمانبەر.
- ژمارەی فەرمانبەرانی حکومی کە لە کەرتی ناحکومیش کار دەکەن بە گوێرەی یاسا، بریتین لە (١١٩) فەرمانبەری حکومی.

خشتەی ١٥ ژمارەی مامۆستایان و فەرمانبەری دامەزراو لە قوتابخانە ئەهلییەکان

ژمارەی مامۆستایانی دامەزراو لە کەرتی ناحکومی (ئەهلی)	١٢٠٩٠
ژمارەی فەرمانبەران دامەزراو لە کەرتی ناحکومی (ئەهلی)	٤٢٥٩
کۆی گشتی	١٦٣٤٩

<u>بەدواداچوون و چاودێری کردنی پڕۆسەی خوێندن</u>

لە ساڵی ٢٠٢٣ – ٢٠٢٤ ڕێکارەکانی بەدواداچوون و چاودێری کردن بەردەوام دەبن لەسەر کۆی گشتی ناوەندەکانی خوێندنی ناحکومی بۆ ئەم مەبەستە چەندین لێژنەی باڵای هەمیشەیی پێکهاتوون بە شێوازی ئەلیکترۆنی کارەکانیان ئەنجام دەدرێت لە ڕێگای سیستەمی E-Parwarda لەسەر ئاستی وەزارەتی پەروەردە، هەروەها میکانیزمی نوێ بۆ ئامادەبوونی قوتابیانی پەیمانگە ناحکومییە پێنج ساڵییەکان دەگیرێتەبەر.

<u>ئامادە کردنی شوێنی تایبەت بۆ منداڵانی کەمئەندام بەتایبەتی لە باڵەخانەی قوتابخانەکان</u>

سەبارەت بە دەستڕاگەیشتنی منداڵانی کەمئەندام بە باڵەخانەی قوتابخانەکان، و ئامادەکردنی مامۆستا بۆ مامەڵەکردن لەگەڵیاندا و بایەخدان بە پێشکەش کردنی خزمەتگوزارییەکانی تایبەت بە گەشەی منداڵان کە ئاڕاستەکراو و گونجاو بن، وەزارەتی پەروەردە هەموو کارئاسانی دەکات بۆ پەیوەندی کردنی قوتابیانی خاوەن پێداویستی تایبەت بە پرۆسەی خوێندن.

<u>نۆژەنکردنەوە و درووستکردنی قوتابخانەکان لە ساڵانی ٢٠١٩-٢٠٢٤:</u>

- (٨٠) ناوەندی خوێندن دروستکراوە.

- (١٣٠٠) قوتابخانە نۆژەن کراوەتەوە.
- دروستکردنی ١٢٧ پۆلی خوێندن لە قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان راگەیاندرا.
- لە ساڵی ٢٠٢٤، لەسەر ڕاسپاردەی سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان و لەچوارچێوە گرنگیدانی کابینەی نۆیەم بە کەرتی پەروەردە و فێرکردن و فەراهەمکردنی کەشێکی گونجاوی خوێندن بۆ قوتابیان بەپێی پلان و بەرنامەیەی بۆ ساڵی ٢٠٢٤ لەلایەن وەزارەتی پەروەردە و پارێزگای هەولێر داڕێژراوە. بڕیار دراوە بە درووستکردنی ژمارەیەکی زۆری قوتابخانە بەپێی ئەو نەخشە و کوالێتییەی دیاری کراوە لە سنووری پارێزگای هەولێر بەتایبەتی لەو ناوچە و گەڕەك و شوێنە هەژارنشینانەی کە پێویستن.
- بە گوژمەی (١٢ ملیۆن دۆلار) دەستدەکرێت بە درووستکردنی کۆمەڵگەیەکی پەروەردەیی و سەنتەرێکی ڕاهێنانی مامۆستایان و نۆژەنکردنەوەی ٢٠ قوتابخانە لە هەرێم.

ڕەوشـی پێکـهاتــەکان

لە هەرێمی کوردستان بۆ ڕێکخستنی کاروباری پێکهاتەکان و پاراستنی مافەکانیان یاسای ژمارە (٥)ی ساڵی ٢٠١٥ لە لایەن پەرلەمانی کوردستانەوە دەرچووە هەروەها تەرخان کردنی (١١)کورسی لە نوێنەرایەتی کردنی هەندێک لە پێکهاتەکانی کوردستان لە پەرلەمان کە (٥)کورسی تەرخان کراوە بۆ کلدان و سریان و ئاشوری (٥)کورسیش بۆ تورکمان و (١)کورسی بۆ ئەرمەنەکان بەڵام پێویستە لەم ڕێژەیە پێکهاتەکانیتر بەشداربن کورسیان بۆ تەرخانبکرێت.

هەرێمی کوردستان لە ڕووی بەیەکەوە ژیانی پێکهاتەکان مێژوویێکی پڕشنگداری هەیە هەم وەک کلتوری پەیەکەوەژیانی هاوڵاتیانی ئەم هەرێمە هەم وەک حکومەت کە قۆناغی باشی بڕیوە لە ڕووی تەشریعکردن. حکومەتی هەرێم ئەوپەڕی هەوڵەکانی خۆی خستەکار بۆ پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری پێویست بۆ ئاوارە و پەنابەران کە لە پێکهاتەی جیاجیا و نەتەوەی جیاواز ڕوویان لە هەرێمی کوردستان کرد بەتایبەتی لەدوای هێرشە تیرۆریستییەکانی داعش. بەهۆی هەنگاوەکانی حکومەتی هەرێم سەبارەت بە ڕەوشی پێکهاتەکان کەمترین ڕاسپاردەی نێودەوڵەتی ئاراستەکراوە ئەم بابەتە لە چوارچیوەی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ پێشکەوتنی زیاتریشی بەخۆیەوە بینیوە.

لە چوارچێوەی پرۆسەی پیکەوەژیانی ئاشتیانە و بەشداری کارای پێکهاتەکان لە دامەزراوە نیشتمانییەکان لە کابینەی نۆیەمدا ئەندامێکی کابینەی وەزاری دەستینشان کرا وەک وەزیری هەرێم بۆ کاروباری پێکهاتەکان ئەمەش ئاماژەیەکی ئاشکرایە بۆ گرنگیدان بە پرسی پێکهاتەکان، لەم ڕووەوە چەندین دەقی یاسایی و ڕێکار و ڕێنمایی گیراونەتە بەر بۆ بەدیهێنانی یەکسانی. بوونی نوێنەرانی جووەکان و بەهائییەکان لە هەرێم هەنگاوێکی بوێرانەیە و ئاماژەیە بۆ ئەوەی هەموو پێکهاتەکان مافیان هەیە بەبێ جیاوازی لە پاراستن و مومارەسە کردنی سروتە ئایینییەکانیان بە ئازادی.

زمانی دایکی پێکهاتەکان

- جیاکاری نەکراوە لە وەزارەتی پەروەردە بۆ نەتەوەکانی تر لەبەر ئەوەی هەموو پێکهاتەکان مافی ئەوەیان هەیە بە زمانی دایکی خۆیان بخوێنن.
- دەستەیەکی تایبەت لە پەروەردەی پارێزگای دهۆک هەیە بۆ سەرپەرشتی کردنی ئایینی ئێزیدیاتی، لە ساڵی (١٩٩٩) قوتابیانی ئێزیدی لە ناوچەکانی خۆیان وانەکە دەخوێنن لە قۆناغی یەک تا دوازدەی بنەڕەتی.
- لە هەرێمی کوردستان (١٨) قوتابخانە بە تورکمانی و (٤٩) قوتابخانەی سریانی هەیە و بەردەوامن لە خویندندا.

<u>ئاماری پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان ٢٠٢٣:</u>

ئاماری پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٢٣		
١	پێکهاتەی کریستیان	٣٥٠,٠٠٠-٣٠٠,٠٠٠
٢	پێکهاتەی ئێزیدی	٥٠٠,٠٠٠
٣	پێکهاتەی جوو	١٠٠ خێزان
٤	پێکهاتەی کاکەیی	١٠٠,٠٠٠-٩٠,٠٠٠
٥	پێکهاتەی بەهائی	٢٠٠ خێزان
٦	پێکهاتەی زەردەشتی	١٠٠,٠٠٠
٧	پێکهاتەی مەندائی	٧٠٠٠-٥٠٠٠

<u>خزمەتگوزاری ئیداری و یاسایی بۆ پێکهاتەکان:</u>

- سەبارەت بە ئازادی پابەندبوون بە باری کەسی بە پێی ئایین و ئایینزا و بیروباوەڕ و هەڵبژاردنی تاکەکەسی، وەزارەتی ئەوقاف یاسای ژمارە (٥) ساڵی ٢٠١٥ پەیڕەو دەکات کە ڕەهەندێکی یاسایی دەستوورییە، لە ئێستادا ڕەشنووسێك ئامادەیە بۆ ڕێکخستنی باری کەسێتی ئێزیدییەکان.
- لە هەولێر بەردی بناغەی کەنیسە و بارەگای سەرەکی پاتریارکی ڕۆژهەڵاتی ئاشووری لە جیهان دانراوە.
- لە ئێستادا وەزارەتی ئەوقاف ڕەشنووسێکی یاسای نوێی ئامادەکردووە و ڕەوانەی سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیران کراوە تاوەکو بەرزبکرێتەوە بۆ سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستان. ئەم ڕەشنووسە یاسایە زیاتر برەودانە بە ڕەوشی پێکەوەژیان و زامنکردنی مافی زیاتر بۆ پێکهاتە ئایینیەکان و خزمەتکردنیان لە هەموو کایەکانی ژیان.

<u>بڵاوکردنەوەی کەلتووری جیاکاری نەکردن و ڕێزگرتن و لێبوردەیی:</u>

- وەزارەتی ئەوقاف کار دەکات لەسەر بڵاوکردنەوەی کەلتووری جیاکاری نەکردن و ڕێزگرتن لەوانی دیکە و لێبووردەیی لەڕێی پەرەپێدانی پرۆگرامە پەروەردەییەکانەوە. وەزارەت بەردەوام گرنگی دەدات بە یەکخستنەوەی گوتاری ئایینی مزگەوتەکانی کوردستان لەلایەن بۆردی ئامادەکردنی وتاری هەینی لەسەرەتای کابینەی نۆیەم، کە ڕۆڵێکی زۆر کاریگەری هەبووە لە پێشکەشکردن و دانانی وتاری میانڕەوی و قوڵکردنەوەی گیانی لێبوردەیی و یەکتر قبوڵکردن، هەروەها لە ڕێگەی مامۆستایانی ئایینی کە لە مینبەرەکانیانەوە وتاری میانڕەو و دژ بە جیاکاری پێشکەش دەکەن لەژێر چاودێری بۆردی وتاری هەینی و یەکێکە لە تەوەرەکانی پلانی ستراتیژی وەزارەت.

- ڕۆژی (٢٧)ی ئۆکتۆبەری هەموو ساڵێک یادی ڕۆژی جیهانی ئازادی ئایینیەکان دەکرێتەوە، بە بەشداری نوێنەر و کەسایەتییە ئایینیەکانی هەرێمی کوردستان وەزارەتی ئەوقاف ئەم یادە بەرز ڕادەگرێت. چالاکییەکی تایبەتی لە ٢٠٢٢/٥/٢٢ ئەنجامدراوە بۆ یادکردنەوەی ڕۆژی جیهانی کەلتووری فرەچەشن بۆ گفتوگۆ و گەشەپێدان بە بەشداری گشت پێکهاتە ئایینی و ئیتنیەکان لە هەرێمی کوردستان.
- چاپکردنی پەرتووکێکی فەرهەنگی لەسەر پێکەوە ژیانی ئایینی لە هەرێمی کوردستان بە هەرسێ زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و خستنەڕووی چەندین بەڵگەی زیندووی پێکەوە ژیان لە هەرێمی کوردستان و پێشکەش بە قەداسەتی پاپای فاتیکان کرا لە کاتی سەردانە مێژووییەکەی بۆ هەرێم.
- بەدەر لەمانەش، وەزارەت بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی ناوخۆ ئەو کەسانە سزا دەدات کە پێشێلکاری دەکەن و هەڵدەستن بە دیاردەی قێزەوەن و ناشەرعییانە لە پەنای ئایین و دەرهەق بە کۆمەڵگا و بەدواداچوونی ئەم بابەتانە.

<u>ئایین و کەلەپووری پێکهاتەی ئێزیدی:</u>

- وەزارەتی ئەوقاف کاریکردووە لەسەر بە فەرمی کردنی چوار جەژنی ئێزیدی بۆ ئێزیدییەکان و پشووی جەژنی سەری ساڵ لە سەرتاسەری هەرێم، و بە فەرمیکردنی خوێندنی بابەتی ئایینی ئێزیدی لە قوتابخانەکانی ناوچە ئێزیدی نیشینەکان. دوو بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مەسیحییەکان و ئێزیدییەکان لە وەزارەتی ئەوقاف کار دەکات لەگەڵ وەزارەتی ناوخۆ و ئەنجومەنی دادوەری بۆ ئاسانکاری پێویست لە کاری دەرهێنانی دۆکیومێنتی فەرمی، لە ڕێگای نوێنەرایەتی گشت ئایینەکانی تر لە وەزارەتی ناوبراو بە هەماهەنگی کارەکانی ئایینەکانی تر جێبەجێ دەکرێن.
- هەمیشە پشتیوانی لە بنکەی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی لالش دەکرێت، و کار لەسەر نۆژەنکردنەوەی مەزارگەی لالش و قوب لە شێخان، هەروەها کار لەسەر دروستکردنی ڕێگای جووتساید مەزارگەی لالش و عەمباری ئاو و کارگەی بەرهەمهێنانی ڕۆنی زەیتون دەکرێت لەسەر شێوازی کۆن بۆ مەبەستی ئەنجامدانی ڕێورەسمی تایبەت بە ئێزیدییەکان.
- پلان هەیە بۆ ئەنجامدانی (١٣) پرۆژەی تر بۆ نۆژەنکردنەوەی شوێنی پیرۆزی ئێزیدییەکان لە ناوچەکانی دێرەبون، شێخان، شێخکا، خانکین، باعەدرێ و بە هاوکاری کەسانی خێرخواز (چوار) شوێنی پیرۆز نۆژەنکرانەوە لە ناحیەی فایدە. لەڕووی ئیداریشەوە دانانی کەسایەتییەکی ئێزیدی وەك بەڕێوەبەری ناحیە لە سنوری پارێزگای دهۆك.
- حکومەتی هەرێم هاوکاری پێشکەش بە (٣٢١) پیاوی ئایینی کردووە وەك وتاربێژ و بەڕێوەبەری ڕێورەسمی ئایینی و خزمەتکردن و پاراستنی شوێنە ئایینە پیرۆزەکان.
- بوونی وەزیرێک تایبەت بە کاروباری پێکهاتەکان ئاماژەیەکی ئاشکرایە بۆ گرنگیدانی کابینەی نۆیەمی حکومەت بە پرسی پێکهاتەکان. لە هەرێمی کوردستان بۆنە و یادی پێکهاتەکان بە پشووی فەرمی دادەنرێن. بوونی نوێنەرانی جو و بەهائییەکان لە هەرێمی کوردستان هەنگاوێکی بوێرانەیە و ئاماژەیە بۆ ئەوەی هەموو پێکهاتەکان مافیان پارێزراوە بەبێ جیاوازی.

<u>خزمەتگوزاری ئیداری و یاسایی بۆ پێکهاتەکان</u>

- بوونی وەزارەتێک تایبەت بە کاروباری پێکهاتەکان ئاماژەیەکی ئاشکرایە بۆ گرنگیدانی کابینەی نۆیەمی حکومەت بە پرسی پێکهاتەکان. لە هەرێمی کوردستان بۆنە و یادی پێکهاتەکان بە پشووی فەرمی دادەنرێن. بوونی نوێنەرانی جو و بەهائییەکان لە کوردستان هەنگاوێکی بوێرانەیە و ئاماژەیە بۆ ئەوەی لە هەرێمی کوردستان هەموو پێکهاتەکان مافیان هەیە بەبێ جیاوازی. هەروەها ئافرەتانی پێکهاتەکان بەشداری سیاسی و ئابووری کارایان هەیە.

- سەبارەت بە ئازادی پابەندبوون بە باری کەسی بەپێی ئایین و ئایینزا و بیروباوەڕ و هەڵبژاردنی تاکەکەسی، وەزارەتی ئەوقاف یاسای ژمارە (٥) ساڵی ٢٠١٥ پەیڕەو دەکات کە رەهەندێکی یاسایی دەستوورییە، لە ئێستادا ڕەشنووسێك ئامادەیە بۆ ڕێکخستنی باری کەسێتی ئێزیدییەکان.

- لەبارەی ئیدارە خۆجێیەکانەوە بە قەزاکردنی عەنکاوە و بە ناحیەکردنی خانکێ لە سنووری قەزای سمێل لە پارێزگای دهۆك ئەنجامدراون، هەروەها بەڕێوەبەرایەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی لە شاری کەرکوك و قەزای مەخمور کرایەوە.

- لە هەولێر بەردی بناغەی کەنیسە و بارەگای سەرەکی پاتریارکی ڕۆژهەڵاتی ئاشووری لە جیهان دانراوە.

- لە ئێستادا وەزارەتی ئەوقاف ڕەشنووسێکی یاسای نوێی ئامادەکردووە و رەوانەی سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیران کراوە تاوەکو بەرزبکرێتەوە بۆ سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستان. ئەم ڕەشنووسە زیاتر برەودانە بە ڕەوشی پێکەوەژیان و زامنکردنی مافی زیاتر بۆ پێکهاتە ئایینیەکان و خزمەتکردنیان لە هەموو کایەکانی ژیان.

- بۆ رێزگرتن لە پێکەوە ژیان مزگەوتێک هەیە کە بە زمانی تورکمانی وتاری ئایینیی تێدا پێشکەش دەکرێت.

- سەبارەت بە ئازادی پابەندبوون بە باری کەسی بەپێی ئایین و ئایینزا و بیروباوەڕ و هەڵبژاردنی تاکەکەسی، وەزارەتی ئەوقاف یاسای ژمارە (٥) ساڵی ٢٠١٥ پەیڕەو دەکات کە رەهەندێکی یاسایی دەستوورییە.

<u>بڵاوکردنەوەی کەلتووری جیاکاری نەکردن و رێزگرتن و لێبوردەیی</u>

- بۆ نەهێشتنی جیاکاری وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی پرۆژە یاسایەکی ئامادە کردووە بە مەبەستی دیاریکردنی سزا لەسەر بنەمای ئایین یان باوەڕ.
- وەزارەتی ئەوقاف کار دەکات لەسەر بڵاوکردنەوەی کەلتووری جیاکاری نەکردن و ڕێزگرتن لەوانی دیکە و لێبووردەیی لەڕێی پەرەپێدانی پرۆگرامە پەروەردەییەکانەوە. وەزارەت گرنگی دەدات بە یەکخستنەوەی گوتاری ئایینی مزگەوتەکانی کوردستان لەلایەن بۆردی ئامادەکردنی وتاری هەینی لەسەرەتای کابینەی نۆیەم، کە ڕۆڵێکی زۆر کاریگەری هەبووە لە پێشکەش کردن و دانانی وتاری میانڕەوی و قوڵکردنەوەی گیانی لێبوردەیی و یەکتر قبوڵکردن، هەروەها لە ڕێگەی مامۆستایانی ئایینی لە مینبەرەکانیانەوە وتاری میانڕەو و دژ بە جیاکاری پێشکەش دەکەن لەژێر چاودێری بۆردی وتاری هەینی کە یەکێکە لە تەوەرەکانی پلانی ستراتیژی وەزارەت.

- رۆژی (٢٧)ی ئۆکتۆبەری هەموو ساڵێک یادی ڕۆژی جیهانی ئازادی ئایینیەکان دەکرێتەوە، بە بەشداری نوێنەر و کەسایەتییە ئایینیەکانی هەرێمی کوردستان. وەزارەتی ئەوقاف ئەم یادە بەرز ڕادەگرێت. چالاکییەکی تایبەتی لە ٢٠٢٢/٥/٢٢ ئەنجامدراوە بۆ یادکردنەوەی ڕۆژی جیهانی کەلتووری فرەچەشن بۆ گفتوگۆ و گەشەپێدان بە بەشداری گشت پێکهاتە ئایینی و ئیتنیەکەکان لە هەرێمی کوردستان.
- چاپکردنی پەرتووکێکی فەرهەنگی لەسەر پێکەوەژیانی ئایینی لە هەرێمی کوردستان بە هەرسێ زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و خستنەڕووی چەندین بەڵگەی زیندووی پێکەوەژیان لە هەرێمی کوردستان و پێشکەش بە قەداسەتی پاپای فاتیکان کرا لە کاتی سەردانە مێژووییەکەی بۆ هەرێم.
- وەزارەت بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی ناوخۆ ئەو کەسانە سزا دەدات کە پێشێلکاری دەکەن و هەڵدەستن بە دیاردەی قێزەوەن و ناشەرعییانە لە پەنای ئایین و دەرهەق بە کۆمەڵگا و بەدواداچوونی ئەم بابەتانە.

<u>پاراستنی ئایین و کەلەپوور و ماددی پێکهاتەی ئێزیدی</u>

- وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی کاری کردووە لەسەر بە فەرمی کردنی چوار جەژنی تایبەت بە ئێزیدییەکان و پشووی جەژنی سەری ساڵ لە سەرتاسەری هەرێم، و بە فەرمیکردنی خوێندنی بابەتی ئایینی ئێزیدی لە قوتابخانەکانی ناوچە ئێزیدی نیشینەکان. بۆ ئاسانکاری پێویست لە کاری دەرهێنانی دۆکیومێنتی فەرمی، دوو بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مەسیحیەکان و ئێزیدییەکان لە وەزارەتی ئەوقاف کار دەکات لەگەڵ وەزارەتی ناوخۆ و ئەنجومەنی دادوەری بۆ ئەم پرسە. لە ڕێگای نوێنەرایەتی گشت ئایینەکانی تر لە وەزارەتی ناوبراو بە هەماهەنگی کارەکانی ئایینەکانی تر جێبەجێ دەکرێن.
- بە بەردەوامی پشتیوانی بنکەی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی لالش دەکرێت، و کار لەسەر نۆژەنکردنەوەی مەزارگەی لالش و قوب لە شێخان و درووستکردنی ڕێگای جووت ساید بۆ مەزارگەی لالش و دروستکردنی عەمباری ئاو و کارگەی بەرهەمهێنانی ڕۆنی زەیتون لەسەر شێوازی کۆن بۆ ئەنجامدانی ڕێورەسمی تایبەت بە ئێزیدییەکان.
- پلان هەیە بۆ ئەنجامدانی (١٣) پرۆژەی تر بۆ نۆژەنکردنەوەی شوێنی پیرۆزی ئێزیدییەکان لە ناوچەکانی دێرەبون، شێخان، شێخکا، خانکین، باعەدرێ. بە هاوکاری کەسانی خێرخواز (چوار) شوێنی پیرۆز نۆژەنکرانەوە لە ناحیەی فایدە، هەروەها دانانی کەسایەتییەکی ئێزیدی وەك بەڕێوەبەری ناحیە لە سنوری پارێزگای دهۆك.
- حکومەتی هەرێم هاوکاری پێشکەش بە (٣٢١) پیاوی ئایینی کردووە وەك وتاربێژ و بەڕێوەبەری ڕێورەسمی ئایینی و خزمەتکردن و پاراستنی شوێنە ئایینە پیرۆزەکان.
- رۆژی ٢٠٢٢/١٢/١٢ لە هەولێر کۆنفرانسێك لەژێر ناونیشانی (کەمینە لە مێنتاڵێتی زۆرینە: ئێزیدیی وەك نموونە) لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئێزیدییەکان لە وەزارەت ئەنجامدرا، تیایدا ئێزیدییەکان بە ڕاشکاوانە باسیان لە ئایینەکەی خۆیان کردو تیشکیان خستە سەر ئەو هەموو لایەن و ئاراستانەی کە سەبارەت بە ئایینەکەیان بەدی دەکەن لەنێو زۆرینەدا و بە چەند ڕاسپاردەیەکیش دەرکران بۆ ئەنجامدانی کارەکانی داهاتوویان گرنگ بۆ کاری داهاتوو.

ڕەوشی ئاوارە و پەنابەران

ڕەوشی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستان قۆناغی جیاجیای بڕیوە، یەکێك لە سەروەرییەکانی هەرێم کە لە هەموو جیهان باسی لێ دەکرێت ئەوەیە کە لەماوەی ڕابردوودا باوەشی کردووەتەوە بۆ نزیکەی (٢) ملیۆن ئاوارە و پەنابەر کە بە چەند قۆناغێک ڕوویان لە هەرێم کرد، یەکەمیان لە ساڵی ٢٠٠٦ و قۆناغی دووەم لە دوای هێرشەکانی تیرۆریستانی داعش بوو لە عێراق و سوریا، قۆناغی سێیەمیش دوای پرۆسەی ئازادکردنەوەی ناوچەکانی موسڵ و دەوروبەری دەستی پێکرد سەرەڕای ئەوەی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە قەیرانێکی ئابووریدا بووە، بەڵام گرنگیەکی زۆری بە ئاوارەکان داوە بە ڕەچاوکردنی شەنگست(پڕەنسیپ)ە نێودەوڵەتیەکان.

لەدوای هێرشە تیرۆریستییەکانی داعش زۆرترین ئاوارە و پەنابەر ڕوویان لە هەرێمی کوردستان کرد و هەرێم بووە شوێنێک بۆ داڵدەدانی دەیان هەزار بێلانە. ئەم بابەتە لە چوارچیوەی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینیوە، چەندین ڕاسپاردە لەلایەنی نێودەوڵەتییەوە ئاراستەی حکومەتی هەرێم کراوە و ڕێژەی ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان کە جێبەجێکراون بەرزبۆتەوە. حکومەتی هەرێمی کوردستان بە پابەندبوونی بە بنەما نێودەوڵەتییەکان و شەنگست(پرینسیپ) و بەهاکانی مافی مرۆڤ بەردەوام پەناگەی ئارام بووە بۆ خەڵکی لێقەوماو و دەرگای کراوەبووە بە ڕووی ئاوارە وپەنابەراندا بە هەموو پێکهاتە ئایینی، مەزهەبی و نەتەوەییەکان لە عێراق و وڵاتانی دراوسێ.

لە بارەی خزمەتگوزارییەوە کە لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆی مافەکانی مرۆڤدا تێبینی لەسەر هەبووە نزیکەی (٨٠%)ی ئەو خزمەتگوزاریانەی پێشکەش بە ئاوارە و پەنابەران کراوە لەسەر بودجەی حکومەتی هەرێمی کوردستان دابینکراوە هەروەها ڕێکخراوە ناوخۆییەکان بەردەوامن لە پێشکەشکردنی هاوکاری و ڕێژەی ٥٠% ی ئاوارەکان لەبەر هۆکاری ئەمنی ناگەڕێنەوە زێدی خۆیان و ٣٠% بەهۆی نەبوونی خزمەتگوزاری و ٢٠% یش ئەوانەی لە هەرێم دادگایی کراون و ماوەی سزاکانیان بەسەر بردووە، کاتێک دەگەڕینەوە شوێنەکانیان دووبارە دەستگیر دەکرێنەوە بەتۆمەتی ئەوەی کە پێشتر پشتگیریان لە داعش کردووە.

ژمارەی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستان:

لە ئێستادا هەرێمی کوردستان (٩٢٦,٩٩٢) ئاوارەو پەنابەری لەخۆگرتووە، لەو ژمارەیە (٦٦٣,٧٧٥ ئاوارەی ناوخۆن) و (٢٤٥،٦٨٨) پەنابەری سووری و (٧,٨٢١) پەنابەری تورکی و (٨,١٦٨) و پەنابەری ئێرانی و (٦١٨) پەنابەری فەڵەستینی، هەروەها (٨٨١) کەس لە پەنابەری جۆراوجۆر لەخۆ دەگرێت. زۆربەی ئاوارە و پەنابەرەکان لە هەرێم لەگەڵ کۆمەڵگەی خانەخوێ دەژین. لە کاتێک دا تەنها (٣٠٪) لەوانە لە ناو کەمپەکان دەژین کە ژمارەیان (٣٦) کەمپە، هەروەها (٧٠٪) لە دەرەوەی کەمپەکان دەژین. (٤١٪) ئاوارە و پەنابەران لە پارێزگای هەولێر دەژین، (٤٠٪) لە پارێزگای دهۆک، وە (١٩٪) لە پارێزگای سلێمانی.

کۆی گشتی ئاوارە کوردستانیە گەڕاوەکان ٣٠،٧٨٤ کەسن ئاوارە گەڕاوەکان ئەو کوردستانیانەن کە دوایی ڕێککەوتنامەی شومی جەزائیر و لە پاش شۆڕشی ئەیلول لە ساڵی ١٩٧٥ لە ئەنجامی پرۆسەی ئەنفال و کیمیابارانی بادینان و هەڵەبجەو بالیسان و گەرمیان پەنابەری وڵاتانی ئێران و تورکیا و سوریا و ئەوروپا بوونە. دوای ڕاپەڕینی (٥)ی ئاداریی ساڵی ١٩٩١ گەڕاونەتەوە هەرێم کوردستان وە پرۆسەی گەڕانەوەیان بەردەوامە.

ژمارەی ئاوارەکان لە هەرێمی کوردستان ٢٠٢٢ :

ژمارەی ئاوارەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٢٢	
کۆی گشتی ئاوارەکان لە هەرێم	٦،٦٥٢،٩١٤
ئاوارەکانی ناو کەمپەکان	١،٥٧٩،٩٤١
ئاوارە گەڕاوەکان بۆ شوێنەکانی خۆیان	٨،٠٩١
ئەو ئاوارە نوێیانەی دووبارە هاتوونەتە کەمپەکان	٥،٦٣٢

ژمارەی ئاوارە و پەنابەران لە کەمپەکانی هەرێمی کوردستان:

ژمارەی ئاوارەکان لە هەرێمی کوردستان تا ڕێکەوتی تەمموزی ٢٠٢٣			
ژ	ناوی کەمپ	خێزان	تاکە کەس
١	بیرسف ١	٩٠٢	٤٥٥٤
٢	بیرسف ١	١٣٤٨	٦٥٥٢
٣	بارکار	٥٥٩	٢٩٠٦
٤	چامشخۆ	٤٢٢٧	٢٠٥٠٣
٥	کەبارتۆ١	٢٣٧٣	١١٩٠٣
٦	کەبارتۆ٢	٢٤٠٠	١١٨٠١
٧	باجد کاندالا ١+٢	١٧٤١	٨٥٢٣
٨	خانکێ	٢٧٣٠	١٤١٢٤
٩	ڕەوانگە	٢٣٦٣	١٢٠٦٤
١٠	شاریا	٢٤٨٠	١٢٨٨٣
١١	مامليان	١٧٣	٨٦٠
١٢	داودیە	٤٣٢	٢١٥٢

١٣	ئیسیان	٢٤٢٧	١٢٢٩٢
١٤	مامرەشان	١٥٦٥	٧٥٨٩
١٥	شێخان	٦٧١	٣٣٠٦
کۆی گشتی		٢٦،٣٩٣	١٣٢،٠١٢

ژمارەی پەنابەران لە هەرێمی کوردستان تا ڕێکەوتی تەمموزی ٢٠٢٣			
ژ	ناوی کەمپ	خێزان	تاکە کەس
١	دۆمیزا	٦١٣٠	٢٩١٩٩
٢	دۆمیز٢	٢٠٨٦	١٠٠٨٨
٣	گاویلان	٢٠٣٥	٩٦٥٧
٤	بەردەڕەش	٧٣٣	٣٣١٧
٥	ئاکرێ	٢٢٦	٩٦٤
کۆی گشتی		١١،٢١٠	٥٣،٢٢٥

<u>پێشکەش کردنی خزمەتگوزاری بۆ کەمپەکان:</u>

- لە بارەی خزمەتگوزارییەوە نزیکەی (٨٠%)ی ئەو خزمەتگوزاریانەی پێشکەش بە ئاوارە و پەنابەران کراوە لەسەر بودجەی حکومەتی هەرێمی کوردستان دابینکراوە هەروەها ڕێکخراوە ناوخۆییەکان بەردەوامن لە پێشکەشکردنی هاوکاری بەم شێوەیە:
- لەکۆی (٩٦٥) کارمەندی دەزگای خێرخوازی بارزانی (١١٩) کارمەندی پەنابەر و (١٧٠) کارمەندی ئاوارە لە دەزگاکەدا کار دەکەن.
- دەزگای خێرخوازی بارزانی ئیدارەی (٣٠) کەمپ دەکات و (٦٧٢٩٤١) کەس لە خزمەتگوزارییەکانیان سوودمەند دەبن.
- کەمپی حەسەن شام کە نزیکەی (٣٠.٠٠٠) ئاوارەی تێدا نیشتەجێیە لە گەرمترین کاتەکانی هاویندا تەنها چوار سەعات کارەبای هەبووە کە لەلایەن دەزگای خێرخوازی بارزانی بە هاوکاری ڕێکخراوەکان بۆیان دابینکرابوو.
- کاتی هاتنی بە لێشاوی ئاوارەکان بۆ هەرێمی کوردستان لە سەرەتای ساڵی ٢٠١٤ ەوە هەرێم لە دۆخێکی خراپدابوو لە ڕووی خزمەتگوزاری کارەبادا.
- دابینکردنی کارەبا کاتی پێویستە و کارێکی ئاسان نییە و پێویستی بە دانانی تۆڕی کارەبا هەیە کە ئەمەش گوژمە و تێچوویەکی زۆری دارایی پێویستە.

- ➢ بڕی ١٠٠ مێگاوات کارەبا لە ساڵی ٢٠١٤ ەوە بۆ کەمپی ئاوارەکان دابینکرا کە بەبەراورد بەو قەیرانانەی کە ڕوویان لە هەرێم کرد بڕێکی باشبوو.
- ➢ لە ساڵی ٢٠١٤ تاکو ٢٠٢٢ بڕی کرێی پسولەی کارەبا کە بۆ ئاوارەکان سەرفکراوە نزیکەی ٨ ملیۆن دۆلارە و خەرجییەکەشی دەکەوێتە ئەستۆی حکومەتی هەرێم.

<u>کوردانی ئێزیدی ئاوارە بوو:</u>

- ➢ تا ئێستا ٣٥ کەمپی ئاوارە و پەنابەران بوونیان هەیە، کە ١٠ لەوانە کەمپی پەنابەرانن و ٢٥ کەمپیش تایبەتە بە ئاوارەکان، لەوانەش ١٤ کەمپ تایبەتە بە ئاوارەکانی کوردانی ئێزیدی.
- ➢ لە ساڵی ٢٠١٤ زیاتر لە (٤٦٠.٠٠٠) ئێزیدی ئاوارەی هەرێمی کوردستان بوون، تا ساڵی ٢٠١٦ نزیکەی سەد هەزار کەس کۆچیان کرد بۆ دەرەوەی وڵات، ئێستا ژمارەی ئەوانەی کە کۆچیان کردووە گەیشتۆتە سەد و شەست هەزار کەس. بە گشتی ڕێژەی کۆچکردنی ئێزیدییەکان تاکو ساڵی ٢٠٢٣ دەگاتە (٢٠٠.٠٠٠) کەس واتە نزیکەی(٥٠%)ی ئێزیدییەکان، ئەمەش مەترسی گۆڕینی دیمۆگرافی ناوچەکانیان لێدەکەوێتەوە.
- ➢ ڕێژەی ٥٠% ی ئاوارەکان لەبەر هۆکاری ئەمنی ناگەڕێنەوە زێدی خۆیان و ٣٠% بەهۆی نەبوونی خزمەتگوزاری و ٢٠% یش ئەوانەی لە هەرێم دادگایی کراون و ماوەی سزاکانیان بەسەر بردووە، کاتێک دەگەڕینەوە شوێنەکانیان دووبارە دەستگیر دەکرێنەوە بەتۆمەتی ئەوەی کە پێشتر پشتگیریان لە داعش کردووە.

لەبارەی دابینکردنی خزمەتگوزاری بۆ کەمپەکانی ئاوارە و پەنابەران کە ئەمە لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی سەربەخۆی مافەکانی مرۆڤدا باسکراوە و تێبینیان هەیە، بەپێویستی دەزانین بەکورتی دیارترین ئەو خزمەتگوزاریانە بخەینەڕوو بەتایبەتی لەڕووی ڕەوشی پەروەردە و ڕەوشی تەندروستییەوە:

<u>دەستەبەرکردنی دەرفەتی خوێندن بۆ ئاوارە و پەنابەران:</u>

لەبارەی ڕەوشی خوێندنی ئاوارەکان قوتابییەکانیان لە قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان وەرگیراون بۆ ئەم مەبەستەش (١٣٨) قوتابخانە بۆ ئاوارەکان و(٥٤) قوتابخانە بۆ پەنابەران لە هەرێمی کوردستان تەرخان کراوە ژمارەی قوتابیانیان (٣٣٥٨٤) قوتابییە، جگە لە مامۆستایانی میلاکی سەر بە وەزارەت (١٢٥٢) مامۆستای سووری لەم قوتابخانانە وانە دەڵێنەوە. بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢٢ - ٢٠٢٣) وەزارەتی پەروەردە بە فەرمانێکی وەزاری هەستاوە بە پەیڕەوکردنی سیاسەتی تێکەڵکردنی قوتابیانی کۆچبەری سووری لە ناو قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان، هەروەها ئاوارە و پەنابەران لە زانکۆ و پەیمانگا حکومی و تایبەتەکان هاوشانی قوتابیانی هەرێمی کوردستان وەردەگیرێن و بەشە ناوخۆییەکان خزمەتگوزارییە سەرەکییەکانیان بۆ دابینکراوە وەک شوێنی حەوانەوە و ئاوەڕۆ و شوێنە سەلامەتەکان بۆ خوێندن.

- له سەرەتای هاتنی شەپۆلی ئاوارە و پەنابەران لە زۆر قوتابخانە دەوامی ئێزافی کرایەوە بە زمانی عەرەبی کە (٥٨%)ی پەنابەران و (٩١%)ی ئاوارەکان سوودیان لەو دەوامە وەرگرتووە.
- قوتابییە ئاوارەکان لە قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان وەرگیراون بۆ ئەم مەبەستەش (١٣٨) بۆ ئاوارەکان و(٥٤) قوتابخانە بۆ پەنابەران لە هەرێمی کوردستان تەرخان کراوە ژمارەی قوتابیانیان (٣٣٥٨٤) قوتابییە، جگە لە مامۆستایانی میلاکی سەر بە وەزارەت (١٢٥٢) مامۆستای سووری لەم قوتابخانانە وانە دەڵێنەوە، بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢٢ - ٢٠٢٣) وەزارەتی پەروەردە بە فەرمانێکی وەزاری هەستاوە بە پەیڕەوکردنی سیاسەتی تێکەڵکردنی قوتابیانی کۆچبەری سووری لە ناو قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان.
- ئاوارە و پەنابەران لە زانکۆ و پەیمانگا حکومی و تایبەتەکان هاوشانی قوتابیانی هەرێمی کوردستان وەردەگیرێن، هەروەها بەشە ناوخۆییەکان خزمەتگوزارییە سەرەکییەکانیان بۆ دابینکراوە وەک شوێنی حەوانەوە و ئاوەڕۆ و شوێنە سەلامەتەکان بۆ خوێندن.
- کارئاسانی تەواوی کراوە بۆ وەرگرتنی خوێندکاران و قوتابیانی کەرکوک و ناوچە دابڕێندراوەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێمی کوردستان، بەتایبەت ئەو قوتابیانەی لە قوتابخانە کوردییەکان دەخوێنن، بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢١-٢٠٢٢) زیاتر لە (١١٦٠) قوتابی کارئاسانیان بۆ پێشکەش کرا.

<u>خزمەتگوزاری تەندروستی لە کەمپەکان:</u>

لە گشت کەمپەکان بنکەی تەندروستی هەیە بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوە ناحکومییەکان کە خزمەتگوزاری تەندروستی لە گشت بوارەکان پێشکەش دەکات، دەرمانەکانیش لەلایەن وەزارەتی تەندروستی دابین دەکرێت، هەروەها خول دەکرێتەوە بۆ پزیشکان و ستافەکان دەربارەی بۆشایی تەندروستی دەروونی و یەکسانی جێندەری.

تیمی گەڕۆك لەگشت کەمپەکان دابینکراوە بۆ پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی وەک گەیاندنی فریاگوزاری سەرەتایی بۆ ڕووداوە لە ناکاوەکان، ناردنی تیمی پزیشکی و ئەمبولانس و پێداویستییەکان، پێشکەشکردنی ڕێنمایی و خزمەتگوزاری تەندروستی دەروونی، هەروەها ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان هاوکاری و کارئاسانی دەکەن بۆ هێنانی دەرمان و پێداویستی پزیشکییەکان بۆ کەمپەکانی ئاوارە ناوخۆییەکان و کەمپی پەنابەران.

لەلایەکی دیکەوە چارەسەری دەروونی بۆ ژمارەیەکی زۆر لە ئاوارە و پەنابەران کراوە و حکومەتی هەرێمی کوردستان گرنگیەکی زۆری بە تەندروستی دەروونی ئاوارەکان بە گشتی و ئافرەتە ئێزیدیە ڕزگاربووەکان بەتایبەتی داوە، چونکە ئەم ئافرەتانە دووچاری کۆیلایەتی و دەستدرێژی سێکسی و جەستەیی بوونەتەوە ئەمەش کاریگەری دەروونی زۆری لەسەریان هەبووە و پێویستیان بە چاودێرییەکی تەندروستی چڕ هەبووە. سەنتەرێکی چارەسەری جەستەیی و دەروونی تایبەت بە ئافرەتە ڕزگاربووەکان لە دهۆک دامەزراوە و چەندین پزیشک وپسپۆڕی دەروونی لە دەرەوە هاتوون بە هاوکاری پزیشکە دەروونییەکانی ناوخۆیی خۆبەخش لەم سەنتەرەدا کار دەکەن. ڕۆژانە نزیکەی (٢٠) ئافرەتی

ڕزگاربووی دەستی داعش سەردانی دەکەن، هەروەها بەردەوام پزیشکی تایبەتی ئافرەتان و دەروونی سەردانی ئافرەتە ئێزیدییەکان و ڕزگارکراوەکانیان کردووە کە لە کەمپەکانی دهۆک نیشتەجێن ئەمەش سوودێکی زۆری هەبوو لەڕووی دەروونییەوە، چونکە پزیشکان و پسپۆران لە نزیکەوە ئاگاداری باری تەندروستی و ئەو داڕووخانە دەروونییەوە بوون کە تووشی هاتبوون.

نەهێشتنی بازرگانیکردن بە مرۆڤ

بازرگانیکردن بە مرۆڤەوە سەرجەم جۆرەکانی قۆستنەوەی جنسی دەگرێتەوە لەگەڵ بەشدارپێکردن لە کاری لەشفرۆشی، بە کۆیلەکردن و کارپێکردنی بە زۆرەملێ، و بازرگانیکردن بە ئەندامانی لەشی مرۆڤ و ناچارکردن بە خزمەتپێکردن، وسواڵکردن و مومارەسەی هاوشێوەی بە کۆیلەکردن.

دامودەزگا پەیوەندیدارەکان لە حکومەتی هەرێم بە بەردەوامی کار دەکات لەگەڵ لیژنەی ناوەندی بەرەنگاربوونەوەی بازرگانیکردن بە مرۆڤ کە لە لایەنی حکومەتی ئیتیحادی پێکهاتووە، سەرەڕای لێکۆڵینەوەی خێرا و بێلایەنانە ئەنجام دەدات لەگەڵ ئەو کەسانەی کە ئەم تاوانانەیان ئەنجام داوە. لەم دواییەدا هەوڵەکان چڕ کراونەتەوە بۆ ئەوەی ناوەندە تایبەتمەندەکانی داڵدەدان زیادبکرێت و قوربانییەکان ئامادەبکرێنەوە لە رووی دەروونی و جەستەیی بۆ دوبارە دەستکردنەوە بە ژیانێکی ئاسایی.

ڕێوشوێن و میکانیزمی بەدواداچوون لە بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان:

- بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان ئەندامە لە لێژنەی ناوەندی حکومەتی ئیتیحادی، بەڕێوەبەرایەتییەکە (٢) بەش لەخۆ گرتووە ئەوانیش بەشی بەرەنگاربوونەوەی بازرگانی کردن بە مرۆڤ و بەشی (لێکۆڵینەوە لە تاوانی سپیکردنەوە پارە و پارەدارکردنی تیرۆر). لە ئێستادا (٨) نووسینگەی هەیە لە پارێزگاکانی هەولێر، دهۆک، هەڵەبجە، سلێمانی، گەرمیان، راپەڕین، سۆران و زاخۆ.
- بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان ژمارەی تەلەفۆنی تایبەت بۆ نووسینگەکەیان تەرخان کردووە بۆ ئەم کارە، هەروەها ئەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتی و ناوخۆییانەی کە هاوبەشن هێڵی پەیوەندی تایبەتیان هەیە.
- وەزارەتی ناوخۆ یاداشتی لێکتێگەیشتنی لەگەڵ ڕێکخراوی (سید فاوندەیشنی نێودەوڵەتی) واژوو کردووە لە ساڵانی (٢٠١٩-٢٠٢٠-٢٠٢١-٢٠٢٢) بۆ مەبەستی حەواندنەوەی قوربانیان لە داڵدەی (ستێپس) کە سەر بە ڕێکخراوی ناوبراوە.
- بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان هەماهەنگی لەگەڵ چەندین ڕێکخراوی ناحکوومی کردووە وەك ڕێکخراوی (المصیر) لە بەغدا بۆ مەبەستی پێشکەش کردنی ڕاوێژ وهاوکاری بۆقوربانیانی بازرگانی کردن بە مرۆڤ.
- بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان ساڵانە بەشێوەیەکی وەرزی هەڵدەستن بە ئامادەکردنی داتاو ئامار لە سەر تاوانی بازرگانی کردن بە مرۆڤ بەڵام لە بەر ئەوەی دۆسیەکان نهێنین بۆ ئەوەی بگەن بە کەسانی تاوانکار ئەو داتا و ئامارانە بڵاو ناکرێتەوە.
- پێشتر لە هەرێمی کوردستان پۆلیسی کۆمەڵگەیی هەبوو، دواتر گۆڕا بۆ بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕووبەڕووبوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان کە لە دوو بەش پێکدێت: نەهێشتنی بازرگانی کردن بە مرۆڤ و سپی کردنەوە پارە و هەردوو تاوانەکەش بەیەکەوە گرێدراون.

- ئەنجامدانی چەند خولێک بۆ کارمەندانی نشینگە (الاقامة)ەکان بۆ مەبەستی ڕاهێنان و بەرزکردنەوەی تواناکانیان لە ڕووبەڕووبوونەوەی بازرگانی کردن بە مرۆڤ، لەم خولانەدا کە (٥) مانگی خایاند نزیکەی (٤٠) کارمەند بەشدار بوون.
- کرێکارانی بیانی چاودێری دەکرێن، لە (٤٠) ڕۆژ جارێک بەدواداچوونیان بۆ دەکرێت و پێویستە لە ماوەی (٣٠) ڕۆژدا چارەنووسیان دیار بێت.

<u>جۆرەکانی بازرگانیکردن بەمرۆڤ لە هەرێمی کوردستان</u>

<u>گواستنەوەی مرۆڤ لەرێگای قاچاغ</u>

بەهۆی خراپی بارودۆخی ئەمنی چەند وڵاتێک لەدەوروبەری هەرێمی کوردستان بەتایبەتی لە سووریا چەندین باندی قاچاغچی بردنی مرۆڤ بۆ وڵاتانی ئەوروپا پەیدا بوون، ئەمانە پەنابەرە سووریەکانی نیشتەجێی هەرێمی کوردستان یان نیشتەجێی وڵاتی سووریا بەقاچاغ دەبەن بۆ ئەوروپا لە ڕێگای هەرێمی کوردستان و تورکیا، حکومەتی هەرێم لە هەوڵی بەردەوامدایە بۆ دەستگیرکردنی قاچاغچییەکان بۆ نموونە، دەستگیرکردنی قاچاغچییەکی بەڕەگەز سووری لە هەولێر کە کاری بە قاچاغ بردنی نزیکەی (٣٥) سووری دانیشتووی کەمپی پەنابەران لەهەرێمی کوردستان ئەنجامدابوو کە بەڤیزا هێنرابوون بۆ هەرێم بەمەبەستی سەردانی خزم و کەسیان، هەروەها دەستگیرکردنی کەسێکی بەڕەگەز تورک بەناوی (س. ع. ح) کە کاری بەقاچاغبردنی مرۆڤی کردووە لەشاری سلێمانی و چەندین هاوڵاتی سووری بەقاچاغ بردووە بۆ وڵاتی تورکیا. گشت ئەو کەسانەی کە بە نیازن بە قاچاغی لە ڕێگای هەرێمەوە بڕۆن، کە لە خاڵە سنوورییەکان هەرێمی کوردستان لەگەڵ وڵاتانی دەوروبەر دەستگیر دەکرێن دوای لێکۆڵینەوە گەڕێندراونەتەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان.

<u>کارپێکردنی کرێکاران</u>

چەندین سکاڵا لە هۆبەکانی لێکۆڵینەوە لەبازرگانیکردن بەمرۆڤ تۆمار کراون لەسەر کارپێکردنی کرێکاری بیانی و نەدانی مووچەکەی لەلایەن خاوەن کارەکەی، بۆ نموونە هاوڵاتی بیانی بەڕەگەز (نیپاڵی) بەناوی (L.T) سکاڵای هەبوو لەدژی خاوەن ماڵ بەناوی (ش.ب) لەبەر ئەوەی مووچەی مانگانەی پێنەدابوو، سکاڵای بەپێی ماددەی (٢٤٠) لەسەر تۆمار کرد، دوای وەرگرتنەوەی مووچەکانی، بەهاوکاری ڕێکخراوی (ئای ئۆ ئێم) گەڕایەوە وڵاتی خۆی.

کارپێکردنی کرێکاران بەبێ هەبوونی کارتی نشینگە و مۆڵەتی کارکردن: یەکێک لەو کێشە سەرەکیانەی ڕووبەڕووی لێژنەکان بۆتەوە کارپێکردنی کرێکاری بیانییە بەبێ هەبوونی بەڵگەنامەی یاسایی لەلایەن ئەو کۆمپانیانەی کە ئەم کەسە بیانیانەی هێناوە بەتایبەتی کۆمپانیای هێنانی دەستی کاری بیانی بۆ خۆدزینەوە بووە لەدانی باج و رسومات و دستەبەرکردنی کرێکاری بیانی و بەئاسانی فرۆشتنەوەیان بەلایەنی ترەوە، هەروەها کەمی یاسای پێبژاردن کە تەنها بڕێکی زۆرکەم سزا دەدرا جا بۆ ماوەی چەند بمێنێتەوە، بەڵام ئەم یاسایە ئێستا توندترکراوە وە ئەم دیاردەیە زۆر کەمبووە.

<u>بازرگانیکردن بە ئافرەت بەمەبەستی کاری سێکسی</u>

چەندین حاڵەتی بەکارهێنانی ئافرەت بەمەبەستی کاری سێکسی لە بنکەکانی نەهێشتنی تاوان و هۆبەکانی بازرگانیکردن بەمرۆڤ تۆمارکراون و تاوانباران دەستگیرکراون و بەپێی یاسای (قانون مكافحة البغاء) ژمارە ٤ی ساڵی ١٩٨٨ ڕێکاری یاساییان بەرامبەر

وەرگیراوە و زۆربەی ئەو حاڵەتانەی تۆمارکراون تاوانبار و ئەو ئافرەتەی بازرگانی پێکراوە لە ناوچەکانی دیکەی عێراق و سووریا هاتوونەتە هەرێمی کوردستان بۆ نموونە: تۆمەتباران بەناوەکانی (ش.م.ڤع.ص) بەپێی ماددەی ٣ی یاساکە لە هەولێر دەستگیر کران لەبەر ئەوەی هەستاون بە بازرگانیکردن بەئافرەتێک بەناوی (ن.ک) بۆ مەبەستی کاری سێکسی.

<u>سواڵکردنی منداڵان</u>

چەندین منداڵ لەلایەن چەند کەسێکەوە بەمەبەستی سواڵپێکردن لەسەر شەقامەکاندا بەکارهاتوون کە تەمەنیان لەنێوان (٨ تا ١٢) ساڵان بووە کە هەندێکیان خانەوادەی خودی منداڵەکان بوون و هەندێک لەو منداڵانە پەنابەری سووری و ئاوارەی عێراقی تێدایە، ئەو کەسانە دەستگیر کراون لەلایەن دەزگا پەیوەندیدارەکان رێکاری یاسایی بەرامبەر ئەو تۆمەتبارانە وەرگیراوە کە ئەم منداڵانەیان بەکارهێناوە. ژمارەی ئەو منداڵانەی کە لەتۆمارەکانی بنکەکانی پۆلیسی نەوجەوانان لە هەرێمی کوردستان تۆمارکراون گەیشتووەتە (٧٨٦) منداڵ کە تەمەنیان لە خوار (١٨) ساڵە.

سەبارەت بە هەنگاوەکانی حکومەت بۆ پارێزگاری کردن لەو منداڵانەی کە خێزانەکانیان تووشی پەرتەوازەیی دەبن، دادگا چارەنووسیان دیاری دەکات کە ئایا لای باوک بمێننەوە یا دایک و دیاریکردنی خەرجیان لە ئەستۆی کێ دەبێت. لەکاتێکدا لای کەسیان نەمێنێتەوە لە لەخانەی نەوجەوانانی کوڕان یا کچان شوێنیان بۆ دابین دەکرێت. ئەگەر ئەو منداڵانە لە تەمەنی خوێندن بوون بەردەوام دەبن لە خوێندنەکەیان تا تەمەنی ١٨ ساڵی.

<u>ڕاسپاردە نێودەوڵەتییەکان تایبەت بە نەهێشتنی بازرگانیکردن بە مرۆڤ</u>

چەندین ڕاسپاردە ئاراستەی هەرێمی کوردستان کراون سەبارەت بە بابەتی بازرگانیکردن بە مرۆڤ، هەرێمی کوردستان لەم لایەنەوە لە چوارچێوەی پلانی هەرێمی بۆ مافەکانی مرۆڤ پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینیوە و ڕێژەی ڕاسپاردە جێبەجێکراوەکان بەرزبۆتەوە. ژمارەی کەیسەکانی بازرگانیکردن بە مرۆڤ کە بەدواداچوونیان بۆ کراوە لە لایەن دادگاکانەوە لە نێوان ساڵی ٢٠٢٢-٢٠٢٣:

- (٢٣) کەیسی کاری زۆرەملێ.
- (١٤) کەیسی بازرگانیکردن بە سێکسەوە.
- (٥٤) کەیسی بازرگانیکردن بە ئەندامەکانی جەستە.
- (٣) کەیسی بازرگانیکردن بە منداڵان.
- (١٥) کەیسی بازرگانیکردن بە کەسانی خوار تەمەنی ١٨ ساڵەوە.
- (٢٠) کەیسی قاچاخچێتی، (٩) کەیسی بەکارهێنانی کەسەکان وەک سواڵکەر.
- دوایین ئاماری بەرەنگاربوونەوەی دیاردەی بازرگانیکردن بە مرۆڤ وئەو ڕێوشوێنانە کە گیراوەتە بەر بەرامبەر بە کۆمپانیاکان:
- (١٧٢) کۆمپانیا خراونەتە لیستی ڕەشەوە.
- (٩٣) کۆمپانیا بەهۆی ناچالاکییەوە ڕاگیراون.
- (١٥٧) کۆمپانیا لەسەر بنەمای فەرمانی دادگا داخراون.

- (٩٩٨) کۆمپانیا لەژێر چاودێریدان.
- (٥٣٤) کۆمپانیا لەژێر لێکۆڵینەوەی دادوەریدان.

لەلایەکی دیکەوە لەبارەی بازرگانیکردن بە مرۆڤ و تاوانە ڕێکخراوەکان، لەم دواییانەدا گۆڕانکاری بەرچاو لەناو دامودەزگاکانی حکومەت و دادگاکاندا ئەنجامدراوە کە لایەنی پەیوەندیدارن و بەرپرسیارن لە چارەسەرکردنی ئەم بابەتە. بە تایبەتی بەڕێوەبەرایەتی بەرەنگاربوونەوەی بازرگانیکردن بە مرۆڤەوە فراوانکردنێکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە بۆ ئەوەی بوارەکانی فراوانتری بەرەنگاربوونەوەی تاوانە ڕێکخراوەکان بگرێتەوە. لەم چوارچێوەی فراوانکراوەدا دوو بەشی تایبەتمەند زیادکراوە لە بەڕیوەبەرایەتییەکە.

یەکەم: بەشی تایبەتە بە بەرەنگاربوونەوەی بازرگانیکردن بە مرۆڤ و قاچاخچێتی مرۆڤ، کە کار دەکات بۆ مەبەستی ڕێگریکردن لە بازرگانیکردن و بە قاچاغبردنی مرۆڤ و کاریگەری باشی هەبووە لەم لایەنە. دووەم: ئەو بەشەی کە تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە تاوانەکانی پەیوەست بە سپیکردنەوەی پارە، کە ئەمەش وەک سەرچاوەیەکە بۆ دابینکردنی سەرچاوە داراییەکان بۆ دیرۆریستان.

جگە لەم هەنگاوانەی حکومەت و پەرەپێدانی دامەزراندنی بەشی تایبەتمەند هەنگاوی تریشی ناوە بۆ دەستڕاگەیشتن بە زانیاری لە دەرەوە، لەمبارەیەوە بڕیار دراوە بۆ دامەزراندنی دوو نووسینگەی نوێ تایبەت بە بەدواداچوون بۆ هەوڵەکانی دژە بازرگانیکردن، کە ئەمەش لە ئیدارەکانی زاخۆ و سۆران دامەزراون بۆ ئەم مەبەستە، ئەم فەرمانگانە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە ڕێگریکردن لە بازرگانیکردن بە مرۆڤ. ئەم هەنگاوانەی حکومەت جەخت لەسەر پابەندبوونی حکومەتی هەرێم دەکەنەوە بۆ بەرەنگاربوونەوە و ڕێگریکردن لە بابەتی بازرگانیکردن بە مرۆڤ.

ماددە هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقلییەکان

ئامارەکانی بەکارهێنان و بازرگانیکردن بە ماددە هۆشبەرەکان ئەوە دەردەخەن کە لەماوەی داهاتوودا ڕووبەڕووی کێشەی زیاتر دەبیینەوە لەم بوارەدا وپێویستە هەوڵەکانی حکومەت بخرێنەگەڕ بۆ بنبڕکردنی ماددە هۆشبەرەکان، ئاماژەکانیش ئەوە پێشاندەدەن کە عێراق بەگشتی بووەتە بازاڕی ساخکردنەوەی ماددە هۆشبەرەکان و کاریگەرە خراپەکانی دەرکەوتووە لەسەر مێرمندالان و گەنجان ئەوان بوونەتە قوربانیی سەرەکی. هەرچەندە لە عێراق و هەرێمی کوردستان یاسای توند و بەڕێوبەرایەتیی سەربەخۆ هەن بۆ نەهێشتنی ماددە هۆشبەرەکان، بەڵام نەیانتوانیوە ڕێگریی لە بڵاوبوونەوەی خێرای ماددە هۆشبەرەکان بکەن.

هەرێمی کوردستان لەم بوارەدا دەستیکردووە بە هەنگاونان و لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی ماددە هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقلییەکانی دامەزراندووە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە و تەشەنەسەندنی ئەم پەتایە کە بەرۆکی جیهانی گرتووە. ئەم لیژنەیە لەوەرزی یەکەمی ئەمساڵدا چەندین کۆبوونەوەی ئەنجامداوە لە بەرواری ٢٠٢٣/١/١٠ و ٢٠٢٣/٢/١٦ و٢٠٢٣/٥/٩ و ٢٠٢٣/٦/٦ و ٢٤/ ٧/ ٢٠٢٣، ئەم کۆبوونەوانە بۆ مەبەستی هەنگاونان و ڕووبەڕوو بوونەوەی ماددە هۆشبەرەکانە، حکومەتی هەرێم لە ڕێگەی پلانی هەرێمییەوە پرسی ماددە هۆشبەرەکان لە ئەولەویات دادەنێت و کار دەکات بۆ دامەزراندنی چەند سەنتەرێک بۆ دووبارە شیاندنەوەی قوربانیان و ئالودەبووان بە ماددە هۆشبەرەکان

بۆ مەبەستی هەماهەنگیکردن لەگەڵ لایەنە نێودەوڵەتییەکان لەبارەی مادده هۆشبەرەکان چەندین هەنگاو نراوە، لە ئەنجامدانی وۆرکشۆپی تایبەت بۆ بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقڵییەکان، بەشێک لە وڵاتان بەپیر داواکارییەکانی حکومەتی هەرێمەوە هاتوون لەوانەش قونسڵخانەی گشتی ئۆردن ڕەزامەندی پێشنداوە بۆ مەشقپێکردنی ٤٠ کەس لە کارمەندانی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بۆ ماوەی ٢٠ ڕۆژ لە یەکێک لە سەنتەرەکانی شیاندنەوە لە وڵاتی ئوردن، هەروەها لە ڕێگەی وەزارەتی پلاندانانیش داوا لە قونسڵخانەی کۆریای باشور و ڕێکخراوی کۆیکا کراوە بۆ هاوکاریکردن و چەندین پرۆپۆزەل پێشکێش کراوە لەمبارەیەوە.

هەر لەم ڕووەوە سەبارەت بە ئەو کۆمەکانەی کە لەلایەن وڵاتانەوە دابینکراوە بۆ هەرێمی کوردستان دەربارەی بابەتی بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەرەکان، لەم دواییەدا لە شارۆچکەی شەقڵاوە دوو قوتابخانە و بنکەیەکی تەندروستی لەلایەن شانشینی یەکگرتووی ئیماڕاتەوە ڕادەستی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و وەزارەتی پەروەردە کرا، لای خۆیانەوەش کونسوڵی گشتی ئیماڕات ڕەزامەندی دەربڕیوە بۆ نۆژەنکردنەوەی باڵەخانەکان بەڵام واپێدەچێت ئەم پرۆسەیە درێژە بکێشێت بەپێی خەملاندنی هەندەسی و ڕۆتینیاتی ئیداری.

هەرێمی کوردستان لە کاتی ئێستادا بووەتە بەشێک لەو بازارە نوێیە، لەلایەن هاوتا نیشتمانی و بیانیەکانەوەش پرسی ماددەی هۆشبەر وەک پێویست گرنگی پێنەدراوە. بۆ خستنەڕووی چەند وێنەیەکی خێرا سەبارەت بە دۆخی نالەباری ئاڵوودەبووان بە ماددەی هۆشبەر لە زیندانەکانی هەرێمی کوردستان لە ئێستادا زیاتر لە هەزار زیندانی لە دامەزراوە چاکسازییەکان هەن کە تەنها بەهۆی بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکانەوە سزایان بەسەردا سەپێنراوە. بەپێی زانیاری دامودەزگا پەیوەندیدارەکان بەکارهێنەران و بازرگانانی مادده هۆشبەرەکان زیاتر لە ٥٠٪ی دانیشتوانی زیندانەکان پێکدەهێنن.

<u>یاسای بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەر و کارتێکەرە عەقڵییەکان لە هەرێمی کوردستان:</u>

پاڵپشت بەو یاساکارییەی پەرلەمانی کوردستان لە دانیشتنی ئاسایی ژمارە (٣) ڕۆژی ٢٠٢٠/٩/٨ کردوویەتی بڕیاردرا بە دەرکردنی یاسای ژمارە (١) ساڵی ٢٠٢٠ یاسای بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەر و کارتێکەرە عەقڵییەکان لە هەرێمی کوردستان و واپێدەچێت هەنگاوی زیاتر پێویستە بۆ جێبەجێ کردنی یاسایەکە و ئەو ڕێکارانە کە پەیوەندیدارە لە ڕووی کردارییەوە، بە پێی زانیاریەکانی لایەنی پەیوەندیدار تاکو ئێستا ناوەڕۆکی یاساکە بە تەواوەتی جێ بە جێ نەکراوە.

ڕێژەی بەکارهێنەرانی ماددەی هۆشبەر بۆ ساڵی ٢٠٢٢، بەم شێوەیە :

- (٥٪) ئافرەتن
- (١٥٪) خواری تەمەنی ٢٥ساڵ
- (٨٠٪) سەرووی تەمەنی ٢٥ ساڵ
- تا ئێستا هیچ سەرژمێریەک نەکراوە و نازانرێت ڕێژەی ئاڵوودەبووان بە ماددەی هۆشبەر لە هەرێمی کوردستاندا بە گشتی چەندە.
- ئەو تۆمەتبارانەی دەستگیرکراون:
- کۆی گشتی بازرگان و ئاڵوودەبووانی ماددەی هۆشبەر لە ساڵی ٢٠٢٢ کە دەستگیر کراون و دراونەتە دادگا (٢١٩٢) تۆمەتبارن.

- له کۆی دەستگیرکراوان (٣٠٤) تۆمەتبار بازرگانی ماددەی هۆشبەرن.
- ئەو تۆمەتبارانەی کە لەلایەن دادگا سزادراون ژمارەیان (١٢٦٦) تۆمەتبارن.
- ئەو تۆمەتبارانەی کە بە دەستەبەری ئازادکراون لە لایەن دادگاوە ژمارەیان (٥٥٣) تۆمەتبارن.
- ئەو تۆمەتبارانەی کە لە دوای تەواوکردنی سزای یاساییان لەلایەن دادگاوە ئازادکراون ژمارەیان (٤٧٤) تۆمەتبارن.
- ئەو تۆمەتبارانەی کە سنوور بەدەرکراون ژمارەیان (١٦٣)تۆمەتبارن.
- ژمارەی تۆمەتبارانی بیانی لە هەرێمی کوردستان (٨٢) تۆمەتبارن، (٣٠) تۆمەتباریان بازرگانن و (٥٢) تۆمەتباریش بەکارهێنەرن.
- کۆی گشتی ئاماری چاکسازییەکان لە هەرێمی کوردستان لە هەرسێ پارێزگای هەولێر، دهۆک و سلێمانی بریتییە لە (١،٢٢٣) کەسن بە سزادراوان و ڕاگیراوان تا مانگی شوباتی ٢٠٢٤.
- کۆی گشتی ئاماری سزادراوان و ڕاگیراوان لە هەرسێ پارێزگای هەرێمی کوردستان (٥،٥١٣) .
- ژمارەی ئەو باندانەی کە دەستگیرکراون (١٠٧) باندن.
- هیچ زانیاریەک تۆمار نەکراوە سەبارەت بەوەی کە ئایا تا ئێستا بەرپرسی باڵا و کەسانی دیاری ناو کۆمەڵگا تێوەگلاون لە بازرگانیکردن بە ماددەی هۆشبەر.
- داتاو زانیاری توندوتیژی کە لە ئەنجامی ئاڵوودەبوون بە مادەی هۆشبەرەوە ڕوویداوە،(٣٠٠٠) توندوتێژی هەبووە لە ئەنجامی ئاڵوودەبوون بە ماددەی هۆشبەر بۆ نمونە چەندین کارمەندو ئەفسەرمان بریندار بوونە و ئاڵوودەبوان توندوتیژیان بەرامبەر ئەندامانی خێزانەکانیان کردووە.
- کۆی گشتی ئەو بڕە ماددە هۆشبەرانەی دەستی بەسەرداگیراوە (٢٣٢،٤٩٣،٥) کیلۆگرام.
- کۆی گشتی بڕی دەرمانی پزیشکی هۆشبەری دەست بەسەرداگیراو(٩٣٧،٢٥٠) کیلۆگرام حەبی فەلی هۆشبەر و (١٦٥٧) شیت و (٥) دانە حەب.
- کۆی گشتی تۆمەتبارانی دەستگیرکراو (٧٣٧)، کۆی گشتی بەکارهێنەر (٣٣٣)، کۆی گشتی بازرگان (٤٠٤)، کۆی گشتی سزادراوان (٧٥٣)، کۆی گشتی افراج کراوان (٩٢)، کۆی گشتی ئازادکراو بەدەستەبەری (٥٢١)، کۆی گشتی سەرجەم تۆمەتباران (٣،٠٥٢) کە (٢١٢) تۆمەتبار سزای خۆیان تەواو کردوە و ئازاد کراون. کۆی گشتی بڕی ماددەی هۆشبەری دەست بەسەرداگیراو (١٠٧،٤٧٨) کیلۆگرام، بڕی حەبی هۆشبەری دەست بەسەرداگیراو (٢٨٩٥٨) شیت و دانە.
- ئاماری بەڕێوەبەرایەتی نەهێشتنی ماددە هۆشبەرەکان دەزگای ئاسایشی سلێمانی لە ٢٠٢٤/١/١ تاکو ٢٠٢٤/٥/٣٠ بریتییە لە (٢٦٥) تۆمەتبار کە کاری وردە فرۆشیان کردوە، (٢٧١) تۆمەتبار بەکارهێنەری ماددەی هۆشبەرن و (٦) تاوانبار بە تاوانی بازرگانی کردن دەستگیرکراون. کۆی گشتی (٥٤٢) تۆمەتبارن.

<u>ئەمەی خوارەوە دەقی ڕاپۆرتی لیژنەی تایبەت بە سەنتەری شیاندنەوەو چارەسەری توشبوانی ماددەی هۆشبەرە:</u>

دوای کارابوونی یاسای بەرەنگاربوونەوەی ماددەی هۆشبەرو کارتێکەرە عەقلییەکان پێکهێنانی لیژنەی باڵا وەک کاری پێشینەیی بڕیاردرا کار لەسەر کردنەوەی سەنتەری شیاندنەوەو چارەسەر بۆ توشبووانی ماددەی هۆشبەر بکرێت.

بە هۆی ئەوەی کە وەزارەتی کارو کاروباری کۆمەڵایەتی تایبەت بە کردنەوەی ئەو سەنتەرە لیژنەی باڵا بە بەردەوامی داوای کردووە کە وەزارەتی کار پەلە بکات لە دیاریکردنی شوێنێک وەک سەنتەری چارەسەری، وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی بە نوسراوی (٤٤٦)

له ٢٠٢٢/٤/٢٦ داوایان له سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران کرد کە ڕەزامەندی بفەرموون بە دابینکردنی گوژمەیەک بە مەبەستی دروستکردنی سەنتەری شیاندنەوە، بەڕێز سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران بە نوسراویان ژمارە(٣٣٠٧) لە ٢٠٢٢/١٠/١٣ ڕەزامەندی دراوە کە شوێنێک بە کرێ بگیرێت لە هەولێر بە مەبەستی کردنەوەی سەنتەری شیاندنەوەو چارەسەری توشبووان تا دروستکرنی سەنتەرێک، لەسەر ڕاسپاردەی سەرۆک و ئەندامانی لیژنەی باڵا داوا کرا کە بە کرێ گرتنەکە لە ڕێگەی پارێزگای هەولێرەوە ئەنجام بدرێت وەزارەتی کارو کاروبای کۆمەڵایەتی بە نوسراویان ژمارە(٣٢٠٤) لە ٢٠٢٣/٥/١١ داوایان لە پارێزگای هەولێر کردووە بە مەبەستی بەکرێگرتنی شوێنێک و پارێزگا ڕاگەیاندنی کردووە لە ڕێگەی گرێبەستەکانی پارێزگاوە بۆ ئەم مەبەستە وە بە نوسراویان ژمارە (٧٠٣١) لە ٢٠٢٣/٦/٢٦ لیژنەی پێکهاتووە لە وەزارەتی کار بە فەرمانی وەزاری (نهێنی) ژمارە (١٤٩٨) لە ٢٠٢٢/١٢/١١ ڕاپۆرتیان لەسەر هەردوو دەرخستە داوە بە بەڕێز وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتی و پێشنیاریان کردووە کە کۆمەڵگای ئەپارتمانی (دیداری دۆستان) بە کرێ بگیرێت بۆ ئەم مەبەستە بە کرێ مانگانە (٣٧،٠٠٠،٠٠٠) سی و حەوت ملیۆن دینار وە وەزیری کار و کاروباری کۆمەڵایەتی پەسەندی کردووە، بەڵام دوای پەیوەندی تەلەفۆنی لە نێوان بەڕێز وەزیری تەندروستی (سەرۆکی لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی مادده هۆشبەرەکان و کارتێکەرە عەقلییەکان) و وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتی لیژنەیەک ڕاسپاردرا بە سەردانیکردنی شوێنی پێشنیارکراو و چەند شوێنیکی تریش، دوای سەردانی لیژنەکە لەگەڵ بەڕێز بەڕێوبەری گشتی چاکسازی بۆ شوێنی پێشنیارکراو و ئەو شوێنانەی تر، بۆیان دەرکەوت کە چەند کەم و کوریەک لەو شوێنە هەیە کە دیاری کراوە بۆ سەنتەری شیاندنەوە و چارەسەرکردن وەک:

١. نەبوونی هیچ هۆڵێک بۆ نان خواردن و وەرزش و وەرشە کە لە بنەما گرینکەکانی سەنتەری شیاندنەوەن.
٢. نەبوونی هیچ پارکێک بە ڕووبەرێکی فراوان، ئەو پارکانەی کە لە پرۆژکەدا هەبوون ڕووبەریان زۆر بچووک و نارێک بوون.
٣. دەرگاو پەنجەرەی ئەپارتمانەکان زۆر کۆن بوون و پێویستیان بە گۆڕانکاری هەبوو.
٤. نەبوونی هیچ ڕووبەرێک بۆ دروست کردنی هۆڵ و یاریگا و پارک.
٥. زۆری کرێی مانگانەی پێشنیارکراو.
٦. نزمی سیاح و چواردەووری پرۆژەکە هەروەها قەرەباڵغی شوێنەکە.
٧. نەگونجانی شوێنەکە لە ڕووی ئەمنیەوە.

هەر هەمان ڕۆژ لیژنەکە سەردانی شەقڵاوەی کرد کە دوو بینای قوتابخانەی (پۆلی ١٢) لە تەنیشت یەکتریەوە لەگەڵ بنکەیەکی لە جۆری (ئەی) لە نزیکی یەکتر، ئەم دوو قوتابخانەیە لە لایەن دەوڵەتی ئیماراتەوە دروستکراون و بەکارنەهاتوون ، بۆیە لیژنەکە پێشنیاری کرد کە لێژنەکی ئەندازیاری پێکبێت لە هەردوو وەزارەتی کارو کاروباری کۆمەڵایەتی و وەزارەتی تەندروستی بە مەبەستی هەڵسەنگاندنی ئەم دوو قوتابخانەیە و بنکە تەندروستیەکە.

بە فەرمانی وەزارەتی کار ژمارە (٤٧٥٨) لە٢٠٢٣/٧/٩ لێژنەکە پێکهاتوو و ڕاپۆرتیان پێشکەش بە هەردوو وەزیری تەندروستی و کارو کاروباری کۆمەڵایەتی کرد کە شوێنەکە شیاوە، هەردوو وەزیر ڕاپۆرتەکەیان پەسەند کرد.

وە لەسەر ڕاسپاردەی لێژنەی باڵا کۆبوونەوەی (٢٠٢٣/٧/٢٤) بەڕێزان (د.صلاح انور و لیوا حسێن نامق) سەردانێکی مەیدانییان بۆ شەقڵاوە کرد دوای بینینی هەردوو قوتابخانە و بنکە تەندروستیەکە پێشنیاریانکرد بکرێت بە سەنتەری شیاندنەوە. لە ڕۆژی ٢٠٢٣/٨/٦ بە یاوەری بەرێز (وەزیری کارو کاروباری کۆمەڵایەتی) داوا لە کونسوڵی ئیمارات کرا کە بینایەکەیان نۆژەن بکرێتەوە و

کونسوڵی ئیمارات بەڵێنی لە ئەستۆگرتنی تێچووەکەی دا هەر بۆیە داوای کرد کە دەرخستەی تایبەت ئامادەبکرێت بە مەبەستی زانینی بڕی تێچووی نۆژەنکردنەوەکە لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٨/٧ بەڕێز (وەزیری کارو کاروباری کۆمەڵایەتی) بە ڕاوێژ لەگەڵ لیژنەکە بڕیاری پێکهێنانی دوو لیژنەی دەرکرد بە مەبەستی ئامادەکردنی دەرخستە بۆ نۆژەنکردنەوە و پێداویستییەکان بە ژمارە (١١٨٧ و ١١٨٨) لە ٢٠٢٣/٨/٧ لە ڕۆژی ٢٠٢٣/٧/٣٤ وەزارەتی (کارو کاروباری کۆمەڵایەتی) بە نوسراوی ژمارە (١٠٧٢) داوایان لە کۆنسوڵی ئیمارات کردووە کە نەخشەی بنەڕەتی قوتابخانەو بنکە تەندروستیەکەمان بۆ ڕەوانە بکەن وە کونسوڵیە بە نوسراوی ژمارە (١٢٧) لە ٢٠٢٣/٨/١ لە خشتەکانیان ڕەوانە کردووە بەڵام لە کاتی کارکردن دەرکەوت کە نەخشەکان جیاوازن و بۆیە لە ڕۆژی ٢٠٢٣/٨/٨ دوای پەیوەندی کردن بە کونسولیە بۆ ناردنی نەخشەکان پێیان ڕاگەیاندن کە نەخشەی ئەم دوو قوتابخانەیە بەردەست نیە بۆیە بەندە لەگەڵ لیژنە پێکهاتووەکان لە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٨/١٠ سەردانی مەدانیمان کرد، هەردوو قوتابخانەکەمان ڕووپێو کردووە لەلایەن ئەندازیار (هۆشمەند مهدی شێرە) بە خۆبەخشی دیزاین کرا (کە جێگەی دەست خۆشییە چونکە ئەم کارە تێچووەکەی بە نزیکەی ٣٠٠٠ سێ هەزار دۆلارە) بە شێوەیەک کە لەگەڵ ستانداردی زانستی و جیهانیەکان بگونجێت

لە کاتی ئێستادا هەردوو لیژنە سەرقاڵی کارکردنن لە دەرخستەکان و بەردەوام لە پەیوەندی دام لەگەڵیان چاوەڕوان دەکرا لە کۆتای ئەم هەفتەیە دەرخستەکان ئامادەبن، بە گوێرەی دەرخستەکان و بە شێوەی تەخمینی پێشبینی دەکەم کە تێچووی نۆژەنکردنەوە و ئامادەکردنەکان بگاتە نزیکەی یەک ملیارونیو دینار هەرچەندە ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٨/١٥ دوای پەیوەندی بە لیژنەی ئەندازیاران لە لایان ئەندازیارانی وەزارەتی کارەوە پێم ڕاگەیندرا کە ئەوان ناتوانن دەرخستە ئامادە بکەن بەڵکو پێویست بدرێت بە نوسینگەیەکی ڕاوێژکاری ئەندازیاری کە ئەمەش بۆ من جێگەی سەرسەرمانبوو کە چۆن دوو ئەندازیاری مەدەنی نەتوانن دەرخستە ئامادە بکەن.

<u>مامەڵە کردن لەگەڵ قوربانیانی مادده هۆشبەرەکان</u>

لە ساڵی ٢٠٢٣ لە سەرجەم چاکسازییەکانی هەرێمی کوردستان (١٠٩٧) کەیسی مادەی هۆشبەر هەبووە، لەم ژمارەیەدا (٤٨٠) کەیس بازرگانن و (٦١٧) کەیس ئالودەبوون بە مادەی هۆشبەر، لە کۆی گشتی ئەم ژمارەیە (٧٤) کەیس لە ڕەگەزی مێن، و (١٠٢٣) کەیس لە ڕەگەزی نێرن. (٥٥٧) سزادراو سوودمەندبوون لە چالاکییە جۆراوجۆرەکانی تایبەت بە ئاڵودەبووانی ماددەی هۆشبەر. روون بکرێتەوە

<u>هۆشیار کردنەوە</u>

- بەڕێوەبەری گشتی چاکسازییەکان ڕێکەوتنێکیان هەیە لەگەڵ یەکێتی زانایانی ئایینی ئیسلامی و وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی بۆ پێشکەش کردنی وتاری ئایینی بۆ سزادراوانی بە گشتی لەوانەش ئالوودەبووانی مادده هۆشبەرەکان بۆ شیاندنەوەیان و یارمەتیدانیان لە دووبارە گەڕانەوەی بۆ نێو کۆمەڵگا و دوورکەوتنەوە لە مادده هۆشبەرەکان و تاوان بەشێوەیەکی گشتی.
- بۆ قەڵاچۆکردنی ماددەی هۆشبەر و کارتێکەرە عەقڵییەکان خولی ڕاهێنان وشیاندنەوە بۆ ئالوودەبوانی ماددەی هۆشبەرەکان کراوەتەوە لە بەڕێوەبەرایەتییەکانی چاکسازی بە هاوکاری ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و زانکۆکان، ژمارەیەک لە بازرگانانی مادده هۆشبەرەکانیش سوودمەندبوون لەو خولانە.

- ئەنجامدانی سیمینار بۆ ئەو کەسانەی کە چارەسەربوون لە ماددەی هۆشبەر بۆ گێڕانەوەی دۆخی دەروونی و ئابووری خۆیان دوای تووشبوونیان بە مادده هۆشبەرەکان، بە مەبەستی ئاگادارکردنەوەی هاوولاتیان لە مەترسییەکانی مادده هۆشبەر و کارتێکەرە عەقڵییەکان.
- چاپکردنی (٢٠٠٠٠) پڕۆشەر بە هەماهەنگی لەگەڵ ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی بەمەبەستی هۆشیارکردنەوی کرێکارن لەبارەی مافەکانیانەوە.

خاوەن پێداویستی تایبەت و کەم ئەندامان

وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی سیستەمی داتابەیسی بەکارخست کە سەرجەم زانیاریەکانی پێویست تایبەت بە کەم ئەندامان لە خۆ دەگرێت کە هەر کەمئەندامێک دەکاتە خاوەن ناسنامەی زیرەک. بە درێژایی کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بەردەوامە لە پێکهینانی سەنتەرەکانی ئۆتیزم بۆ وەرگرتنی چارەسەر و ڕاهێنانی منداڵانی تووشبووی ئۆتیزم و دابینکردنی خزەتگوزاری پزیشکی بێ بەرامبەر.

لەسەر ئاستی خزمەتگوزاری وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی کاری کردووە لەسەر پەسەندکردنی ڕێنمایی (شەبەنگی ئۆتیزم) پاش هەمووارکردنی هەروەها ڕەشنووسی پەیڕەوی سندوقی ڕاهێنان و شیاندنی کەم ئەندامان بەرزکراوەتەوە ئەنجومەنی وەزیران بە پێ ی یاسای ماف و ئیمتیازاتی کەم ئەندامان و خاوەی پێداویستی تایبەت ژمارە (٢٢) ساڵی ٢٠١١ هەموارکراو بە یاسای ژمارە (٨) ساڵی ٢٠٢١.

بەهۆی قەیرانی دارایی نەتواندرا ژمارەی خاوەن پێداویستی تایبەت یاخود کەم ئەندام بۆ مووچە یان هاوکاری ناونوسینیان بکرێت بەڵام لەماوەی ڕابوردوو لەلایەن وەزارەتی کار وکاروباری کۆمەڵایەتی (٥٧٦٤) کەم ئەندام وخاوەن پێداویستی تایبەت ناو نوسکراون و لەم ژمارەیە (٤٥١٠) خاوەن پێداویستی تایبەت یان کەم ئەندام پشکنین بۆ کراوە ودوای تەواوبوونی پشکنین دۆسیەکانیان ڕەوانەی وەزارەتی دارایی وئەنجومەنی وەزیران دەکرێت بۆ تەرخانکردنی بودجەی پێویست.

لەگەڵ بوونی یاسای ژمارە ٢٢ ی ساڵی ٢٠١١ کە تیایدا ماف و ئیمتیازاتی کەمئەندام و خاوەنپێداویستی دیاری کردووە، ئەو منداڵانەی کە لە زگماکییەوە کەمئەندامن ناویان دەنوسرێت بەڵام تا ئێستا لەلایەن وەزارەتی کاوروباری کۆمەڵایەتیەوە مووچەی کەمئەندامیان بۆ خەرج ناکەن.

<u>تۆمارکردنی سەرجەم کەسانی کەمئەندام بۆ ئەوەی سوودمەندبن لە پرۆگرامەکانی پاراستنی کۆمەڵایەتی:</u>
زامنکردنی تۆمارکردنی سەرجەم کەسانی کەمئەندام بۆ ئەوەی بتوانن سوود لە پرۆگرامەکانی پاراستنی کۆمەڵایەتی وەربگرن، دواتر ئامادەکردنی راپۆرتەکان لەبارەی دووبارە پشکنینەوەی کەمئەندامان و دەستنیشانکردنیان.
بڕی (١٥٠،٠٠٠) دینار تەرخانکراوە وەك مووچەی کەمئەندامی، هەروەها بۆ چاودێری کردنیان سەرباری ئەو مووچەیەی کە وەریدەگرن، مۆڵەت بە کەسانی خاوەن پێداویستی تایبەت دەدرێت لەگەڵ کەمکردنەوە کاتژمێرەکانی دەوام.

<u>ئاماری سوودمەندان لە چاودێری کۆمەڵایەتی لە پەیمانگا و سەنتەرەکانی هەرێمی کوردستان:</u>

سوودمەندانی چاودێری کۆمەڵایەتی لە پەیمانگاکانی هەرێمی کوردستان	
شار	کۆی گشتی
هەولێر	٠
سلێمانی	١٧٩
دهۆک	٦٣
هەڵەبجە	٠
گەرمیان	٦٩
کۆی گشتی	٣١١

سوودمەندانی چاودێری کۆمەڵایەتی لە سەنتەرەکانی هەرێمی کوردستان	
شار	کۆی گشتی
هەولێر	٧٣٤
سلێمانی	١٣٢٦
دهۆک	٢٣٦٧
هەڵەبجە	٥٥٠
رانیە	٠
گەرمیان	٩٢٧
کۆی گشتی	٥٩٠٤

ئازادکردنی کەسانی تووشبوو بە نەخۆشی دەروونی (شێت) لە شوێنی گشتیدا

سەبارەت بە هەموارکردنی ماددەی (٤/٤٩٥) یاسای سزادانی عیراقی سەبارەت بە ئازادکردنی کەسانی تووشبوو بە نەخۆشی دەروونی (شێت) لە شوێنی گشتیدا کاری لەسەر نەکراوە، هەروەها هیچ پرۆژە یاسایەک ئامادە نەکراوە لەلایەن وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتییەوە بۆ هەموارکردنی ئەو ماددەیە، بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی تەندروستی رێنمایی ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٢٤ تایبەت بە نەخۆشخانەی دەروونی بۆ خانمان بۆ چارەسەرکردن و شیاندنەوەیان دەرچووە.

هەڵوەشاندنەوەی دەستەواژەی کەمئەندام

لە یاسای کەمئەندامان جگە لە دەستەواژەی کەمئەندام ئاماژە بە دەستەواژەی خاوەن پێداویستی تایبەت و کورتەباڵایانیش کراوە، و لەکاتێکدا لە رێککەوتنامەی جیهانی بۆ مافەکانی کەمئەندامان تەنها دەستەواژەی (کەسانی کەمئەندام) ئاماژە پێدراوە،

دەستەواژەی (خاوەن پێداویستی تایبەت) چەندین توێژی تریش لەخۆ دەگرێت لەمانە بەساڵاچوو، ئافرەتی جیابۆوە، مێرد مردوو هەروەها بەهرەداران کە ئەمەش هەنگاوێکی ئەرێنییە.

<u>ئاماری گشتگیر و وورد و بۆ کەسانی کەمئەندام</u>

سەبارەت بە پۆلێنکردنی کەسانی کەمئەندام بەگوێرەی تەمەن و رەگەز و جۆری کەمئەندامێتی و رێژەی کەمئەندامێتی، حکومەتی هەرێم لە رێگەی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی سیستمی داتابەیسی بەکارخستووە بۆ زانیاری لەسەر کەمئەندامانی سوودمەند لە حکومەت، کە سەرجەم زانیارییە پێویستەکان لەخۆ دەگرێت، و هەموو کەمئەندامێکی سوودمەند دەکاتە خاوەنی ناسنامەی زیرەك.

جۆری کەمئەندام	کەس	بڕی شایستە بۆ هەر یەک کەس	کۆی شایستەی گشتی
ژمارەی کەمئەندامانی بێ مووچە	٦٧٣٩٠	١٥٠,٠٠٠	١٠١٠٨٥٠٠٠٠٠
ژمارەی کەمئەندامانی هەژاری	٦٥٨٣	١٠٠,٠٠٠	٦٥٨٣٠٠٠٠٠
			١٠٧٦٦٨٠٠٠٠٠

- ڕاسپاردنی فەرمانگەی تەکنەلۆژیای زانیاری لە سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران بە هەماهەنگی لەگەڵ وەزارەتی دارایی و ئابووری بۆ پێشکەشکردنی ئاسانکاری تەکنیکی لە چوارچێوەی پرۆگرامی تۆماری بایۆمەتری مووچەخۆران بۆ ئەم توێژە بۆ کۆکردنەوەی ئامار و داتای پەیوەست بە کەسانی کەمئەندام.
- سەبارەت بە ئاماری کەسانی کەمئەندام لە بازاڕی کار، لە ئێستادا بەرێوەبەرایەتی گشتی کارو دەستەبەری کۆمەڵایەتی کار دەکات بە ئامادەکردنی ئامارێك لە بوونی کەسانی کەمئەندام لە بازاڕی کار بە گوێرەی تەمەن، رەگەز، جۆری کەمئەندامی، رێژەیان و ژمارەی کۆمپانیاکان .
- وەزارەتی کارو کاروباری کۆمەڵایەتی بەهەماهەنگی لەگەڵ رێکخراوی منداڵپارێزی کوردستان هەوڵی دەرکردنی ناسنامە دەدەن بۆ ئەو منداڵانەی لە خانەکانی چاودێری (کچان وکوڕان) دان وناسنامەیان نییە. بۆ ئەم مەبەستەش لیستێك بە ناوی ئەو مندالانە دراوەتە رێکخراوی ناوبراو.

<u>ژمارەی کەمئەندامان کە تۆمار کراون لەلایەن وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی تا ساڵی ٢٠١٤ و بە بەردەوامی شایستە داراییەکان وەردەگرن:</u>

ژمارەی ئەو کەمئەندامانەی تا ساڵی ٢٠١٤ تۆمارکرابوون	
کەمئەندامانی ئاسایی	٧١،٣٠٣
کەمئەندامانی فەرمانبەر	٥،٧٦٢
کۆی گشتی ژمارەی کەمئەندامان	٧٧, ٠٦٥

بەهۆی قەیرانی دارایی دوای ساڵی ٢٠١٤ تۆمارکردنی کەمئەندامان راگیرابوو، بەڵام لە ئیستادا دەستکراوە بە دووبارە تۆمارکردنیان لەلایەن لێژنەی تایبەت لە وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی.

ئاماری کەمئەندامانی نوێی تا ١ حوزەیرانی ٢٠٢٣:

ژمارەی کەمئەندامانی نوێ لە هەرێمی کوردستان کە تا ١ حوزەیرانی ٢٠٢٣ تۆمار کراون	
شار	کۆی گشتی
هەولێر	٧, ١٣٠
سلێمانی	٥،٤٨٩
دهۆک	٥, ١٨٠
هەڵەبجە	٣١٠
گەرمیان	١،٤٣٥
کۆی گشتی	١٩, ٥٤٧

ژمارەی نوێی کەمئەندام کە لە قۆناغی تۆمارکردنن لە هەولێر، سلێمانی، دهۆک، هەڵەبجە، گەرمیان ٢٠٢٣	
کۆی گشتی تۆمارکراو	١٩،٥٤٧
کۆی گشتی کە لە لایەن لێژنەی تایبەتمەند هەڵسەنگاندنی بۆ کراوە	١٣،٦٦٧
کۆی گشتی کە لە لایەن لێژنەی تایبەتمەند هەڵسەنگاندنی بۆ نەکراوە لە پرۆسە دایە	٥،٨٨٠

خەرج کردنی مووچە و دەرماڵە و بەخشین(منحە) تایبەت بە کەمئەندامان لە رێکەوتی ٢٠٢٣/١/١ تاکو ٢٠٢٣/٦/١

- بەپێی رێنمایی ژمارە (٣) لە ٢٠٢٢/١/٢٥ لە بەرێوەبەرایەتی گشتی ژمێرکاری مانگانە بڕی (١٥٠،٠٠٠) دینار خەرج دەکرێت وەك بەخشین (منحة) بۆ ئەو کەمئەندامانەی کە هیچ مووچەیەکیان نییە واتا فەرمانبەر نین، و بڕی (١٠٠،٠٠٠) دینار خەرج دەکرێت وەك بەخشین (منحة) بۆ ئەو کەمئەندامانەی کە مووچەیان هەیە. کۆی گشتی مانگانە بڕی یازدە ملیار و سەد وحەفتاوحەوت ملیۆن و هەشت سەدو پەنجا هەزار دینار خەرج دەکرێت.
- مووچەی خانەنشینی کۆدەکرێتەوە لەگەڵ ڕێژەی کەمئەندامی بۆ ئەم خانەنشینانەی کە کەمئەندامن، ئێستا بڕی (١٠٠,٠٠٠) بۆ ئەو خانەنشینانە خەرج دەکرێت وەکو ڕێژەی پەککەوتن.

فەراهەم کردنی زمانی ئاماژە

بەپێی یاسای کەسانی کەمئەندام وخاوەن پێداویستی تایبەت وکورتەباڵایان لە ماددەی (٣/چوارەم) باس لە فەراهەم کردنی زمانی ئاماژە کراوە، وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی چەندین پەیمانگای تایبەتی هەیە بۆ فێرکردن وراهێنان وشیاندنی کەسانی کەمئەندام وخاوەن پێداویستی تایبەت، لەم رووەوە بە هاوکاری رێکخراوی تایبەت کار دەکات بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی مامۆستایان و بڵاوکردنەوەی زمانی ئاماژە لەرێگەی ئەنجامدانی راهێنانی پێویست و دانانی ئەپلیکێشنێکی تایبەت بەزمانی ئاماژە لەلایەن کەسانی پسپۆر.

لەلایەکی دیکەوە یاداشتی لێکتێگەیشتنی نێوان وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و وەزارەتی پەروەردە هەموار کراوە سەبارەت بە وەرگرتنی قوتابیان و خوێندکارانی پەیمانگاکانی هیوای نابیستان و ڕووناکی بۆ نابینایان لە ئامادەییە پیشەییەکان و هەردوو پەیمانگای کۆمپیوتەر و هونەرەجوانەکان. یاداشتنامەکە بۆ ئامادەکردن و پێگەیاندنی وەرگێڕانی زمانی ئاماژە بوو بۆ نابیستان کە لەناو کۆمەڵگە و بواری میدیایی تووشی کێشەی تێنەگەیشتن و لێکحاڵینەبوون و ئاستەنگی جێبەجێکردنی کارەکانیان دەبنەوە.

یاداشتنامەیەکی دیکە لەگەڵ وەزارەتی پەروەردە واژوو کراوە بۆ ناردنی قوتابی نابیست بۆ ئامادەییەکانی پێشەسازی و هەوڵدان بە پەیرەوکردنی فێرکردنی گشتگیر (کۆکەرەوە) وراهێنانی مامۆستایان بەتایبەتی لە پارێزگای دهۆک. هەر سەبارەت بەم ماددەیە پرۆژەی تایبەت ئەنجامدراوە بە راهێنانی (١٩) کەس بۆ فێربوونی زمانی ئاماژەی نابیستان کە بتوانن هاوکارییان بکەن بۆ راییکردنی کارەکانیان لە فەرمانگە حکومییەکان.

<u>هەماهەنگی لەگەڵ لایەنە نێودەوڵەتییەکان بۆفەراهەم کردنی زمانی ئاماژە</u>

وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بە پشتیوانی کونسوڵخانەی ئەڵمانیا لە هەولێر پرۆژەیەکی تایبەت بۆ فێربوونی زمانی ئاماژە بۆ نابیستان ئەنجام دەدات بودجەکە لەلایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا دابین دەکرێت کە بە چەند قۆناغێکدا دەڕوات، یەکەم قۆناغ پێگەیاندنی (٢٠) وەرگێڕی زمانی ئاماژەیە بۆ نابیستان بۆ ماوەی(١٤) هەفتە، هەفتانە (٤) ڕۆژ وانە دەخوێنن تا بتوانن هاوکاری نابیستان بن لە ڕاییکردنی مامەڵەکانیان لە فەرمانگە حکومییەکان.

تۆمارکردنی وانەکانی فێربوونی زمانی ئاماژە بۆ یەکەم جار لە هەرێمی کوردستان بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش و بڵاوکردنەوەی لە ماڵپەرەکانی وەزارەتی کار و ڕێکخراوەکان و سۆشیال میدیا تا زۆرترین کەس بتوانن سوودی لێببینن، هەماهەنگی کردن لەگەڵ کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بۆ ئەوەی لایەنیکەم لەکاتی پەخش کردنی هەواڵە سەرەکییەکان یاخود بەرنامە پڕبینەرەکانیان وەرگێڕی زمانی بوونی هەبێت، تا نابیستان لە هەواڵ و زانیارییە گرنگەکان بێبەش نەبن.

<u>پشکی تەرخانکراو بۆ کەسانی کەمئەندام لە وەزیفەکانی کەرتی گشتیدا</u>

لە کەرتی حکومی نزیکەی (١٣،٢٤٩) کەمئەندام فەرمانبەرن، بەڵام لە کەرتی تایبەت پێویستە ڕێنماییەکی تایبەت دەربکرێت بۆ دامەزراندنیان و ڕێژەی تەرخان کراو لە بودجە مەبەستی دابینکردنی هەلی کار بۆیان. لە یاسای مافی کەسانی کەمئەندام ئاماژە بەو مافە کراوە، بەڵام لە ئێستادا بەهۆی قەیرانی دارایی دامەزراندن لە کەرتی گشتی وەستاوە.

بۆ راهێنانی کەسانی کەمئەندام لەسەر کار و یارمەتیدانیان بۆ دۆزینەوەی هەلی کار، وەزارەت یاداشتی لێکتێگەیشتنی واژووکردووە لەگەڵ چەندین ڕێکخراو بۆ راهێنانی هاووڵاتیان لەسەر چەندین کار ومەرجی بەشداری پێکردنی کەمئەندام وخاوەن

پێداویستی تایبەتیشی لەو پرۆژانەدا داناوە، بە مەرجێك توانای کارکردنێکی کارایان هەبێت، لەم رووەوە گرنگی بە ئافرەتی کەمئەندام دراوە بۆ ئەوەی زۆرترین هەلی دامەزراندنیان لەو پرۆژانەی کەرتی تایبەت پێ بدرێت دوای تەواوبوونی خولەکانی راهێنان.

<u>بەشداری کردنی کەمئەندامان لە پرۆسەی سیاسی</u>

لە یاسای ماف و ئیمتیازاتی کەمئەندام و خاوەن پێداویستی تایبەت و کورتەبالآیان ئەم بابەتە ئاماژەی پێکراوە وەك مافێکی سەرەکی، هەروەها لە یاساکە هیچ رێگریەك ئاماژەی پێ نەکراوە کە مافی دەنگدان یان خۆپالآوتن لە هەڵبژاردنەکاندا نەبێت. لە ماددەی ٢/برگەی یەکەم بە روونی باس لە مسۆگەرکردنی هەموو ماف وئازادییە بنەرەتییەکان دەکات بۆ کەسانی کەمئەندام شان بە شانی هاوولآتیانی ئاسایی.

لە رووی پراکتیکییەوە پێویستە کەسانی کەمئەندام کارئاسانییان بۆ بکرێت لە بەشداری کردن لە پرۆسەی هەڵبژاردن و لابردنی هەموو ئەو کۆت و بەندانەی دێنە سەر رێگایان، لەوانەش دابینکردنی کورسی و کەلوپەلی پێویست لە رۆژی دەنگدان بۆ ئەوەی بە ئاسانی بتوانن دەنگ بدەن، یاخود بنکەیەکی تایبەتیان بۆ تەرخان بکرێت بە لەبەرچاو گرتنی تایبەتمەندییان لە رووی جەستەییەوە.

<u>دابینکردنی یەکەی گونجاوی نیشتەجێبوون</u>

وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی نوسراوێکی ئاراستەی ئەنجومەنی وەزیران کرد بەمەبەستی دابینکردنی یەکەی نیشتەجێبوون لە پرۆژەکانی نیشتەجێبوون، سەرۆك وەزیران ئەوداواکاریەی پەسەندکرد و نوسراو کراوە بۆ دەستەی وەبەرهێنان بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارە.

بۆ ئەم مەبەستەی وەزارەتی ئاوەدانکردنەوە و نیشتەجێکردن رەزامەندیی دەربڕیوە کە لە کۆی ئەو (٩٠٠٠) یەکەی نیشتەجێبووانەی بۆ کەسانی کەم دەرامەت درووست دەکرێن، بڕی (٣٪)یان بۆ کەسانی کەمئەندام و خاوەن پێداویستی تایبەت تەرخان بکرێت.

<u>دابینکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی</u>

- رەشنووسی رێنمایی تەندروستی و سەلامەتی پیشەیی ئامادەکراوە و لەگەڵ ئەم سەردەمەدا دەگونجێت و خاڵی زۆر باشی تێدایە کە لە بەرژەوەندی کرێکاراندایە.ی
- وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی نوسراوێکی ئاراستەی ئەنجومەنی وەزیرانی کرد بەمەبەستی جێبەجێ کردنی یاسای مافی کەمئەندامان و سوود وەرگرتنیان لە خزمەتگوزاری تەندروستی لە بنکەکانی تەندروستی بێ بەرامبەر بەتایبەتی تووشبووانی ئۆتیزم، وەزارەتی تەندروستی گشتاندنێکی ئاڕاستەی بنکەکانی تەندروستی کرد بۆ جێبەجێکردنی ئەم داوایە و ئێستا کەوتۆتە واری جێبەجێکردنەوە.

<u>خزمەتگوزارییەکان بۆ تووشبووانی ئۆتیزم:</u>

به درێژایی کابینەی نۆیەمی حکومەتی هەرێمی وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی بەردەوامە لە دامەزراندنی سەنتەرەکانی ئۆتیزم و نۆژەنکردنەوەیان و دابینکردنی پێداویستییەکانیان بۆ چارەسەرکردن و ڕاهێنانی منداڵانی تووشبووی ئۆتیزم بەو شێوەی خوارەوە :

- نۆژەنکردنەوەی سەنتەری ئۆتیزم لە هەولێر.
- بە هاوکاری یەکێتی ئەوروپا و وەزارەتی پلاندانان کار دەکرێت بۆ درووستکردنی نەخۆشخانەی ئۆتیزم لە دەڤەری شارەزوور.
- کردنەوەی سەنتەری ئۆتیزمی هیممەت لەشاری دەربەندیخان بۆ ڕاهێنانی منداڵانی تووشبوو بە ئۆتیزم.
- کردنەوەی سەنتەری ئۆتیزم لەشاری کۆیە.
- کردنەوەی سەنتەری ئۆتیزم لە حاجیاوە کە پێداویستییەکی گرنگ بوو بۆ دانیشوانی ناوچەکە و کەمکردنەوەی بارگرانی ئەو خێزانانەی کە منداڵی تووشبووی ئۆتیزمیان هەیە.
- کردنەوەی سەنتەری ئۆتیزم و شیاندنی منداڵی خاوەن پێداویستی تایبەت لە شاری هەڵەبجە.
- دابینکردنی خزمەتگوزاری پزیشکی بێ بەرامبەر بۆ تووشبوانی ئۆتیزم لە نەخۆشخانە حکومییەکان بە هەماهەنگی نێوان وەزارەتی کار و کاروباری کۆمەڵایەتی و وەزارەتی تەندروستی.

<u>ئاماری نەخۆشانی کەمئەندام لە هەرێمی کوردستان:</u>

ژمارەی نەخۆشی کەمئەندام لە هەرێمی کوردستان			
جۆری نەخۆشی کەمئەندامان	کۆی گشتی	جۆری نەخۆشی کەمئەندامان	کۆی گشتی
نابینایان	١٠٧٧١	ئۆتیزم	٣٩٩
ئیفلیجی مێشک	٨٣٤٢	تالاسیما	١٥٤٩
ئیفلیجی	٣٨٢٥	هیمۆفیلیا	٢٢١
کەمئەندامی بێ قاچ	٠	بیرکۆڵ	١٠٨٧٥
نابیستان	٣٥٣٤	شیزۆفرینیا	٣٤٩٠
لاڵ	٤	داون	٢٤٠٩
کورتە باڵا	٩٨٢	نابیستان (کەر و لاڵ)	٢٩٩٧
کەمئەندامی جەستەیی	٢٧٢٦٢	فیزیایی بێ مووچە	٠
دەروونی	٣٨	فیزیایی بە مووچە	٣١٢
		نەخۆشی شەکرە	٩٣